MALAZGIRT
TARIH ARAŞTIRMALARI DERGISI

Yıl/Year: 2026-Sayı/Number: 1

MATAD
E-ISSN: 3062-4363

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi | Malazgirt Journal of Historical Research

Sayı-Number: 1 | Yıl-Year: Mayıs/May 2026

Dergi Hakkında

Dergi Adı	Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi
Diğer Adı (Çevirisi)	Malazgirt Journal of Historical Research
e-ISSN	3062-4363
Yayın Aralığı	Yılda 2 Sayı (Mayıs & Kasım)
Özel Sayı	Yılda 1
Dergi Web Sitesi	https:// https://matad.org/
Yayına Başlangıç	Mayıs, 2025
Baş Editör	Prof. Dr. Hidayet Kara
Editör	Nisan Kara
Yayıncı	İçtimaiyat Yayınları
İmtiyaz Sahibi	Esengül KARA
Yayımlandığı Ülke	Türkiye
Yayın Modeli	Açık Erişim
Yayın İçeriği	Tarih bilim alanıyla ilgili tüm konular yayınlanır.
Okur Kitlesi	Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi'nin ana hedef kitlesi, tarih biliminde araştırmalarını sürdüren profesyoneller, bu alana ilgi duyan öğrenciler, okuyucular ve kurumlardır.
Yayın Dili	Türkçe- İngilizce

Hakkında

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2024 yılında kurulmuş olup ilk sayısı 2025 mayıs ayında yayınlanmıştır. Tarih bilim alanı ile ilgili tüm yayınları kabul eder. Derginin kuruluş amacı tarih alanında yapılacak özgün çalışmalara yeni bir alan açmak ve bu yolla bilim camiasına katkı sunmaktır.

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, çift taraflı kör hakemlik sistemini benimsemektedir. Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, İSNAD-2 atıf ve kaynakça verme şeklini benimsemiştir. Dergiye gönderilecek çalışmaların, dergi yazım kurallarına göre hazırlanmış olması zorunludur.

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi mayıs ve kasım aylarında yılda iki defa olmak üzere elektronik ortamda yayınlanır. Dergide yayınlanacak makalelerin, ilgili sayıdan en az 60 gün önce sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi sayı esaslı olarak yayınlanmaktadır.

Ücret Politikası

Hiçbir ad altında yazar veya kurumundan ücret alınmaz.
Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi yayın sürecinde herhangi bir ücret talep etmemektedir.

İndeks Bilgisi

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, J-Gate, OUCI ve ROAD tarafından indekslenmektedir. İndeksler:
https://matad.org/?mod=sayfabilgi&sayfa_alias=%C4%B0ndeksler

Arşiv Politikası

Arşiv Politikası

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makaleler Dergiplatformu ev sahipliğinde OAI'da arşivlenir. Dergi ayrıca herhangi bir yayın kesintisine karşı, Wayback Machine-İnternet Arşivi'nde arşivlenmektedir. Derginin arşivleme politikası dışında, eser sahibinin inisiyatifi ile makaleler, YÖKSİS, üniversite veri tabanları (DSpace, AVESİS gibi), Google Scholar, Academia, Researchgate gibi alanlarda da kısıtlama ve süre sınırı olmaksızın erişime açılabilir. Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi eser sahibine her türlü arşivleme ve kullanma özgürlüğü tanıdığı gibi, Budapeşte Açık Erişim İnisiyatifinin (BOAI) açık erişim politikasını benimsemiş olması gereğince, dergide yayınlanan bilimsel makaleler ve araştırmaları ücretsiz olarak son kullanıcı ve kurumlara sunmaktadır. Kullanıcılar, yayıncı veya yazarın iznine gereksinim duymadan Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisinde yayınlanan makalelerin tam metinlerini okumak, indirmek, kopyalamak, dağıtmak, arama yapmak veya bağlantı kurmak hakkına sahiptir. Böylece bilginin yaygınlaşması ve kullanımının kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, makalelerin tüm sürümlerinin herhangi bir kısıtlama olmaksızın yazar tarafından arşivlenmesine izin verir. Bu arşivlemeye, dergiye gönderilen makalenin ilk halinden, kabul edilinceye kadar ki sürede dergi sistemine kaydedilen bütün versiyonlar dâhildir.

Dergide Yayımlanan Versiyonlar

Yayım Türü: Açık Erişim

OAI: https://matad.org/OAI/

RSS: https://matad.org/index.jsp?mod=rss_schema

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisinin tüm parçaları "Wayback Machine-İnternet Arşivi'nde arşivlenmektedir. MATAD

Ambargo Süresi: Süre Yoktur

Açık Erişim Lisansı: CC BY-NC 4.0

Telif Hakkı Sahibi: Yazar(lar) telif hakkını korur.

Arşiv Yeri: Kurumsal Arşiv, Crossref, Dergi Web Sitesi, Kurumsal Site, Yazarın Kişisel Web Sitesi, YÖKSİS, Google Scholar, Academia, Researchgate gibi arşiv tabanlı çevrimiçi veri saklama yerleri.

Politika Koşulları: Atıf ve alıntı standartlarına uyularak dergiye atıf yapılmalıdır. DOI ile yayıncı sürümüne bağlanmalıdır.

Hakem Süreci Sonunda Kabul Edilen Versiyon

Ambargo Süresi: Yok

Arşiv Yeri: Kurumsal Arşiv, Crossref, Dergi Web Sitesi, Kurumsal Site, Yazarın Kişisel Web Sitesi, YÖKSİS, Google Scholar, Academia, Researchgate gibi arşiv tabanlı çevrimiçi veri saklama yerleri.

Telif Hakkı Sahibi: Yazar(lar) telif hakkını korur. Dergiye Gönderilen İlk Metin ***Ambargo Süresi:*** Yok Arşiv Yeri: Dergi Web Sitesi, Kurumsal Site, Yazarın Kişisel Web Sitesi, Halka Açık ve/veya Ticari Konu Tabanlı Arşivler.

Depolama Politikası: Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisine, gönderilen, kabul edilen veya yayınlanan tüm makalelere herhangi bir ambargo uygulamadan, yazarlara makalelerini tercih ettikleri herhangi bir kurum veya depo üzerinde saklama özgürlüğü tanıyan bir politika benimsemektedir. Makalelerin tüm versiyonları Dergiplatformu sisteminde de süreç dosyası halinde saklanmaktadır. Makalenin yayınlanmaya kabul edilmiş hali ise açık erişim olarak derginin web sayfasında yayınlanmaktadır.

Hakemlik Türü	Çift Taraflı Kör Hakemlik
İncelemede Geçen Süre	Ortalama 120 Gün
İntihal Kontrolü	İntihal.net

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Yahya Yeşilyurt
Milli Savunma Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mustafa Alican
Muş Alparslan Üniversitesi/Türkiye.

Prof. Dr. İbrahim Şirin
Kocaeli Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mithat Eser
İnönü Üniversitesi/ Türkiye

Prof. Dr. Oktay Kızılkaya
Kafkas Üniversitesi/ Türkiye

Prof. Dr. Ahmet Özcan
Milli Savunma Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Yılmaz Karadeniz
Amasya Üniversitesi /Türkiye

Doç. Dr. Edip Asaf Bekaroğlu
İstanbul Üniversitesi /Türkiye

Assistant Prof. Manizheh Sadri,
Islamic Azan University, Shabestar / Iran.

Dr. Gela Guniava,
The University of Georgia, Tbilisi / Georgia.

Danışman Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr. Sabit Duman
Muş Alparslan Üniversitesi/ Türkiye

Prof. Dr. Yunus Koç
Hacettepe Üniversitesi/ Türkiye

Prof. Dr. Besim Özcan
Atatürk Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Yahya Başkan
İnönü Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Altan Çetin
Anadolu Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Metin Ünver
İstanbul Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Recep Özman
İnönü Üniversitesi / Türkiye

Doç. Dr. Esat Aktaş
Bayburt Üniversitesi / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Emrah Yılmaz
Siirt Üniversitesi / Türkiye

Assistant Prof. Mortaza Firuzi,
Encyclopedia Islamica Foundation, Contemprary Islam Department, Tehran / Iran.

Editör Kurulu | Editorial Board

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Hidayet Kara
Muş Alparslan Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
h.kara@alparslan.edu.tr.
https://orcid.org/0000-0001-9642-7890

Editör/Editor

Nisan Kara
Nsn.sncl@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7675-9676

Etik Editörü | Ethics Editor

Dr. Öğr. Üyesi Görkem Ceyhan
Muş Alparslan Üniversitesi | Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü.
g. ceyhan@alparslan.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-9342-6876

Dil Editörleri | Language Editor

İngilizce | English
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR
Muş Alparslan Üniversitesi | Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı.
m.akar@alparslan.edu.tr

İngilizce | English
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih SAYIR
Muş Alparslan Üniversitesi | İletişim Fakültesi, Gazetecilik.
f.sayir@alparslan.edu.tr
https://orcid.org/0000-0002-6347-8760

https://orcid.org/0000-0002-2550-3793
Türkçe | Turkish
Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR
Bitlis Eren Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mparlakpinar@beu.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-6711-0480

Tarih Alan Editörleri | Field Editors of History

Kapsam: Tarih
Scope: History
Doç. Dr. Mustafa Tanrıverdi
İstanbul Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
tanriverdi@istanbul.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0770-3775.

Kapsam: Tarih
Scope: History
Doç. Dr. Bahattin ÇATMA
İnönü Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
bahattin.catma@inonu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1180-0586

Kapsam: Tarih
Scope: History
Doç. Dr. Ersoy Zengin
Munzur Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
ersoyzengin@munzur.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2173-8720

Kapsam: Tarih
Scope: History
Doç. Dr. Agron Islami
The Institute of History "Ali Hadri" Prishtine
agron.islami@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0148-0726

Kapsam: Tarih
Scope: History
Prof. Dr. Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
musa.gumus@adu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0431-9997

Kapsam: Tarih
Scope: History
Doç. Dr. Murat Alanoğlu
Muş Alparslan Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
m.alanoglu@alparslan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3631-6923

Kapsam: Tarih
Scope: History
Dr. Öğr. Üyesi Osman Karacan
İnönü Üniversitesi | Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
osman.karacan@inonu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-3706-6574

İletişim

e-posta: mataddergi@gmail.com.

Editöryal Yetkili
Ad Soyad: Doç. Dr. Hidayet KARA
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9642-7890
E-posta: h.kara@alparslan.edu.tr.
Telefon: 05054620905
Adres: Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Şehir: Muş
Ülke: Türkiye
Posta Kodu: 49250

İtiraz
Makalenizin reddedilme gerekçesini hatalı buluyorsanız, lütfen gerekçenizi açık bir şekilde belirterek mataddergi@gmail.com adresi üzerinden iletişime geçiniz
Şikâyet
Lütfen, şikayetlerinizi açık ve anlaşılır bir dil ile yazarak mataddergi@gmail.com adresine gönderiniz.

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Licensı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi açık erişim politikasını benimsemektedir.
Malazgirt Journal of Historical Research suports open Access policy.

İÇİNDEKİLER / CONTENS

ORJİNAL MAKALE-ORGİNAL ARTİCLE

1. Bahar Karataş & Murat Zengin, Memlûk Türk Devleti Sultanı Baybars'ın İktidara Geçemeyen Oğlu: el-Mesûd Necmeddin Hızır ve Hayatı
al-Mesud Najm al-Din Qidir, The Son of Baybars, The Sultan of The Mamluk Turkish State, who Could not Come to Power, And His Life … 1-9.
2. Esra Çıkplak, Osmanlı Furûsiyye ve Taktika: Karşılaştırmalı Bir Okuma
Furûsiyya And The Tactica: A Comparative Reading… 10-23.
3. Burhan Dinçer, Cumhuriyet Senatosu'nda Bingöl'ün Temsili
Representation Of Bingöl İn The Republic Senate… 24-48.
4. Cengiz Atlı, Cumhuriyetin İlanı ve Yenileşme Sürecinde Kars ve İlçelerinin İdari Taksimatı (1923-1950)
Administrative Division of Kars and its Districts During the Proclamation of the Republic and the Modernization Process (1923-1950) … 49-65.

KİTAP TANITIMI-BOOK REVIEW

5. Gökhan Topluk, Byung-Chul Han, İktidar Nedir?
Byung-Chul Han, What is power? … 66-68.

MATAD

Yazar(lar) / Author(s)
Uzman, Bahar Karataş,
İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Malatya-Türkiye.
e-posta: karatasbahar@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)
Prof. Dr. Murat Zengin
İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Malatya-Türkiye.
e-posta: murat.zengin@inonu.edu.tr.

Makale Bilgileri/Article İnformation
Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 12. 02. 2026
Kabul tarihi-Date of acceptance: 21. 05. 2026
Yayım tarihi-Date of publication: 31. 05. 2026

Hakemlik-Review
Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik
Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement
Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyduklarını beyan etmiştir.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks
intihal.net iThenticate

Çıkar çatışması-Conflict of interest
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir
No conflict of interest declared

Finansman-Grant Support
Fon, hibe veya destek alınmamıştır
No funding or support was received

Lisans- License
CC BY NC

Memlûk Türk Devleti Sultanı Baybars'ın İktidara Geçemeyen Oğlu: el-Mesûd Necmeddin Hızır ve Hayatı

Öz

Memlûk Türk Devleti, Eyyûbî Devleti'nden sonra 1250 yılında Kahire'de kurulmuştur. Memlûkler, önce Moğollara karşı kazandıkları Ayn Câlût Savaşı; ardından da Melikü'z-zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdârî'nin 1260'ta saltanatını ilân etmesiyle hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdir. Baybars' tan sonra veliaht oğlu Melikü's-Sa'îd Berke sultan olmuştur. Melikü's-Sa'îd Berke, tahttan feragat ettirildikten sonra Kerek'e sürgün edilmiştir. Onun yerine Bedreddin Sülemiş Memlûk sultanı ilân edilmiştir. Baybars'ın üç oğlundan biri olup tahta çıkamayan Necmeddin Hızır da Berke ile birlikte Kerek'e sürgün edilmiştir. Sâbık Sultan Berke, Kalavun'un Sülemiş'i tahttan indirip saltanatını ilânı üzerine Kerek'te isyan etmiş; fakat 1280'de geçirdiği bir biniş kazası neticesinde vefat etmiştir. Onun yerine Kerek niyâbeti makamına kardeşi Hızır geçmiştir. Hızır, Kerek'te 1280 yılından 1286'ya kadar Kalavun'a isyan etmiştir. Memlûk sultanı Kalavun, 1286'da Kerek'e bir ordu göndermiştir. Hızır ve Baybars'ın diğer aile efradı Kahire'ye getirilerek tutuklanmışlardır. 1290 yılına kadar tutukluluk hali devam eden Necmeddin Hızır, Zâhirîye memlûkleri ile ittifak kurduğu için Memlûk Türk Devleti'nde örneğine nadir rastlanır şekilde Konstantinopolis'e sürgün edilmiştir. Necmeddin Hızır, yaklaşık altı yıl Konstantinopolis'te kaldıktan sonra 1297'de Kahire'ye getirilmiş vefat ettiği 1308 senesine kadar burada kalmıştır. Makalemizde, Necmeddin Hızır'ın doğumu ve hakkındaki ilk bilgilerden başlamak suretiyle Kerek günleri, Konstantinopolis'e sürgünü, buradaki hayatı, Kahire'ye dönüşü ve ölümü başlıkları çerçevesinde bir biyografik dönem tarihi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Necmeddin Hızır, Rükneddin Baybars, Kerek, İstanbul, Sürgün

al-Mesud Najm al-Din Qidir, The Son of Baybars, The Sultan of The Mamluk Turkish State, who Could not Come to Power, And His Life

Abstract

The Mamluk Turkish state was established in Cairo in 1250 after the Ayyubid State, The Mamluks strengthened their rule first through their victory against the Mongols in the Battle of Ayn Jalut, and then with al-Malik al-Zahir Rukn al-Din Baybars al-Bunduqdari proclaiming his sultane in 1260. following the collapse of the Ayyubid state. After Baybars, his heir son al-Malik al-Sa'id Baraka became sultan. After al-Malik al-Sa'id Baraka was forced to abdicate, he was exiled to Karak. In his place, Badr al-Din Sulamish was proclaimed Mamluk sultan. Najm al-Din Khidr, one of Baybars' three sons who could not ascend the throne, was also exiled to Karak together with Baraka.The former Sultan Baraka rebelled in Karak after Qalawun deposed Sulamish and proclaimed his own sultanate; however, he died in 1280 as a result of a riding accident. After him, his brother Khidr assumed the position of governor of Karak, Khidr rebelled against Qalawun in Karak from 1280 to 1286. In 128, the Mamluk sultan Qalawun sent an army to Karak. Khidr and the other members of Baybars' family were brought to Cairo and imprisoned. Najm al-Din Khidr, whose imprisonment continued until 1290, was exiled to Constantinople in a manner rarely seen in the Mamluk Turkish State because he had formed an alliance with the Zahiriyya mamluks. After remaining in Constantinople for approximately six years, Najm al-Din Khidr was brought back to Cairo in 1297 and stayed there until his death in 1308. In our article, an attempt has been made to present a biographical period history within the framework of the headings concerning Najm al-Din Khidr's birth and the first information about him his days in Karak, his exile to Constantinople, his life there, his return to Cairo, and his death.

Keywords: Najm al-Din Qidir, Rukn al-Din Baibars, Karak, Istanbul, Exile.

Yazar Katkı Oranları/ Author Contributions	
Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement (Not: uygun ifadeyi seçebilirsiniz.)	Yapay zekâ araçları yalnızca dil ve yazım kontrolü amacıyla kullanılmıştır. AI tools were used solely for language editing purposes.

Atıf- Citation (APA)
Karataş, Bahar & Zengin, Murat, "Memlûk Türk Devleti Sultanı Baybars'ın İktidara Geçemeyen Oğlu: el-Mesûd Necmeddin Hızır ve Hayatı". *Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi,* 1 (Mayıs 2026). 1-9. http://dx.doi.org/10.29228/matad.89779

1. Giriş

Memlûk Türk Devleti, 30 Nisan 1250'de Mısır Eyyûbîleri Devleti mirası üzerine Kahire'de kurulmuştur. Memlûk sultanı Baybars, 1260-1277 yılları arasındaki iktidarı döneminde siyasi, askeri, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda birçok başarı elde etmiş ve bu nedenle devletin gerçek kurucusu sayılmıştır. Baybars, 1264 yılında oğlu Melikü's-Sa'îd Berke'yi veliaht ilan etmiş ve 1277'deki vefatından sonra veliaht oğlu Melikü's-Sa'îd Berke Memlûk Türk Devleti tahtına geçmiştir.

Melikü's-Sa'îd Berke, sultan olduğunda babası Baybars'a mensubiyetleri nedeniyle Zahirîye ve devletin kurucu unsurları olmaları nedeniyle de Sâlihiyye olarak adlandırılan memlûk zümrelerinin nüfuzu etkin idi. Memlûk sultanı bu memlûk zümrelerine karşı kendi otoritesini tesis etmek amacıyla kendisine bağlı Saîdiyye memlûk grubunu oluşturmuştur. Memlûk sultanı idari atama ve görevlendirme de bu memlûk grubuna yer vermiştir. Onun bu politikası Zahirîye ve Sâlihiyye memlûk gruplarının birleşmesine zemin hazırlamıştır. Baybars döneminin güçlü memlûklerinden başta Seyfeddin Kalavun ve Baysarı olmak üzere diğer memlûkler, Memlûk sultanı Melikü's-Sa'îd Berke'ye isyan etmiş ve bu isyan neticesinde sultanı tahttan indirmişlerdir. Azledilmiş sultan Melikü's-Sa'îd Berke, Kerek'e sürgün edilerek Kerek nâibliği görevine getirilmiştir. Berke ile birlikte kardeşi Necmeddin Hızır da Kerek'e yollanmıştır.

Melikü's-Sa'îd Berke'nin azlinden sonra Memlûk tahtına Baybars'ın diğer oğlu Sülemiş geçmiştir. Taht, Kalavun'a teklif edilmiş; fakat o, şartlar oluşmadığı için teklifi o an için kabul etmeyerek Sülemiş'in Atabeyliği makamına geçmiştir. Nitekim Atabekü'l-asâkirlik yaptığı süreçte öncelikle kendisinin sultan olmasını engelleyecek güçlü memlûklerin nüfuzunu kırmış, idari kadrolara kendi belirlediği devlet adamlarının atanmasını sağlamış; şartların tekemmül etmesi üzere 1279 Kasım'ında saltanatını ilân ederek Sülemiş'i de Kerek'e göndermiştir.

Azledilmiş sultan Melikü's-Sa'îd Berke, Kerek nâibliği görevindeyken kardeşi Sülemiş'in Kalavun tarafından tahttan indirilmesi üzerine isyan teşebbüsünde bulunsa da ani ölümü buna engel olmuştur. Onun vefatı üzerine Kerek niyâbeti makamına kardeşi Necmeddin Hızır getirilmiştir. Hızır ve kardeşi Sülemiş buradaki ikametleri süresince Kalavun ile zaman zaman iyi geçinmiş zaman zaman ise ona isyan etmişlerdir. Memlûk sultanı Kalavun 1280-1286 yılları arasında yaşanan hadiselere bağlı olarak Baybars'ın çocuklarının başkent Kahire'ye getirilmesine karar vermiştir. 1286-1290 yılları arasında burada tutukluluk halleri devam etmiştir. 1290 yılında Hızır'ın Zahirîye memlûkleri ile yeni bir ittifak kurma teşebbüsü neticesinde Kalavun, Baybars'ın çocuklarını Konstantinopolis'e göndermeye karar vermiştir. İskenderiye Limanı'ndan Konstantinapolis'e ulaşan Hızır, burada yaklaşık yedi yıl kaldıktan sonra Kahire'ye getirilmiş ve vefat ettiği 1308 tarihine kadar Kahire'de ikamet etmiştir. Makalemizde Baybars'ın oğullarından biri olan Hızır'ın hayatı, hanedan tasfiyeleri ve sürgün politikaları açısından ne anlatmak istediği ve Memlûk askerî monarşisinde veraset usulü ile neden bir şehzadenin iktidara geçemediği konu edinilmiştir.

2. El-Mesûd Necmeddin Hızır'ın Doğumu ve Çocukluğu

Melikû'l-zâhir Rükneddin Baybars'ın yedisi kız, beşi erkek olmak üzere on iki çocuğu vardı. Erkek çocuklarından ikisi küçük yaşta vefat etmiştir.[1] Berke, Bedreddin Sülemiş, Necmeddin

[1] Makrizî, *es-Sülûk li-Marifet-i Düvel Mülûk,* thk. Muhammed Abdülkâdir Âtâ (Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye, 1997), 2/107; İbn İyâs, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhur* (yy.: Matbaa el-Şa'ab, 1960), 1/92; Aybek

Hızır diğer erkek çocukları idi. Makalemizde ele aldığımız Necmeddin Hızır, Baybars'ın ikinci oğludur.[2] Dönemin kaynaklarında annesine dair, bir cariye olduğu bilgisi dışında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ayrıca Hızır'ın doğum tarihi de tespit edilememektedir. Hızır'a dair kaynaklarda yer alan ilk bilgiler onun sünnet törenine dairdir. Kadı Muhyiddin bin Abdülzahir'den iktibas ile Safedî, Makrizî, İbn Tağrıberdî ve diğer Memlûklü müellifleri, Sultan Baybars'ın oğlu Hızır'ın sünnet töreninde *Bayram sevincinin sadece onunla sınırlı kalmayıp, tüm varlığı kuşattığını / Onu mükemmellik derecesine yükselterek / Hem Hızır'ın hikmetini hem de Musa'nın şeriatını kendisinde birleştirdiğini / İnsanları sulayan "Hayat Suyu" gibi, bolluğun ve adaletin tükenmez kaynağı* olduğuna dair bir dörtlük ifade ettiğini kaydetmektedirler.[3] Fakat bu sünnet töreninin tarihine dair herhangi bir kayıt düşmemektedirler. Hızır ile ilgili bir diğer bilgi ise onun 1279 yılında Dımaşk'ı ziyaret ettiğine dairdir.[4] Hızır'ın Kerek nâibliğine kadarki hayatına dair bu bilgiler dışında herhangi bir bilgiye şimdilik rastlanılmamıştır.[5]

3. El-Mesud Necmeddin Hızır'ın Kerek Nâibliği

Melikü'z-zâhir Baybars'ın 1277'de ölümünden sonra yerine veliahtı Melikü's-Sa'îd Berke geçmiştir. Memlûk Türk Devleti askeri monarşinin esas olduğu bir yönetim anlayışına sahip olduğundan Berke'nin veraset usulü ile tahta çıkması memlûk sistemi tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca her güçlü memlûkün sultan olabildiği bu esnek yönetim anlayışı nedeniyle memlûkler arasındaki rekabet ortamında Seyfeddin Kalavun öne çıkmıştır. Bu nedenlerden dolayı Memlûk sultanı Melikü's-Sa'îd Berke, 1279'da tahttan feragat ettirilmiştir.[6] Melikü's-Sa'îd Berke tahttan feragat ettirilirken kardeşi Sülemiş'in kendisinden sonra tahta çıkarılmasını ve diğer kardeşi Hızır'a ise Şevbek Kalesi'nin verilmesini istemişti. Bu doğrultuda Hızır'a Şevbek Kalesi'nin kontrolü verildi.[7] Tahta ise Bedreddin Sülemiş çıkarıldı. Bedreddin Sülemiş tahta çıktığında henüz yedi yaşında idi. Aslında Seyfeddin Kalavun Bedreddin Sülemiş'in yaşının küçüklüğünden istifade ile iktidarının zeminini hazırlıyordu. 1279 Kasım'ında ise Bedreddin Sülemiş'i tahttan indirip Kerek'e göndererek saltanatını ilan etti. Melikü's-Sa'îd Berke ve Hızır bu sırada Kerek'te idiler. Diğer iki kardeşi daha önce saltanat icra ettikleri için Hızır, geri planda duruyordu.[8]

Melikü's-Sa'îd Berke, kardeşi Sülemiş'in tahttan feragat ettirilerek yerine Seyfeddin Kalavun'un sultan olması üzerine onun saltanatına karşı çıkarak isyan etmek istemiş ve bu nedenle bazı

---

ed-Devadâri, *Kenzü'd-Dürer ve Câmî el-Gurer,* thk. Ulrich Harmann (Kahire, 1971), 8/219; Anonim, *Baybars Tarihi Al-Melik Al Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi,* çev. Şerefüddin Yaltkaya (Ankara: TTK, 2. Baskı, 2000), 2/116.

[2] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/120.

[3] İbn Tağrıberdi, *el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî*, çev. Said bin Ali Raşid-Celal bin Ahmed bin Yusuf (Mısır, 1988), 5/222; Safedî, *Âyân el-Asr Âvân en-Nasr,* thk. Amr Muhammed Abdulhamid (Beyrut, 2009), 2/220 vd; a.mlf., *el-Vâfi bi'l-Vefiyât, thk. Ahmed el-Arnavud-Türkî Mustafa* (Beyrut: Dâr'ul İhyâ-yı Durusu'l-Arabî, 2000), 13/ 210.

[4] Aybek ed-Devadâri, *Kenzü'd-Dürer,* 8/225; Makrizî, *es-Sülûk,* 2/113-114.

[5] Anonim, *Baybars Tarihi,* 116.

[6] Ayrıntılı bilgi için bakınız. Murat Zengin-Bahar *Karataş, "Memlûk Türk Devleti Sultanı Melikü'l-Âdil Bedreddin Sülemiş ve İktidarı"*, Orta Çağ Tarihi Alanında Tarihi Araştırmalar III, ed. Yunus Arifoğlu (Ankara: Eğitim Yayınevi, 2025), 4-10; Bahar Karataş-Murat Zengin, "Memlûklü Sultanı Melikü's-Saîd Berke ve İktidarı (1277-1280)" *TOBİDER,* (9/2), (Ankara 2025), 11-24.

[7] Zehebî, *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm,* thk. Dr. Ömer Abdulselâm Tedmürî (Beyrut: Dâr el-Kitab el-Arabî,1999), 50/38.

[8] Ayrıntılı bilgi için bakınız. Zengin- Karataş, "Memlûk Türk Devleti Sultanı Melikü'l-Âdil Bedreddin Sülemiş ve İktidarı", 8-10.

Memlûk nâibleriyle ittifak kurma teşebbüsünde bulunmuştu. Bu amaçla ilk olarak Dımaşk nâibi Sungur el-Aşkar'a ittifak teklifinde bulundu. Daha sonra kendi memlûklerinin de teşviki ile Şevbek Kalesi'ni ele geçirerek kalenin idaresini kardeşi Hızır'a verdi.[9] Sultan Kalavun bu isyan teşebbüsü üzerine 12 Şubat 1280'de Emir Bedreddin Bilik el-Aydemir komutasındaki bir orduyu Şevbek Kalesi'ne gönderdi. Kahire ordusu, 13 Mart 1280 Çarşamba günü Şevbek Kalesi'ni yeniden Memlûk hâkimiyetine kattı.[10] Kuşatma sırasında Şevbek Kalesi yönetiminde bulunan Hızır, mağlubiyet üzerine ağabeyi Melikü's-Sa'îd Berke'nin yanına yani Kerek'e döndü.[11] Onun dönüşünden kısa bir süre sonra Melikü's-Sa'îd Berke, bir biniş kazası geçirip vefat etti.[12]

Melikü's-Sa'îd Berke vefat ettiğinde Emir Alaeddin Aydoğdu el-Harrani, Kerek niyâbeti makamına vekâlet ediyordu.[13] Sultan Kalavun Berke'nin vefatıyla boşalan Kerek nâibliği görevine Necmeddin Hızır'ı atayarak ona el-Mesûd lakabını tevcih etti.[14] Hızır, Kerek niyâbeti makamına geçtikten sonra memlûklerin de teşvikiyle halkın sempatisini kazanmak için paralar dağıtmıştır. Geçim sıkıntısı çekenler, işsizler ve Bedeviler Hızır'ın dağıttığı bu para sayesinde geçici de olsa rahatlamışlardır. Babası Baybars'ın zor dönemlerde kullanılması için Kerek'e gönderdiği hazineyi bu şekilde israf etmiş oldu. Hızır, Kerek'te otoritesini yerleştirdikten sonra Dımaşk nâibi Emir Sungur el-Aşkar'a haber gönderip Kalavun'a karşı onu isyana davet etti. Memlûk sultanı Kalavun bu gelişme üzerine Emir İzzeddin Aybek el-Efrum'u 9 Nisan 1280 tarihinde Kahire'den Kerek'e gönderdi. Ayrıca Hızır'ın Şevbek Kalesi'ni ele geçirmeye dair bir faaliyette bulunma ihtimaline karşı 20 Nisan 1280'de Emir Bedreddin Bilik el-Aydemir'i Şevbek Kalesi'ne yolladı. Emir Bedreddin, Şevbek Kalesi ve mülhekatında mukim olan Sâidî Arapları ile anlaşarak bölgedeki Memlûk hâkimiyetini kuvvetlendirdi.[15]

Sultan Kalavun, 14 Şubat 1280'de Eyyûbî hanedanına mensup olup daha önce Kerek Eyyûbî Emirliği makamında bulunmuş olan Nâsır Selahaddin Dâvud'un oğulları el-Vahid ve kardeşi Şihabeddin Muhammed'i tutuklattı.[16] Hızır, bu gelişme üzerine Haziran/Temmuz 1281'de başkent Kahire'ye bir elçi heyeti yollayarak tutuklanan Nâsır Selahaddin Dâvud'a ait toprakların kendisine verilmesini istedi. Memlûk sultanı bu talebe herhangi bir cevap vermediğinden elçi teatileri bir süre daha devam etti. Fakat daha sonra Kerek'teki Mucib sınırından el-Hasa'ya

---

[9] Bahar Karataş, "*Bahrî Memlûkleri Döneminde Kerek (1250-1382),* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 94.

[10] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/124; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* nşr. Dr. Necip Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz (Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye, 2004), 31/16.

[11] Karataş, "*Bahrî Memlûkleri Döneminde Kerek (1250-1382),* 94.

[12] Karataş-Zengin, "Memlûklü Sultanı Melikü's-Saîd Berke ve İktidarı", 22.

[13] Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, nşr. D. S. Richard (Beyrut 1998), 179-180.

[14] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/126; Nüveyrî, Melikü's Saîd Berke'nin vefat etmesinden sonra Emir Alaeddin Aydoğdu el-Harrani ve beraberindekilerin Hızır'ın Kerek nâibi olmasını kararlaştırıp ona Mesud ünvanını verdiklerini ifade etmiştir. Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/17; İbn Hallikan, Zahirîyye memlûklerinin Kerek'te bulunanlarla anlaşıp şehrin yönetimine Hızır'ı getirdiklerini bildirmektedir. İbn Hallikan, *Vefâyatü'l-Âyân,* nşr. İhsan Abbas (Beyrut 1971), 5/87; Ebu'l Fidâ halkın Hızır'ı Kerek nâibi yaptığını belirtmiştir. Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer,* thk. Mahmûd Deyyûb (Beyrut 1997), 2/345; Baybars el-Mansurî, Berke'nin Kerek'teki makamına kardeşinin geçtiği bilgisine yer vermiştir. Baybars el-Mansurî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, çev. Hüseyin Polat (Ankara: TTK, 2016), 84.

[15] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/126-127; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/18; Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, 180.

[16] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/125; Bu hadise Melikü's-Sa'îd Berke'nin isyan teşebbüsünden sonra gerçekleşmiştir. Muhtemelen Kalavun, Kerek'te Baybars'ın çocukları ve Eyyûbî hanedanının ittifak kurmasının önüne geçmek için bu kararı almıştır.

kadar olan bölgenin Hızır'a verilmesi, buna karşılık Baybars'tan kalan hazinenin iadesi ve Hızır'ın erkek ve kız kardeşlerinin başkent Kahire'ye gönderilmesi şartlarıyla anlaşma sağlandı.[17] Anlaşma çerçevesinde Baybars'ın aile efradı Kahire'ye gönderildiyse de Haziran/Temmuz 1281'de Kalavun tarafından bu aile üyeleri Kahire'den kovularak yeniden Kerek'e gönderilmişlerdir.[18]

Eyyûbî topraklarının bir kısmının kendisine verilmesi ile Kerek'teki hâkimiyetini güçlendiren Hızır, Kerek'in Memlûklü idari sistemi içerisindeki statüsünün yeniden belirlenmesine dair bir hamle yaptı. Emir Bedreddin Bilik el-Muhsini es-Silahdâr ve Kadı Taceddin İbnü'l-Esir'in Kerek'e gidip Hızır'a biât etmeleri sonrasında Hızır, Kahire'ye bir resmi yazı yollayarak Kerek'in Hama niyâbeti ile aynı statüye yani yarı özerk bir yönetime kavuşturulmasını istedi.[19] Kalavun, Hızır'ın bu talebini başlarda kabul ettiyse de Kerek'teki vekili Emir Alaeddin Aydoğdu el-Harrani'nin Hızır ve müttefiklerinin bağımsızlık faaliyetlerinde bulunduklarına dair raporu kendisine yollaması üzerine 1284'de Kerek'in yarı özerk statüsünü iptal etmiştir. Hızır ve müttefiklerini itaate davet eden Kalavun ret cevabı aldığı için Silahdâr Emir Bedreddin Bektaş el-Fahri'yi Kerek'e yollayarak Kerek silahhanesini ele geçirmeye çalışmıştır. Silahdâr başarısız olunca Kerek ekinlerini yakıp yağmalayıp Kahire'ye dönmüştür. Kerek halkı bu yağma nedeniyle oldukça zor bir durumda kalmıştır.[20]

Sultan Kalavun, Hızır'ı kesin olarak tedip edip Kerek'i merkeze bağlamak düşüncesiyle Kerek'e güçlü bir ordu göndermeye karar verdi. Merkez ordusu Nâibi Saltana Hüsameddin Toruntay komutasında 28 Şubat 1286'da kalabalık bir orduyla Kahire'den yola çıktı. Ana kuvvetler, Emir Bedreddin el-Savabi öncülüğündeki Dımaşk ordusuyla birleşip Kerek'e hareket etti. Kerek'e ulaşan ordu kale yollarını kapatıp şehri kuşatmaya başladı. Ordu komutanı Hüsameddin Toruntay, Hızır'a âmân vererek teslim olmasını istedi. Fakat Hızır, "*Biz onun (Toruntay'ın) mührünün varlığına sığınamayız ki onunla huzur bulalım ve ona dayanalım."* diyerek teslim olmadı. Sadece sultanın yakın adamlarından birinin kendisini teslim alabileceğini bildirdi. Kerek'te direnmeye devam ettiği sırada Emir Rükneddin Baybars el-Devadari, başkent Kahire'den yanında Hızır ve müttefiklerinin can güvenliğini temin eden ehemmiyet mührünün bulunduğu bir mektupla Kerek'e ulaştı.[21] Bu gelişme üzerine kale halkı Hüsameddin Toruntay'dan af diledi. Toruntay, halka can ve mal güvenliği teminatı verdi. Ardından Hızır ve kardeşi Sülemiş 2 Nisan 1286 Salı günü Hüsameddin Toruntay'a teslim oldular. Kerek niyâbeti makamına Şevbek nâibi Emir İzzeddin Aybek el-Mavsılî/Musulî geçici olarak atanarak Kerek'te devlet otoritesi yeniden tesis edildi.[22]

Toruntay'a teslim olan Hızır ve Sülemiş, hükümet merkezi Kahire'ye götürülmek üzere yola çıkarıldılar. Kerek'in Baybars'ın çocuklarından alındığı haberi 4 Nisan 1286 Cuma günü başkente ulaştı.[23] Kalavun, 8 Mayıs 1286 Çarşamba günü Kahire'ye ulaşan Baybars'ın

---

[17] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/142; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/18; Zehebî, *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, 50/56; Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer,* 2/347.

[18] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/154; Zehebî, *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm*, 50/61.

[19] İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine* (Beyrut: Dâr'ul Cîl, 1993), 2/84; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/19.

[20] Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/19.

[21] Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre,* 254.

[22] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/193; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/19; Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, 254-255; a.mlf., *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, 108; İbn Hallikan, *Vefâyatü'l-Âyân*, 87; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine*, 2/84.

[23] İbn Tağrıberdi, *En-Nücum ez-Zâhire,* thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye,1992), 7/271.

çocuklarını devlet töreni ile karşılayarak onurlandırdı. Onlara çeşitli iktâlar ve maaşlar tahsis edip tablhane rütbesi tevcih etti.[24] Ayrıca Kalavun, Hızır'a ve Sülemiş'e kendi çocukları gibi muâmelede bulunarak onların kendi oğulları Melikü's-salih Ali ve Eşref Halil ile birlikte at binmelerine müsaade ediyordu.[25]

Sultan Kalavun, 29 Ağustos 1286 Kerek'e bir teftiş ziyareti gerçekleştirdi. Kerek gelirleri ve ordusu hakkında gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra geçici olarak Kerek niyâbeti makamına atanmış Emir İzzeddin Aybek el-Mavsılî/Musulî'yi görevinden alarak yerine Emir Rükneddin Baybars ed-Devâdârî'yi atadı.[26]

4. El-Mesûd Necmeddin Hızır'ın Konstantinopolis'e Sürgünü

Sultan Kalavun, Kalatü'l Cebel'de ikamet eden ve oldukça değer verdiği Hızır ve kardeşi Sülemiş'in ona karşı bir muhalif tavırlar sergilemeleri ve buna dair şâiyanın yayılması nedeniyle iki kardeşi 1286 sonlarında tutuklattı.[27] Kalavun'un Trablus fethiyle meşgul bulunduğu 1289 Nisan'ında Kahire'de bulunan oğlu Eşref Halil, Hızır ve Sülemiş'in Zahirîyye memlûkleri ile yazıştığına dair haberi babasına yolladı. Kalavun, bu haber üzerine Hızır ve Sülemiş'in anneleriyle birlikte İskenderiye Limanı'nda bekleyen gemilere bindirilerek Akdeniz üzerinden Doğu Roma/Bizans başkenti Konstantinopolis'e gönderilmelerini emretti.[28] Fakat emrin uygulanması Trablus'un fethi sonrasına bırakıldı. Fetihten sonra Kıbrıs Kralı Henry'nin Akka'ya yönelmesi ve Baybars'ın oğullarının Haçlılar tarafından esir alınıp Memlûk Devleti'ne karşı siyasi bir koz olarak kullanılma ihtimaline karşı sürgün ertelendi. Sultan Kalavun'un 10 Kasım 1290'daki vefatından sonra oğlu Melikü'l-Eşref Halil yeni Memlûk sultanı oldu. Eşref Halil Baybars'ın çocuklarının Zahirrîyye memlûkleri ile ittifak edip tahttı ele geçirebilme tehdidine karşı babası tarafından alınan kararı uygulayarak Hızır, Sülemiş ve annelerini 1290 sonlarında Emir İzzeddin Aybek el- Mavsılî/Musulî nezaretinde Konstantinopolis'e sürgün etti.[29] Bizans İmparatorluğu, Haçlılar ve İlhanlılara karşı Memlûk Türk Devleti'nin siyasi müttefiki idi. IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Latinler tarafından işgal edilmesi üzerine Bizans ile Haçlılar arasında ciddi bir güven problemi ortaya çıkmış ve Bizans, Haçlılara karşı Memlûkler gibi yeni müttefikler bulmuştur. Ayrıca Karadeniz ile Akdeniz arasındaki deniz ticareti potansiyeli iki devleti ittifaka

---

[24] Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep,* 31/15; İbn Haldun, *Tarih-i İbni Haldun*, thk. Halil Şehade-Süheyl Zekkar (Beyrut 2000), 5/454.

[25] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/193; Aybek ed-Devadâri, *Kenzü'd-Dürer ve Câmî el-Gurer,* 8/277; Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, 256; a.mlf., *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, 108, İbn Hallikan, *Vefâyatü'l-Âyân*, 5/87-88.

[26] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/193; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep*, 31/88; Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, 255.

[27] Baybars el-Mansurî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, 108; İbn Hallikan, *Vefâyatü'l-Âyân*, 5/88; Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, 255; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep*, 31/20.

[28] Baybars, daha önce Memlûk sultanı Muizeddin Aybek'in oğulları Kaan ve Ali'yi anneleri ile birlikte el-Eşkerî diyarına yani Konstantinopolis'e sürmüştür. Aynı şekilde kendi oğullarının da Konstantinapolis'e sürüldüğü kaynaklarda yer almaktadır. Makrizî, *es-Sülûk,* 2/212,230; İbn Îyâs, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhur*, 1/95,105; Baybars el-Mansurî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, 108.

[29] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/212; Baybars el-Mansurî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, 108, 122; a.mlf., *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, s. 287; İbn Îyâs, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhur,* 1/105; Zengin-Karataş, "Memlûk Türk Devleti Sultanı Melikü'l-Âdil Bedreddin Sülemiş ve İktidarı" 10.

itiyordu. Karşılıklı bu siyasi ve ticari çıkarlar iki devleti yakınlaştırdığından Konstantinopolis, Memlûkler açısından güvenli bir sürgün merkezi olarak değerlendirilmiştir.[30]

Hızır ve kardeşi Sülemiş Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos tarafından hüsnü kabul gördüler.[31] Sürgünden kısa bir süre sonra Sülemiş vefat etti. Hızır ise bir süre daha Konstantinopolis'te kaldı.[32] Memlûk kaynaklarında Hızır'ın Konstantinapolis'teki günlerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmaması; Baybars ailesinin siyasi olarak artık bitmiş sayılması veya sürgünün utanç verici olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Bizans kaynaklarının da bu konuda sessiz kalması, Hızır'ın imparatorluk nezdinde sıradan bir misafir olarak görüldüğünü düşündürmektedir.

5. El-Mesûd Necmeddin Hızır'ın Kahire'deki Hayatı ve Ölümü

Memlûk kaynaklarında Hızır'ın Konstantinapolis'ten Kahire'ye dönüşü ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Baybars el-Mansûrî, Hızır'ın 1296/1297'de annesi ile birlikte yanlarında kardeşi Sülemiş'in cenazesi olduğu halde Konstantinapolis'ten Mısır'a geldiklerini, Hızır'ın daha sonra Memlûk Sultanı Hüsâmeddin Lâçin'den hacca gitmek için izin istediğini, sultanın Hızır'ın bu isteğine karşılık onu halife el-Hâkim ile birlikte hacca gönderdiğini aktarmaktadır.[33]

Aybek ed-Devaddârî, Baybars el-Mansûrî'deki bilgilere benzer şekilde; fakat bir yıllık bir tarih farkıyla Hızır'ın 1297/1298'de Konstantinopolis'ten Kahire'ye döndükten sonra isteği üzerine Memlûk sultanı Lâçin tarafından hacca gönderildiğinden bahsetmektedir.[34]

Nüveyrî, Memlûk sultanı Hüsâmeddin Lâçin'in Baybars'ın kızı olan karısının ricası üzerine Konstantinapolis hükümdarına bir mektup yazarak Baybars'ın çocukları (Sultan Hüsâmeddin Lâçin'in kayınbiraderleri ve baldızları) ve eşinin (Sultan Hüsâmeddin Lâçin'in kayınvalidesi?) Kahire'ye gönderilmelerini istediğini, bu mektup üzerine Hızır'ın, mühürlü bir tabutta naaşı bulunan kardeşi Sülemiş'in ve annelerinin 1297/1298'de Konstantinapolis'ten Kahire'ye ulaştıklarını, Memlûk sultanının onları hüsnü kabul ile karşıladığını, ilk iş olarak Sülemiş'in cenazesinin defnedildiğini ve sonraki bir dönemde Hızır'ın hacca gitmek için Sultan Hüsâmeddin Lâçin'den izin istediğini, Memlûk sultanının onun bu isteğini kabul ile hac giderlerini karşılayarak onu hacca yolladığını ve hacdan döndükten sonra da Kahire'de ikametini temin ettiğini bildirmektedir.[35]

Safedî, bu üç müelliften farklı olarak Hızır'ın Haziran/Temmuz 1300 yılında Konstantinapolis'ten Mısır'a geldiği bilgisine yer vermektedir.[36]

Makrizî, Hızır'ın annesinin 13 Temmuz 1296'da Konstantinapolis'ten Dımaşk'a, 20 Temmuz 1296 da ise Kahire'ye gittiği bilgisini hususen vermektedir. Ayrıca, 1296/1297'de Memlûk Sultanı Lâçin'in Baybars'ın kızı olan eşinin isteğiyle Bizans İmparatoru'na Baybars'ın çocuklarının Kahire'ye gönderilmesine dair bir mektup gönderdiğini, bu mektuba istinaden imparatorun Hızır'ı, eşini, annesini ve vefat etmiş Sülemiş'in mühürlü tabutunu Kahire'ye

---

[30] Zengin-Karataş, "Memlûk Türk Devleti Sultanı Melikü'l-Âdil Bedreddin Sülemiş ve İktidarı", 11 vd.
[31] Cüneyt Kanat, "Memlûk Devleti İçin Bir Sürgün Yeri Olarak İstanbul", *XVI. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 2010), 3/55.
[32] İbn Tağrıberdi, *el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî*, 5/221; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, 13/210; Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep*, 31/135, Baybars el-Mansurî, *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, 287; Safedî, *Âyân el-Asr Âvân en-Nasr,* 2/220; Kanat, "Memlûk Devleti İçin Bir Sürgün Yeri Olarak İstanbul", 55-56.
[33] Baybars el-Mansurî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, 140.
[34] Aybek ed-Devadâri, *Kenzü'd-Dürer ve Câmî el-Gurer,* 8/371.
[35] Nüveyrî, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep*, 31/207.
[36] Safedî, *Âyân el-Asr Âvân en-Nasr,* 2/220.

yolladığını, sultanın onları hüsnü kabul ile karşıladıktan sonra ilk iş olarak Sülemiş'in defnedildiğini ve hacca gitmek için izin isteyen Hızır'ın sultan tarafından giderleri karşılanarak hacca gönderildiği bilgisini de vermektedir.[37]

İbnü'l Hacer el-Askalânî, Hızır'ın Sultan Lâçin'in izniyle 1295/1296'da Kahire'ye döndüğünü ve 1298/1299'da hac görevini yerine getirdiği bilgisine yer vermektedir.[38]

İbn-i Tağrıberdi, Hızır'ın 1297/1298'de Konstantinapolis'ten Kahire'ye döndüğünü, Sultan Lâçin'in onu iyi karşıladığını, Hızır'ın hacca gitmek için sultandan izin istediğini, hac ziyaretinin ardından döndüğü Kahire'de vefatına kadar kaldığını; ayrıca Hızır'ın Eşref Halil döneminde İstanbul'a sürgün edildiğini kaydetmektedir.[39]

İbn-i Îyâs ise 1296 yılında Memlûk sultanı Lâçin'in Eşref Halil döneminden beri Konstantinapolis'te sürgün bulunan Baybars'ın çocuklarını Mısır'a getirttiğini, Sülemiş'in Konstantinapolis'te vefat ettiğini ve tabut içinde getirilen naaşının Mısır'da defnedildiğini, Hızır'ın bir süre Kahire'de kaldıktan sonra Memlûk sultanı Lâçin'in izniyle hacca gittiğini, hac farizasını yerine getirdikten sonra yeniden Mısır'a döndüğünü ifade etmektedir.[40]

Kaynaklarda verilen bu bilgiler değerlendirildiğinde; Hızır'ın annesinin 1296'da Kahire'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında çok yüksek bir ihtimalle Sultan Lâçin ile görüştüğü ve sultandan Kahire'ye dönmek için izin isteyerek Bizans Devleti nezdinde gerekli bürokratik girişimlerin başlatılmasını talep ettiği, sultanın da kayınvalidesi olması muhtemel olan bu hatunun ricası üzerine Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos'a bir mektup yolladığı, Memlûk sultanın bu talebine Bizans imparatorunun olumlu cevap vererek 1297'de Hızır ve beraberindekileri Kahire'ye yolladığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Memlûk sultanı Lâçin'in Hızır'ın eniştesi sıfatıyla kayınbiraderi Hızır ve beraberindekileri Kahire'ye getirttiği söylenebilir. Hızır, Kahire'ye gittikten sonra halife el-Hâkim ile birlikte hacca gitmiş, hac dönüşünden vefatında kadar Kahire'de ikamet etmiştir.

Hızır'ın vefat ettiği 1308 yılına kadarki Kahire dönemine dair Makrizî ve İbn-i Hacer'in eserleri dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Makrizî ve İbn-i Hacer, Hızır'ın Ağustos/Eylül 1308'de zorunlu ikamete tabi tutulduğu Kalatü'l-cebel'den serbest bırakılarak kale dışındaki Emir İzzeddin el-Efrum'a ait konakta ikamet ettirildiğini söylemektedirler.[41] Kaynakların bu konuda sessiz kalmasıyla birlikte bu durum Baybars ailesine yönelik bir afla mı yoksa Hızır'ın sağlık durumunun kötüleşmesi ile mi ilgilidir sorularını akıllara getirmektedir. Hızır, 19 Aralık 1308 Perşembe günü öğleden sonra vefat etti.[42] Vefatından bir gün önce oğlu vefat etmişti.[43] Hızır'ın ölümünden bir gün önce oğlunun da ölmesi ailenin kasıtlı olarak tasfiye edildiği ihtimalini güçlendirmektedir.[44] Memlûk kaynakları ittifak ile Hızır'ın zeki ve yakışıklı olduğunu bildirmektedir.[45] Hızır vefatının ardından kardeşi Sülemiş'in yanına defnedilmiştir. Melikü'z-zâhir

---

[37] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/268, 279, 283.
[38] İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine*, 2/84.
[39] İbn Tağrıberdi, *En-Nücum ez-Zâhire*, 8/91.
[40] İbn Îyâs, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhur,* 1/115.
[41] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/421, 428; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine*, 2/82.
[42] Safedî, *Âyân el-Asr Âvân en-Nasr,* 2/220; el-Yâfi, *Mirâtu'l- Cinân*, thk. Halil Mansur (Beyrut 1997), 4/184; Makrizî, *es-Sülûk,* 2/421, 428; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine*, 2/84; İbn Tağrıberdi, *el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî*, 5/221.
[43] Makrizî, *es-Sülûk,* 2/421, 428.
[44] Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, 13/210; a.mlf., *Âyân el-Asr Âvân en-Nasr,* 2/220.
[45] Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, 13/ 210; İbn Tağrıberdi, *En-Nücum ez-Zâhire*, 8/91; a.mlf., *el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî*, 5/222.

Rükneddin Baybars el-Bundukdârî'nin hayatta olan son erkek çocuğu olduğundan onun vefatıyla Baybars'ın soyu kesilmiştir.[46]

6. Sonuç

Memlûk Türk Devleti sultanı Baybars, memlûklerin Eyyûbî topraklarını gasp ederek devlet kurdukları düşüncesini; kazandığı zaferler ve genişlettiği ülke sınırlarıyla kırmış, bu anlamda Memlûk Türk Devleti'ne meşruiyet kazandırmıştır. Bundan aldığı güçle büyük oğlu Melikü's-Saîd Berke'yi veliaht ilan etmiştir. Baybars'ın vefatı ile vasiyeti üzerine oğlu Berke sultan ilan edilmiştir. Ancak bu veraset usulü askeri monarşi ile yönetilen devlet erkânınca kabul edilmemiş ve güçlü emirler, Berke'yi tahttan feragate mecbur etmişlerdir. Baybars'ın devlet ve halk nazarındaki itibarı sayesinde diğer oğlu Sülemiş, yeni Memlûk sultanı ilân edilmiştir. Memlûk Türk Devleti'nin kurucuları arasında yer alan ve Baybars döneminin etkin devlet adamlarından biri olan Kalavun, Sülemiş haricindeki Baybars aile efrâdını Kerek'e yollamıştır. Kerek'e yollanan Hızır, Kerek'teki hâkimiyeti süresinde memlûklere karşı veraset usulünün savunucusu olarak faaliyet göstermiştir. Öncelikli olarak bir isyan hareketi başlatmış; başarısız olması üzerine Kerek'e yarı özerk bir idari statünün kazandırılması için mücadele etmiş ve Sultan Kalavun'a geçici de olsa bu talebini kabul ettirerek başarılı olmuştur. Sultan Kalavun, Kerek'e gönderdiği ordu ile şehri Memlûk idaresine katarak Hızır ve Baybars ailesinin diğer üyelerini can ve mal güvenliğini temin ile Kahire'ye nakletmiştir. Başlangıçta Baybars ailesine hoşgörülü davrandıysa da iktidarı için bir tehdit unsur haline gelmeleri üzerine onları göz hapsinde tutmuştur. Hızır, Zahirîye memlûkleri ile yeni bir ittifak teşebbüsünde bulunduğundan Sultan Eşref Halil tarafından annesi, kardeşi Sülemiş ve diğer aile üyeleri ile birlikte Memlûklerin müttefiki Bizans Devleti'nin başkenti Konstantinopolis'e sürgün edilmiştir. Konstantinopolis'teki hayatı hakkında bilgi bulunmayan Hızır, dönemin Memlûk sultanı ve eniştesi Hüsâmeddin Lâçin tarafından Kahire'ye getirilmiştir. Hac farizasının ardından yeniden döndüğü Kahire'de yaklaşık on yıl göz hapsinde tutulmuş ve burada çok yüksek bir ihtimalle zehirletilerek öldürülmüştür. Hızır, Memlûklü Devleti'nin gerçek manada kurucusu sayılan Baybars ailesinin son erkek üyesi olduğundan ölümüyle birlikte Baybars'ın iktidar nesebi sona ermiştir.

[46] İbn Îyâs, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâi ed-Duhur,* 1/115.

Kaynakça

Anonim. *Baybars Tarihi Al Melik Al Zahir (Bayabars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*. çev. Şerefüddin Yaltkaya. Ankara: TTK, 2. Basım, 2000.

Aybek Ed-Devadâri. *Kenzü'd-Dürer ve Câmi el-Gurer.* thk. Ulrich Harmann. 8. Cild. Kahîre: 1391/1971.

Baybars El-Mansûrî. *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkıyye.* çev. Hüseyin Polat. Ankara: TTK, 2016.

Baybars El-Mansûrî. *Zubdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre.* nşr. D. S. Richard. Beyrut 1998.

Yâfî. *Mirâtu'l- Cinân el-*. thk. Halil Mansur. 4. Cild. Beyrut 1997.

Ebû'l Fidâ. *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*. thk. Mahmûd Deyyûb. 2. Cild. Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye,1417/1997.

İbn Hacer El-Askalânî. *ed-Dürer el-Kâmine fî Âyan el-Mâe es-Sâmine*. 2. Cild. Beyrut: Dâr'ul Cîl, 1993.

İbn Haldun. *Tarih-i İbn Haldun*. thk. Halil Şehade-Süheyl Zekkar. 5. Cild. Beyrut 2000.

İbn Hallikan. *Vefâyatü'l-Âyân.* nşr. İhsan Abbas. 5. Cild. Beyrut 1971.

İbn Îyâs. *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur*. 1. Cild. yy.: Matbaa el-Şa'ab, 1960.

İbn Tağrıberdi. *En-Nücum ez-Zâhire.* thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 7. Cild. Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye, 1413/1992.

İbn Tağrıberdi. *el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müsteva fî Bâd el-Vâfî*. çev. Said bin Ali Raşid-Celal bin Ahmed bin Yusuf. 5. Cild. Mısır: 1988.

Kanat, Cüneyt, "Memlûk Devleti İçin Bir Sürgün Yeri Olarak İstanbul", *XVI. Türk Tarih Kongresi,* C. III, Ankara 2010. https://makale.isam.org.tr/items/1800fb1b-ac33-42cf-9d55-542a2dad9b8e/full.

Karataş, Bahar. *Bahri Memlûkleri Döneminde Kerek (1250-1382),* Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karataş, Bahar-Zengin, Murat. "Memlûklû Sultanı Melikü's-Saîd Berke ve İktidarı (1277-1280). *TOBİDER* 9/2, 11-24. https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/article/1697539.

Makrizî. *es-Sülûk li-Marifet-i Düvel el-Mülûk.* thk. Muhammed Abdülkâdir Âtâ. 2. Cild. Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye, 1418/1997.

Nüveyrî. *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep.* nşr. Dr. Necip Mustafa Fevvâz-Dr Hikmet Keşâî Fevvâz. 30. Cild. Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye, 1424/2004.

Nüveyrî. *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep.* nşr. Dr. Necip Mustafa Fevvâz-Dr Hikmet Keşâî Fevvâz. 31. Cild. Beyrut: Dâr'ul Kutup el-İlmiye, 2004.

Safedî. *Âyân el-Asr ve Âvân en-Nasr.* thk. Amr Muhammed Abdülhamid. 2. Cild. Beyrut 2009.

Safedî. *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*. *thk. Ahmed el-Arnavud-Türkî Mustafa.* 13. Cild. Beyrut: Dârü'l İhyâ-yı Durusu'l- Arabî, 1420/2000.

Zehebî. *Tarih el-İslâm ve Vefâyat el-Meşâhîr ve'l-Âlâm.* thk. Dr. Ömer Abdulselâm Tedmürî. 50. Cild. Beyrut: Dar el-Kitab el-Arabî 1420/1999.

Zengin Murat-Karataş Bahar, "Memlûk Sultanı Melikü'l Âdil Bedreddin Sülemiş ve İktidarı", *Orta Çağ Tarihi Alanında Tarihi Araştırmalar III"*. ed. Yunus Arifoğlu. Ankara: Eğitim Yayınevi, 2025, 1-16.

MATAD

Yazar(lar) / Author(s)

Dr. Öğr. Üyesi Esra Çıplak
Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş-Türkiye
e-posta: cesra_19@yahoo.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article İnformation

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 10. 04. 2026
Kabul tarihi-Date of acceptance: 21. 05. 2026
Yayım tarihi-Date of publication: 31. 05. 2026

Hakemlik-Review

Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik
Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement

Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyduklarını beyan etmiştir.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

intihal.net iThenticate

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir
No conflict of interest declared

Finansman-Grant Support

Fon, hibe veya destek alınmamıştır
No funding or support was received

Lisans- License

CC BY NC

Furûsiyye ve Taktika: Karşılaştırmalı Bir Okuma

Öz

Taktika ve Furûsiyye literatürü, Ortaçağ'da Bizans ve İslam dünyasının askerî düşüncesini yansıtan temel kaynaklardır. Bizans İmparatoru VI. Leo tarafından 10. yüzyılda derlenen Taktika, imparatorluk otoritesini korumayı hedefleyen stratejik bir rehber olup askerî disiplin, kuşatma taktikleri ve birlik iş birliği gibi konuları ele alır. Furûsiyye eserleri ise 9. ve 15. yüzyıllar arasında İslam dünyasında gelişmiş; savaş, binicilik, ahlaki erdemler ve veterinerlik bilgisini birleştiren çok yönlü bir disiplindir. Kolektif disiplin ve merkeziyetçi komuta yapısı Taktika'nın temel vurgusuyken, Furûsiyye bireysel ustalık ve teknik beceriyi ön plana çıkarır. Her iki gelenekte savaş ilahi bir meşruiyet çerçevesinde anlamlandırılmış; okçuluk ve süvari birlikleri merkezi rol oynamıştır. Bizans'ta at stratejik bir araç olarak görülürken, Furûsiyyede atın bakımı, sağlığı ve nalbantlık bağımsız bir uzmanlık alanıdır. IV. Romanos Diogenes'in Malazgirt Savaşı'ndaki yenilgisi, Bizans kaynaklarında Taktika ilkelerinin uygulanmamasına atfedilmiş; VI. Leo'un okçuluk eksikliğine dair tespiti bu yenilgiyi öngörülebilir kılmıştır. Bu çalışmada, doğu ve batı savaş sanatını temsil eden iki gelenek karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taktika, Furûsiyye, VI. Leo, Malazgirt Savaşı, Süvari Eğitimi.

Furûsiyya And The Tactica: A Comparative Reading

Abstract

The Tactica and furûsiyya literature constitute foundational sources reflecting the military thought of the Byzantine and Islamic worlds during the Middle Ages. Compiled by Emperor Leo VI in the 10th century, the Tactica serves as a strategic guide aimed at preserving imperial authority, addressing military discipline, siege tactics, and unit cooperation. The furûsiyya literature, developed in the Islamic world between the 9th and 15th centuries, is a multifaceted discipline that combines warfare, horsemanship, moral virtues, and veterinary knowledge. While collective discipline and a centralized command structure constitute the core emphasis of the Tactica, furûsiyya prioritizes individual mastery and technical skill. In both traditions, warfare is legitimized within a divine framework, with archery and cavalry units occupying a central role. In the Byzantine tradition, the horse is regarded as a strategic instrument, whereas furûsiyya treats the horse's care, health, and farriery as an independent field of expertise. The defeat of Emperor Romanos IV Diogenes at the Battle of Manzikert is attributed in Byzantine sources to the failure to apply the principles of the Tactica; Leo VI's observation regarding the deficiency of archer units made this defeat foreseeable. This study provides a comparative examination of two traditions representing Eastern and Western martial arts.

Keywords: Tactica, Furūsiyya, Leo VI, Battle of Manzikert, Cavalry Training.

Yazar Katkı Oranları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%100)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%100)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%100)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%100)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%100)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement
(Not: uygun ifadeyi seçebilirsiniz.)

Yapay zekâ araçları yalnızca dil ve yazım kontrolü amacıyla kullanılmıştır.
AI tools were used solely for language editing purposes.

Atıf- Citation (APA)

Çıplak, Esra, "Furûsiyye ve Taktika: Karşılaştırmalı Bir Okuma". *Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, 1*, (Mayıs 2026). 10-23.
http://dx.doi.org/10.29228/matad.90509

1. Giriş

Ortaçağ askerî düşüncesi, farklı medeniyetlerin bilgi birikimlerinin kesiştiği dinamik bir alan olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Bizans İmparatorluğu ile İslam dünyası, askerî teori ve pratiğin gelişiminde belirleyici iki merkez olarak öne çıkmaktadır. Bu makale, söz konusu iki medeniyetin askerî yazınını temsil eden *Taktika* ve *Furûsiyye* literatürünü karşılaştırmalı bir perspektifle ele almakta olup bu karşılaştırma, salt benzerlik ve farklılıkların dökümünü yapmanın ötesinde belirli bir teorik çerçeveye dayanmaktadır.

Karşılaştırmalı tarih yazımında Marc Bloch'un feodal toplum karşılaştırmalarından miras kalan "farklılıklar içinde benzerliklerin ve benzerlikler içinde farklılıkların sistematik analizi" ilkesini temel alan yaklaşım, iki ayrı toplumsal yapının aynı soruna (askerî etkinlik ve meşruiyet) hangi farklı kurumsal ve ideolojik araçlarla yanıt verdiğini anlamayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, küresel tarih perspektiflerinden (Victor Lieberman, Sanjay Subrahmanyam) esinlenerek iki geleneğin paralel geliştiği kadar sınır bölgelerinde, savaş alanlarında ve tercüme faaliyetleri yoluyla birbirini etkilediğini varsaymaktadır. Böylece Blochçu karşılaştırma yöntemi hem içsel farklılıkların hem de dışsal temas noktalarının aynı analiz düzleminde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır.[1]

Taktika[2] ve *Furûsiyye* gelenekleri, benzer bir askerî teknoloji ve süvari merkezli savaş ortamında şekillenmelerine rağmen, farklı devlet yapıları (merkezi imparatorluk (Bizans) ve farklı kurumsallaşma düzeyleri gösteren askerî elit yapıları (İslam dünyası)) ile meşruiyet kaynakları (imparatorluk ideolojisi ve dinî bireysel yükümlülük) nedeniyle birbirinden ayrışan iki ideal savaşçı profili üretmiştir. Askerî organizasyon ve komuta yapısı, eğitim felsefesi (kolektif disiplin ve bireysel ustalık), savaşın meşruiyet kaynağı (imparatorluk-din birlikteliği ve bireysel cihad yükümlülüğü) ile lojistik ve at bakımına verilen önem eksenlerinde dört analitik boyut esas alınmaktadır.[3]

Bizans İmparatoru VI. Leo'ya (886-912) atfedilen *Taktika*, resmî veya yarı resmî türdeki en bilinen Orta Bizans metinlerinden biridir. Eyalet generalleri için bir rehber kitap olarak sunulan eser, imparatorluk otoritesinin ve gücünün bir ifadesidir. Aynı zamanda önceki iyi uygulamaların ve Hristiyan toplumunun değerlerinin düşmanlara karşı mücadeledeki merkezî önemini hatırlatır.[4] *Taktika*, İslam'ı ilk kez Hristiyan Roma İmparatorluğu'nun ve Hristiyanlığın varlığına yönelik tehdit olarak tanımlamıştır. Haldon, VI. Leo'nun *Taktika*'sını yazarken imparatorluk ideolojisini ve meşruiyet arayışını ön plana çıkardığını, ancak bu durumun aynı zamanda dönemin ekonomik ve jeopolitik çıkarlarını da yansıttığını vurgular. Leo'nun İslam'a karşı savaşı dinsel bir motivasyonla meşrulaştırma çabasını, aslında Bizans'ın doğu sınırındaki toprak kayıplarını ve stratejik gerilemelerini gizlemeye yönelik bir söylem olarak değerlendirir. Haldon, "kutsal savaş" ve "haklı savaş" ifadelerinin, imparatorluk otoritesini pekiştirmek ve mevcut siyasi-ekonomik çıkarları meşrulaştırmak için nasıl araçsallaştırıldığını eleştirel bir gözle inceler. Herakleios dönemindeki savaşların "haklı savaş" olarak sunulması ile Leo'nun İslam'a karşı

[1] Marc Bloch, *Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Savaş Yayınları, 1983), X-XVII.
[2] Leo VI, *The Taktika of Leo VI*, ed. ve çev. George Dennis (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010).
[3] Hidayet Kara, *Askerî Modernleşme Olarak Ordunun Terbiyesi* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2026), 12-15.
[4] Dennis, *The Taktika of Leo VI*, 1-5.

yürüttüğü ideolojik niza arasında paralellik kurar ve dinin, emperyal hedefleri meşrulaştıran bir örtü işlevi gördüğünü belirtir.[5]

Furûsiyye literatürü, İslam dünyasında 9. ile 15. yüzyıllar arasında gelişmiş kapsamlı bir savaş sanatı geleneğidir.[6] Bu gelenek; savaş tekniklerini, ahlaki değerleri, eğitim sistemlerini, binicilik, okçuluk, kılıç ve mızrak kullanımını, at sağlığını ve nalbantlığı içine alır. Abbâsî döneminde sistematik bir disiplin haline gelen furûsiyye, Memlûkler zamanında en üst düzeyde kurumsallaşmıştır. Eserler, savaşçının fiziksel, zihinsel ve ahlaki ilerleyişini geniş bir çerçevede ele alır. Bu özelliğiyle, İslam toplumlarında askerî eğitimin temel dayanağı olmuş ve bir toplumsal kurum işlevi görmüştür. Furûsiyye metinleri, teknik bilgi ile dinî-ahlaki sorumluluğu birleştirir, savaşçının Allah'a bağlılığını, adaleti gözetmesini ve savaşı ibadet bilinciyle yürütmesini hedefler.[7] Bu yönüyle furûsiyye, Bizans'ın daha rasyonel ve pragmatik Taktika'sından ayrışarak amelî ve manevi bir rehber niteliği kazanır.

Bu iki farklı askerî geleneğin ortak ve ayrışan yönlerini incelediğimiz bu makalede; metinler, tarihsel bağlam, askerî organizasyon, teknoloji ve ideolojik çerçeve açısından konu değerlendirilmiştir. Ortaçağ Akdeniz dünyasında askerî bilgi üretimi, savaş alanının ötesinde devlet yapısı, eğitim sistemi ve dinî düşünce tarafından da şekillendirilmektedir. Karşılaştırmalı yöntem, iki medeniyetin birbirinden nasıl etkilendiğini ve hangi alanlarda özgünleştiğini anlamaya imkân tanır. Bu yaklaşım, askerî tarihin savaş kronolojisinden ibaret olmadığını fikrî tarihinin de bir parçası olduğunu göstermektedir.[8]

2. Askerî Yazın Geleneği ve Tarihsel Arka Plan

Bizans askerî literatürü, Roma İmparatorluğu'nun kurumsal devamı olarak şekillenen sistematik bir bilgi birikimine dayanır. Antik Yunan ve Roma dünyasında geliştirilen taktik ve strateji teorileri, Bizans döneminde yeniden ele alınarak güncellenmiştir. Onosandros[9] (1. yy.) ve Aelianus[10] (2.yy) gibi yazarların eserleri, Bizans askerî düşüncesinin temel kaynakları arasında yer almıştır.[11] *Strategikon* ve *Taktika* gibi savaş talimatı içeren eserler, antik mirasın sistematik biçimde yeniden üretildiği metinler olarak öne çıkmakta[12] ordu teşkilatı, disiplin, eğitim ve lojistik gibi konular bu eserlerde ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Bu özellikleriyle Bizans askerî yazını, devlet yönetimine ilişkin bir rehber niteliği taşımaktadır.

Bizans tarih kaynaklarında Türklerin yaşam tarzları, siyasî, idarî ve askerî özellikleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Bu bilgiler, Türk tarihinin araştırılmasında oldukça değerli olmakla

---

[5] John F. Haldon, *A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2014), Dumbarton Oaks Studies, 33-37; Efstratia Synkellou, "Reflections on Byzantine War Ideology in Late Byzantium", Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion: Akten des Internationalen Symposiums (Wien, 19.-21. Mai 2011), ed. Johannes Koder - Ioannis Stouraitis (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2021), 99-108.

[6] David Ayalon, "Furūsiyya", *The Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, ed. B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht (Leiden: E.J. Brill, 2012), 2:952-955; Shihab al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature and Its Antecedents", *Mamlūk Studies Review* 8/1 (2004), 142-143.

[7] Esra Çıplak, "Furûsiyye Kaynakları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *UTAS V* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2025), 156-166.

[8] Haldon, *A Critical Commentary*, 9-20.

[9] *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander*, çev. Illinois Greek Club üyeleri, Loeb Classical Library (London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1923).

[10] Aelianus Tacticus, *The Tactiks of Aelian: Or, Art of Embattailing an Army after the Grecian Manner* (London, 1616), Internet Archive (erişim 10 Nisan 2026). microfilm.

[11] Haldon, *A Critical Commentary*, 25.

[12] Dennis, *The Taktika of Leo VI*, 10-20.

birlikte, aynı zamanda Ortaçağ dünyasında bir millete karşı üstün gelmenin o milleti tanımaktan geçtiği gerçeğini yansıtmaktadır. Dönem kaynaklarında bir millet hakkında detaylı bilgi verilmesi, o milletin siyasî ve askerî açıdan dikkate alındığını gösteren önemli bir işarettir. Bu bilgilerin yer aldığı ilk *Taktikon*, İmparator Mavrikios'a (582-602) atfedilen *Strategikon* adlı eserdir. *Strategikon*, Türk kavimlerinin siyasî yapıları, karakterleri, askerî yetenekleri ve onlara karşı nasıl savaşılması gerektiğine dair bilgiler içerir. Bu eserdeki anlatımlar, VI. Leo'nun *Taktika*'sına temel oluşturmuştur. Mavrikios'un Türkler hakkındaki olumsuz anlatımları, *Taktika*'da da devam ettirilmiştir.[13]

İslam dünyasında *furûsiyye* geleneği, benzer bir kurumsallaşma sürecinden geçmiştir. Bu gelenek, başlangıçta bireysel binicilik ve savaş becerileri üzerine kurulmuştur. Abbâsî döneminde furûsiyye geleneği, bireysel binicilik ve savaş becerilerinin ötesine geçerek sistematik bir literatür ve kurumsal bir eğitim modeli haline gelmiştir. Furûsiyye eserleri, savaş tekniklerinin yanında eğitim yöntemleri, silah kullanımı ve ahlaki değerleri de kapsamaktadır. Okçuluk, mızrak kullanımı ve kılıç ustalığı gibi alanlar bu metinlerde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bu eserler, savaşçının karakter özelliklerini tanımlayan normatif bir çerçeve sunmaktadır.

İslam dünyasındaki tercüme hareketleri, askerî bilginin gelişiminde de önemli bir rol oynamıştır. Yunan, Pers ve Hint kaynaklarından yapılan çeviriler, furûsiyye literatürünü zenginleştirmiştir. Bu süreç, askerî bilginin medeniyetler arası dolaşımını hızlandırmıştır. Bu metinlerde dinî motivasyon askerî faaliyetlerin temel unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bir kılıç kabzasına işlenen Kur'an ayeti, bu silahın Bizans'a karşı bir çatışma ortamında üretildiğini göstermektedir. Bununla birlikte furûsiyye geleneğinde bireysel ustalık ve cesaret öne çıkarılmış, süvarilerin belirli tatbikatları mükemmelleşinceye kadar tekrarlaması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Bizans ile İslam dünyası arasındaki sınır bölgeleri, karşılıklı askerî bilgi etkileşimine zemin hazırlamış; nitekim Doğu Anadolu'daki Göreme duvar resimlerinde Bizans askerlerinin İslam sanatından etkilenmiş silah tasvirleri bulunmaktadır.[14] Bizans'ta *thema* sistemi[15] çerçevesinde örgütlenen ordular ise askerî metinler aracılığıyla standart bir eğitim sürecine tabi tutulmuştur. İslam dünyasında Memlûk sistemi, Furûsiyye eğitimi üzerine inşa edilmiştir. Memlûk sisteminde askerler, küçük yaşlardan itibaren yoğun bir eğitim sürecinden geçirilmiştir.

Her iki gelenekte de askerî yazın, devletin ideolojik yapısını yansıtan bir araç olarak kullanılmıştır. Bizans'ta imparatorluk otoritesi, askerî disiplin aracılığıyla güçlendirilmiştir. İslam dünyasında ise dinî motivasyon, askerî faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Bizans literatüründe disiplinli ve itaatkâr asker modeli öne çıkar. Furûsiyye geleneğinde bireysel ustalık ve cesaret vurgulanmıştır. Bu farklılık, iki medeniyetin askerî kültürleri arasındaki temel ayrımlardan biridir. Askerî metinler, savaşın psikolojik boyutuna da değinmiştir. Bizans kaynaklarında askerlerin moralinin korunması önemli bir unsur olarak ele alınmıştır. İslam literatüründe dinî motivasyon

[13] Leonora Neville, *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazım Rehberi*, çev. Süha Konuk (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 26-27; Cüneyt Güneş, "Bizans İmparatoru VI. Leo'nun Taktikası'nda Türkler ve 'Türk' Anlatısının Askerî Eğitime Katkısı", *Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Haziran 2024), 1-5.

[14] Shihab al-Sarraf, "Close Combat Weapons in the Early 'Abbāsid Period: Maces, Axes and Swords", *A Companion to Medieval Arms and Armour*, ed. David Nicolle (London: Boydell Press, 2002), 2, 3, 41, 93, 109.

[15] Murat Keçiş - Cüneyt Güneş, "Bizansın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Journal of Social Sciences and Humanities Researches* 19/43 (2018), 97-99; Szymon Wierzbinski, "Adapting to New Threats on the Example of Byzantine Eastern Frontier in the Tenth Century CE", *Security and Defence Quarterly* (2024), 2-4, doi:10.37105/sd.227.

öne çıkmıştır. Bizans ile İslam dünyası arasındaki sınır bölgeleri, karşılıklı askerî bilgi etkileşimine zemin hazırlamıştır. Bu bölgelerde gerçekleşen çatışmalar, yeni taktiklerin geliştirilmesine yol açmıştır. Özellikle 10. yüzyılda Bizans'ın doğu sınırlarında gerçekleşen askerî reformlar, literatürün tatbiki etkisini göstermekteyken[16] aynı dönemde İslam dünyasında da askerî eğitim sistemleri güncellenmektedir.

3. Taktika'nın Oluşumu ve Niteliği

Taktika, Bizans İmparatoru VI. Leo'nun askerî bilgiye duyduğu yoğun ilginin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.[17] İmparator, savaş meydanında aktif bir komutan olarak bulunmamıştır. Buna rağmen askerî meseleleri ayrıntılı biçimde incelemiştir. Bu durum, eserin teorik derinliğini artıran bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Leo, mevcut askerî literatürü derleyerek sistematik bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda antik ve geç antik dönem metinlerini kapsamlı biçimde incelemiştir. Eser, yirmi bölümden oluşan düzenli bir yapıya sahiptir. Bu bölümler, askerî organizasyonun farklı yönlerini ayrıntılı biçimde ele almaktadır.[18] Ordu teşkilatı, silah türleri, eğitim yöntemleri ve savaş stratejileri bu kapsamda incelenmiştir. Her bölüm belirli bir askerî soruna çözüm üretmeye yönelik olarak yapılandırılmıştır ki bu yapı metnin didaktik niteliğini güçlendirmektedir. Zira *Taktika* büyük ölçüde önceki askerî metinlerin sistematik bir sentezi niteliği taşımaktadır.[19] Bu durum, Bizans entelektüel geleneğinde otoriteye verilen önemin bir yansımasıdır. Antik yazarların görüşleri, yeni tarihsel koşullara uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Onosandros ve Mavrikios gibi yazarların etkisi, *Taktika*'da açık biçimde hissedilmektedir. Bu etki, metnin teorik temelini oluşturmaktadır. Leo'nun metni oluştururken izlediği yöntem, seçici bir derleme yaklaşımıdır. Farklı kaynaklardan alınan bilgiler, belirli bir sistematik içinde yeniden kurgulanmıştır. Bu süreç, Bizans düşünce geleneğinde yaygın olan derleme pratiğini yansıtır. Metin, bu yönüyle özgünlükten çok işlevselliği ön plana çıkarır. Eserin dikkat çekici özelliklerinden biri, teorik çerçeve ile uygulamalı önerilerin birlikte sunulmasıdır. Bu yaklaşım, metni teorik bir çalışma olmaktan çıkarır ve sahada uygulanabilir bir rehber haline getirir. Askerî talimlerden savaş düzenine kadar birçok konuda somut öneriler sunulmuş bu da metnin eğitim amaçlı kullanımını kolaylaştırmıştır. *Taktika*, imparatorluk ideolojisini yansıtan bir söylem de içerir.[20] Leo, ordunun disiplinini güçlendirmeyi temel hedef olarak belirlemiş bu doğrultuda itaat, sadakat ve düzen kavramları sürekli vurgulanmıştır.

Metinde yer alan kumandan profili, stratejik düşünceye sahip bir lider modeli ortaya koyar. Kumandanın savaş alanında doğrudan çatışmaya girmesi yerine ordunun genel sevk ve idaresine odaklanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu anlayış, Bizans askerî sisteminin kurumsal yapısını yansıtır. Komuta zincirinin korunması, metnin temel ilkeleri arasında yer alır. *Taktika*'nın önemli bölümlerinden biri, farklı halkların savaş tarzlarının incelendiği kısımdır.[21] Bu bölümde Türkler ve diğer göçebe topluluklar hakkında ayrıntılı gözlemler yer almaktadır. Bu gözlemler,

[16] Wierzbinski, "Adapting to New Threats", 4-6; Cüneyt Güneş, "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair", *History Studies* 10 (2018): 92.
[17] Dennis, *The Taktika of Leo VI*, 1-5.
[18] Dennis, *The Taktika of Leo VI*, 2–12.
[19] Haldon, *A Critical Commentary*, 9-39.
[20] Umut Var, "Bizans İmparatoru VI. Leon'un Taktika'sında Kutsallaştırılmış Savaş Anlatısı", *DEÜİFD* 58 (2023), 313-320.
[21] Güneş, "VI. Leo'nun Taktikası'nda Türkler", 1-5.

Bizans'ın rakiplerini tanıma çabasını göstermekte ve askerî istihbaratın önemine işaret etmektedir. Eserde deniz savaşlarına ayrılan bölüm, deniz gücüne verdiği önem ile birlikte gemi türleri, deniz savaş taktikleri ve lojistik unsurlar ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Deniz savaşlarının kara savaşlarından farklı dinamiklere sahip olduğu vurgulanmıştır. Deniz savaşlarında kullanılan teknikler arasında *Rum Ateşi*[22] gibi özel silahlar da yer almaktadır. Bu silah, Bizans'ın deniz üstünlüğünü sağlayan önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Metin, bu tür teknolojilerin kullanımına dair ipuçları sunmaktadır.

10. yüzyılda gerçekleşen askerî reformlar, metnin arka planını oluşturur. Bu reformlar, ordunun yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Disiplinin artırılması ve komuta sisteminin güçlendirilmesi bu süreçte ön plana çıkmıştır. Metin, askerî eğitimin sürekliliğine büyük önem verir. Askerlerin düzenli talim yapması gerektiği vurgulanmıştır. Bu talimler, savaşın zorluklarına karşı hazırlık sağlamayı amaçlamaktadır. Eğitim, askerî başarının temel unsuru olarak değerlendirilmiştir. Roma geleneğine dayanan Bizans askerî sistemi, kendisini kuşatan milletlere karşı yüzyıllar içinde güncellenmiştir. Dördüncü yüzyıldan itibaren Cermen tehdidine karşı paralı piyade lejyonların yerini ok ve mızrak kullanabilen süvariler almıştır. VI. Leo, *Taktika*'da Bizans ordusundaki okçu birliklerin eksikliğini Türkler karşısında önemli bir zaaf olarak görmüştür. Okçuların eksikliği sebebiyle 11. yüzyılda Selçuklu Türkleri Bizans'a karşı bariz bir üstünlük kurmuştur.[23]

4. Furûsiyye Kavramı ve Kurumsallaşması

Furûsiyye, İslam dünyasında askerî eğitimin temelini oluşturan bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavram, erken dönemlerde binicilik becerileriyle ilişkilendirilmiş bir alanı ifade etmekteydi. Abbâsîler döneminde kavramsal içeriği genişlemiş ve kurumsal bir yapı kazanmıştır. Bu süreç, askerî organizasyonun dönüşümü ile paralel ilerlemiştir. Furûsiyye terimi, 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistemli bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. 9. yüzyılda teorik çerçevesi belirginleşmiş ve teknik içerikleri netleşmiştir. Bu gelişim, askerî eğitim alanında uzmanlaşmayı teşvik etmiştir. Bu disiplin at binme sanatı, silah kullanımı ve savaş tekniklerini kapsayan geniş bir alanı içerir; okçuluk, mızrak kullanımı ve yakın dövüş teknikleri de bu kapsamda yer alır. Bu unsurlar savaşçının çok yönlü bir eğitimden geçmesini gerekli kılmıştır. Furûsiyye literatürü, farklı disiplinlerin birleştiği bir bilgi alanı oluşturur. Bu alan içinde her disiplin, bağımsız bir uzmanlık sahası olarak gelişmiştir. Bu durum, Furûsiyyenin sistemli bir bilimsel yapı kazandığını göstermektedir. Metinler, tematik ve genel olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır. Tematik eserler belirli bir konuya odaklanırken genel eserler birden fazla alanı kapsar.[24]

Bu ayrım, literatürün yapısal çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Abbâsî döneminde ortaya çıkan *furûsiyye*, saray ve ordu çevresinde kurumsallaşmıştır. Furûsiyye literatürü, İslam dünyasında yüzyıllar boyunca gelişen zengin bir yazım geleneğine sahiptir. Abbâsî döneminde ilk örneklerini veren bu literatür, zaman içinde farklı coğrafya ve dillerde çok sayıda eserin telif edilmesini sağlamıştır. Eyyûbîler döneminde Mardî et-Tarsûsî tarafından kaleme alınan *Tabsıratu erbâbi'l-elbâb fî keyfiyyeti'n-necât fi'l-hurûb* (yaklaşık 1193), Ortaçağ İslam

[22] Abdülkadir Özcan, "Âteş-i Rûmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991), 57.
[23] Murat Öztürk, "VI. Leo'nun *Taktika İsimli Eserindeki Deniz Harbine Dair* Bölümünün Tercümesi, Notlandırılması ve Değerlendirilmesi", *Belgeler* 45 (Haziran 2025), 3-64.
[24] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 142-143; Barış Bora Güç, "Furûsiyye Eserleriyle İslami Savaş Sanatının Tarihi ve Konularının Özeti", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 2, sayı 5 (2018), 1-3.

ordularında kullanılan silahlar ve savaş taktikleri hakkında ayrıntılı bilgi veren önemli bir Furûsiyye eseridir.[25] Aynı dönemde Abdurrahman et-Taberî'nin *Kitâbü'l-vâzıh fi'r-remy ve'n-nüşşâb* adlı eseri, okçuluk sanatının temel ilkelerini sistematik biçimde ortaya koymuş ve kendisinden sonraki Memlûk okçuluk risalelerine kaynaklık etmiştir.[26] Taberî, kendinden önceki üç büyük okçuluk üstadı (imamı) olan Ebû Hâşim el-Bâverdî[27], Tâhir Belhî[28] ve İshak er-Raffa'nın[29] öğretilerini sentezleyerek Furûsiyye literatüründe okçuluk kategorisinin en önemli temsilcilerinden biri haline gelmiştir. Yine Eyyûbîler döneminde Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekr el-Herevî'nin *et-Tezkiretü'l-hereviyye fi'l-hiyeli'l-harbiyye* (1206) adlı eseri, savaş hileleri ve askerî stratejiler üzerine yazılmış kapsamlı bir rehber niteliğindedir.[30]

Halifelik bünyesinde yetiştirilen askerler, savaş becerilerinin geliştirilmesini hedefleyen sistemli bir eğitim programına tabi tutulmuştur. Bu süreçte ortaya çıkan askerî yapı, profesyonel bir ordu modeline dayanmaktadır. Gulâm sistemi, furûsiyye eğitiminde disiplinli ve teknik açıdan donanımlı savaşçılar yetiştirmeyi amaçlayan temel bir rol oynamıştır. Uzun süreli ve yoğun bir hazırlık süreci gerektiren furûsiyye eğitiminde savaşçılar, at üzerinde ve yaya olarak farklı teknikleri sürekli tekrar ve uygulama esasıyla öğrenmiştir. Bu disiplin, süvari temelli faaliyetler ile yaya silah kullanımı ve yakın dövüş teknikleri olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Furûsiyye, teknik becerilerin yanında cesaret, cömertlik ve disiplin gibi ahlaki değerleri de içeren bütüncül bir sistem oluşturmuştur.[31]

Furûsiyye, içinde gençlik, erdem ve toplumsal sorumluluk kavramlarını barındıran fütüvvet geleneğiyle yakın bir ilişki içindedir.[32] Bu iki kavramın birleşimi, askerî becerilerin geliştirilmesinin yanında bireyin karakter oluşumuna katkı sağlayarak disiplinin toplumsal boyutunu ortaya koyan ideal savaşçı modelini şekillendirmiştir. Furûsiyyenin bu bütüncül yapısı, yalnızca savaş teknikleriyle sınırlı kalmamış; atçılık, veterinerlik ve lojistik gibi alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Nitekim atların eğitimi, bakımı ve sağlık durumu, savaşın lojistik boyutunu destekleyen bilgilerle birlikte furûsiyye literatüründe ayrıntılı biçimde ele alınmış; at hastalıkları ve tedavi yöntemleri de bu metinlerin önemli bir parçasını oluşturmuştur.[33] Bu çok yönlü disiplin, Arap, Pers, Orta Asya ve Bizans geleneklerinin

---

[25] Erkan Göksu, "Mardî et-Tarsûsî'nin *Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fi Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb* Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 43 (2010), 291.

[26] Abdurrahman et-Taberî, *Kitâbü'l-vâzıh fi'r-remy ve'n-nüşşâb* (İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, Revan Köşkü, 1933).

[27] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 149 vd.

[28] Hüseyin b. Ahmed el-Erzurumî, *Hülâsa Kitâbü'n fî İlmi'n-Nüşşâb (Okçuluk İlminin Kitabı)*, haz. Zafer Karakuş (Konya: Olgunçelik Ofset Matbaa, 2018), 121.

[29] Mustafa Kâni Bey, *Telhis-i Resâilât-ı Rumât (Okçuluk Kitabı)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2010), 51; Altan Çetin, "Memlûk Devletinde Okçuluk", *Gazi Türkiyat* 9 (2011), 74, 76.

[30]M. Fatih Yalçın-Suat Kaymak, "Ebü'l-Hasan 'Ali el-Herevî ve *et-Tezkîretü'l-Hereviyye fi'l-Hiyeli'l-Harbiyye*", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2016), 41.

[31] Bülent Özkuzugüdenli ve Umut Kansoy, "Ortaçağ Türk Ordularında Piyadelerin Eğitimi", Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Eylül 2021, ed. Bünyamin Koçaoğlu, Ahmet Taşdemir ve Hamza Bilgü, c. I (İstanbul: MSÜ Yay., 2022), 7-39; aynı yazarlar, "Orta Çağ Türk Ordularında Süvarilerin Eğitimi", 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (İstanbul: İÜ Yay., 2023), 829-868.

[32] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 146; Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/261.

[33] David Ayalon, "Notes on the Furusiyya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate", *Scripta Hierosolymitana* 9 (1961), 31-62; Altan Çetin, "Memlük Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dair", *Belleten* 71/262 (2007), 910; Esra Çıplak, "Memlûklerde Eğitim ve Tören Alanları Meydanlar", *XIX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, c. 2 (Ankara: TTK, 2024), 192-194.

birleşimiyle şekillenerek farklı kültürel etkileri bünyesinde barındırmıştır. Bu etkileşim, askerî tekniklerin gelişimini hızlandırmıştır.

Furûsiyye, Avrupa şövalyelik kültürü ile benzerlik gösterdiği gibi Japonya'daki *buşido*[34] anlayışıyla da ortak yönleri bulunmaktadır. İdeal savaşçı kimliğini temsil eden furûsiyye, bireyin fiziksel kapasitesini geliştirmek, zihinsel dayanıklılık ve taktiksel yeterlilik ile bütünlük sağlamaktadır. İlk dönemlerde at binme, mızrak ve ok kullanma gibi temel becerilerle sınırlı olan bu disiplin, Abbâsîler döneminden itibaren kurumsal bir kimlik kazanmış zamanla silah teknolojileri ve savaş taktikleri gibi alanlar da bu kapsama eklenmiş at bakımı ve askerî psikoloji de disiplinin parçası haline gelmiştir.[35]

Abbâsîlerde tesis edilen askerî eğitim yapısı, Memlûkler tarafından üst seviyeye çıkarılmış ve daha sistemli bir hâle getirilmiştir. Askerî elit sınıfın yönettiği Memlûk Devleti'nde sürecin doğal bir parçası olarak tezahür eden bu gelişim, literatüre de aksetmiş ve çok sayıda furûsiyye eseri telif edilmiştir. Devletin temelini oluşturan memlûk sistemi, furûsiyye eğitimi üzerine kurulmuş ve askerlerin küçük yaşlardan itibaren yoğun bir eğitim sürecinden geçirilmesiyle disiplinli bir askerî yapı meydana getirilmiştir. Bu durum, söz konusu eserlerin ortaya çıkışını açıklayan başlıca amil olarak görülmektedir. Bu dönemde Arapça ve Kıpçak Türkçesi olmak üzere iki dilde eserler telif edilmiştir. Tayboğa el-Beklemişi el-Yunânî'nin *Gunyetü't-tüllâb fî ma'rifeti'r-remy bi'n-nüşşâb* adlı eseri, okçuluk sanatını didaktik şiir biçiminde öğreten özgün bir risaledir ve 1970 yılında *Saracen Archery* adıyla İngilizceye çevrilmiştir.[36] Tayboğa ayrıca *Bügyetü'l-merâm gâyetü'l-garâm (Kavsnâme)* adlı başka bir okçuluk eseri daha kaleme almıştır.[37] Muhammed b. Îsa el-Aksarâyî'nin *Nihâyetü's-su'ul ve'l-umniyye fî ta'allumi'l-furûsiyye* adlı eseri, on bir talim bölümünden oluşmakta ve okçuluk, mızrak, kılıç, kalkan, topuz gibi savaş disiplinlerini minyatürlerle destekleyerek anlatmaktadır.[38] Muhammed b. Mengli'nin *Kitâbü't-tedbîrâti's-sultâniyye fî siyâseti's-sınâ'ati'l-harbiyye* adlı eseri ise savaş taktikleri, silah kullanımı ve askerî mühendislik konularında önemli bilgiler içermektedir.[39] Erenboğa el-Zerdkâş'ın *Kitâbü'l-'anîk fî'l-menâcınîk* (1374) adlı eseri, mancınık yapımı ve kullanımı, neft ve ateşli silahlar gibi Ortaçağ savaş teknolojilerini illüstrasyonlarla açıklayan önemli bir başvuru kaynağıdır.[40] Necmeddin Hasan er-Rammah'ın *Kitâbü'l-furûsiyye ve'l-menâsibü'l-harbiyye* adlı eseri ise yüz yedi farklı barut terkibi vs. tarif etmesi bakımından dönemin en ileri askerî teknoloji metinleri arasında yer almaktadır.[41] Bu eserlerin bir kısmı Kıpçak Türkçesi ile yazılmış, böylece Deşt-i Kıpçak bozkırlarından getirilen Türk asıllı Memlûk askerlerinin eğitim dili haline gelmiştir. *Münyetü'l-Guzât*, *Hülâsa* (*Kitâbu fî ilmi'n-nüşşâb*, *kitâb fî riyâzâti'l-hayl*, *kitâb fî 'ilmi'l-*

[34] Kubilay Akman, "Buşido: Japon Samuraylarının Felsefesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2013), 132-150.
[35] David Ayalon, *The Mamluk Military Society* (London: Variorum Reprints, 1979), 36; al-Sarraf, "Close Combat Weapons", 149.
[36] J. Latham - W. Paterson (ed. and trns.), *Saracen Archery: An English Version and Exposition of a Mameluke Work on Archery (ca. A.D. 1368)* (London: Holland Press, 1970); Tayboğa el-Eşrefî el-Beklemişî el-Yûnânî, *Gunyetü't-Tüllâb fî Maʿrifeti Remy'n-Nüşşâb* (Katar Dijital Kütüphanesi, erişim 10 Nisan 2026).
[37] Kutlay Reyyan Kesimli, *Kavsnâme: İnceleme-Metin-Dizin* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).
[38] el-Aksarâyî, *Nihâyetü's-Su'ul ve'l-Umniyye fî Ta'allumi'l-Furûsiyye* (Katar Dijital Kütüphanesi, erişim 10 Nisan 2026).
[39] Muhammed b. Menglî, *Kitâbü't-Tedbîrâti's-Sultâniyye fî Siyâseti's-Sınâ'ati'l-Harbiyye: Harp Sanatı Taktikleri (İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)*, haz. Salim Aydüz (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012).
[40] Mustafa Kaçar - Hacı Yaver Çerçi, "İslam Savaş Sanatında Yanıcı ve Yakıcı Aletler: Memlük Devri Üstatları: Hasan er-Rammâh'ın Mirası ve Zerdkâş Erenbuğa'nın Şaşırtıcı Yakıcı Aletleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 26 (2025 Güz), 41-42.
[41] Kaçar - Çerçi, "İslam Savaş Sanatında Yanıcı ve Yakıcı Aletler", 40-41.

müsâbaka), *Kitâbü'l-baytarâtü'l-vâzıh* ve *nüzhetü'n-nüfûs fî la'bi'd-debbûs*[42] bu dilde yazılmış önemli furûsiyye eserlerindendir.[43]

Furûsiyye metinleri, askerî elitin eğitiminde temel kaynaklar olarak kullanılmış ve teknik bilgi ile teorik çerçeveyi bir araya getirmiştir.[44] Literatürdeki eserler zaman içinde farklı biçimlerde yeniden düzenlenmiş, önceki metinlerden derlenerek oluşturulmuş ve bu aktarım süreci literatürde sürekliliği sağlamıştır. Bununla birlikte furûsiyye, savaşın psikolojik boyutuna da önem vermiştir. Savaşçının zihinsel hazırlığı, başarıya ulaşmada belirleyici bir nitelik olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda avcılık ve çevgân gibi faaliyetler eğitim sürecine dâhil edilerek savaş becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Teknik bilgi, kültürel değerler ve kurumsal yapıların bir araya gelmesiyle oluşan bu kümülatif bilgi ile İslam askerî tarihinin anlaşılmasında mühim yer tutar.

5. Taktika ve Furûsiyye'de İdeal Savaşçı Profili

Bizans askerî düşüncesinde ideal savaşçı modeli disiplin ve itaat temelinde şekillendirilmiştir.[45] *Taktika,* askerlerin düzenli hareket etmesini ve komuta zincirine bağlı kalmasını ilke olarak belirlerken aslında ordunun bütünlüğünü korumayı amaçlamaktadır. Bireysel inisiyatif, belirli sınırlar içinde tutulmuştur. Bu modelde asker, kolektif yapının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Savaş alanında başarı, bireysel kahramanlıktan çok düzenli birlik hareketine bağlanmıştır. Kumandan figürü, stratejik düşünceye sahip bir yönetici olarak tanımlanmıştır. Kumandanın görevi, savaş alanını analiz etmek ve uygun taktikleri belirlemektir. Bu rol, doğrudan çatışmaya katılmaktan çok yönlendirme işlevine odaklanır. Bizans modelinde askerî disiplin, devlet otoritesinin bir uzantısı olarak görülmüş[46] bu da askerî yapının siyasal sistemle bütünleşmesini sağlamıştır. Eğitim süreçleri birlik düzeyinde organize edilmiş olup askerler, standart talim programlarından geçirilerek birlik içinde hareket edebilme yeteneğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda Bizans literatürü, disiplinli hareket ve düzenli formasyon üzerinde yoğunlaştığı için kolektif savaş anlayışını güçlendiren bir yapı sergilemektedir.

Taktika'da askerlerin savaş alanındaki konumları ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Her askerin belirli bir görevi ve bu göreve uygun hareket tarzı bulunmaktadır. Bu düzen, ordunun bir makine gibi işlemesine neden olmaktadır. Bizans modelinde sadakat ve itaat, erdemler arasında sayılmış ve bu değerler, imparatorluk düzeninin korunmasını hedeflemiştir. Askerin imparatora bağlılığı, disiplin sisteminin merkezinde olup dini bir çerçeve içinde tanımlanmış yani Hristiyan inancı, askerî görev ile ilişkilendirilmiştir. Bizans ordusunda ruhban sınıfı, askerlerin motivasyonunda önemli bir rol oynamıştır. Fiziksel dayanıklılık, uzun yürüyüşler ve zorlu arazi koşulları eğitimin ayrılmaz bir parçasıyken, dini törenler sefer öncesinde düzenlenen standart faaliyetler arasında yer alarak askerlerin savaşma iradesini güçlendirmeyi hedeflemiştir.[47]

---

[42] Kurtuluş Öztopçu, Münyetü'l-Guzât (14. Yüzyıla ait Memlük-Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Risale) (Cambridge: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1989); Hüseyin b. Ahmed el-Erzurumî, *Hulasa: Okçuluk ve Atçılık (Kitâb fî-İlmi'n-Nüşşâb - Kitâb fî-Riyâzâti'l-Hayl - Kitâb fî-'İlmi'l-Müsâbaka)*, haz. H. İbrahim Delice (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003); Gülser Ersoy, "Memlükler Döneminde Yazılan Karışık Dilli Bir Eser: Nüzhetü'n-nüfûs fî la'bi'd-debbûs", *Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2 (2021), 41-51.

[43] Çıplak, "Furûsiyye Kaynakları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", 156-166.

[44] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 150-160.

[45] Dennis, *The Taktika of Leo VI*, 20-30.

[46] Haldon, *A Critical Commentary*, 40-55.

[47] Christos G. Makrypoulias, Taxiarchis G. Kolias - Georgios Kardaras, "An Overview of Armed Conflicts in Late Byzantium: Theoretical Framework and Current Research", *Byzantina Symmeikta* 31 (2021), 177-191.

Furûsiyye geleneğinde savaşçı modeli, teknik ustalık ve bireysel becerilere dayanan farklı bir çerçevede şekillenmiştir. Bu modelde savaşçının okçuluk, binicilik ve silah kullanımı gibi alanlarda yüksek düzeyde yetkin olması beklenmiş ve bu durum bireysel performansın önemini artırmıştır. Furûsiyye metinleri, savaşçının teknik kapasitesini geliştirmeye yönelik ayrıntılı eğitim yöntemleri sunmakta, bunları resmederek açıklamaya gayret etmekte ve böylece disiplinin uygulamalı yönünü güçlendirmektedir. Kumandan figürü, teknik bilgiye sahip bir uzman olarak tanımlanır ve savaşçıların eğitiminden sorumlu bir rehber konumundadır. Bu rol, liderliğin teknik becerilerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. İslam dünyasında cesaret, cömertlik ve fedakârlık gibi ahlaki erdemler dinî bir çerçeve içinde tanımlanmış ve savaşçının karakterini biçimlendiren özellikler olarak görülmüştür. Furûsiyye geleneğinin yakından ilişkili olduğu fütüvvet kavramı ise erdemli davranış ile toplumsal sorumluluk bilincini içermekte; bu anlayış çerçevesinde savaşçı, toplumsal düzenin bir parçası olarak kabul edilmiş ve bireysel yetkinliği onun toplum nezdindeki saygınlığını belirlemiştir.[48]

Furûsiyye eğitimi bireysel seviyede organize edilmiş olup her savaşçı, kendi yetenekleri doğrultusunda usta-çırak ilişkisi içinde farklı bir eğitim sürecinden geçmiştir. Metinler, savaşçının fiziksel ve zihinsel gelişimine eşit önem vermiş; stratejik düşünme becerisini fiziksel yetenekleri kadar değerli gören bu yaklaşım, savaşın çok boyutlu doğasını yansıtarak furûsiyyeyi Bizans modelinden ayırmıştır. Bireysel inisiyatif teşvik edilmiş, savaşçının beklenmedik durumlarda hızlı karar vermesi beklenmiş ve bu esneklik savaş alanında belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca literatürde savaşçının kendine uygun silahları seçmesi gerektiği vurgulanmış; bu seçim bireysel yetenekler ve fiziksel özellikler temelinde şekillendirilmiştir. Furûsiyye modelinde at, savaşçının ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş; savaşçı ile atı arasındaki uyum, savaş başarısını doğrudan etkileyen bir faktör olarak değerlendirilmiştir.[49]

Her iki sistemde de savaşçının dayanıklılığına önem verilmiştir. Fiziksel güç, savaşın temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmiş ancak bu dayanıklılığın kaynağı konusunda iki gelenek ayrılmıştır. Bizans modelinde dayanıklılık, kolektif disiplin ve düzenli eğitimle ilişkilendirilmiştir. Furûsiyye modelinde ise bireysel çaba ve teknik ustalık ön planda tutulmuştur. Bizans'ta askerlerin moralinin korunması, komutanların temel sorumlulukları arasında sayılmıştır. Dini motifler, moral yükseltme amacıyla kullanılmıştır. Furûsiyye geleneğinde ise bireyin içsel motivasyonu daha belirleyici olmuştur. Savaşçının kendi onur ve namus anlayışı, hareketlerini yönlendiren ana faktör olarak görülmüştür. Bu farklılık, iki medeniyetin birey-kolektif ilişkisine dair farklı yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Savaşçı profilleri, içinde bulundukları toplumların değer sistemlerini yansıtmaktadır. Bu durum, askerî kültür ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bizans modeli, merkeziyetçi devlet yapısının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Furûsiyye modeli ise daha bireyselci bir toplum anlayışının yansımasıdır. Bizans modeli kolektif disipline dayanırken, Furûsiyye modeli bireysel ustalığı ön plana çıkarmıştır. Bu farklılık, iki medeniyetin askerî zihniyetleri arasındaki temel ayrımı göstermektedir.

6. Sonuç Yerine: Karşılaştırmalı Analiz

Her iki gelenekte savaş, güçlü bir ideolojik çerçeve içinde anlamlandırılmış ve bu çerçeve askerî faaliyetlerin meşruiyetini sağlamıştır. Bizans'ta savaş ilahi düzenin korunmasıyla

[48] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 142-145.
[49] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 146-147.

ilişkilendirilirken, İslam dünyasında cihad anlayışı askerî motivasyonun temelini oluşturmuştur. Bu durum, savaşın yalnızca fiziksel bir mücadele olarak görülmediğini göstermektedir.[50]

Her iki sistemde askerî eğitim, disiplini merkeze alan belirli normlara dayalı olarak yapılandırılmış ve orduların etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir. Okçuluk, Bizans ve Furûsiyye geleneklerinde merkezi bir konuma sahip olup bu silah hem süvari hem de yaya birlikler tarafından etkin biçimde kullanılmıştır.[51] Atlı okçuluk, savaş alanında önemli bir avantaj sağlamıştır. Bununla birlikte iki gelenek arasında önemli bir fark bulunmaktadır: Furûsiyye literatüründe okçuluk üzerine bağımsız risaleler kaleme alınmışken[52] Bizans metinlerinde okçuluk taktiksel düzenlemeler içinde ele alınmıştır. Bu ayrım, iki medeniyetin askerî bilgiyi sınıflandırma biçimindeki temel farklılığı yansıtmaktadır.

Süvari birlikleri her iki medeniyette de ordunun önemli olup ve hareket kabiliyeti açısından üstünlük sağlamıştır.[53] Bizans ordusunda süvari birlikleri belirli bir hiyerarşi içinde organize edilirken, İslam dünyasında süvari eğitimi Furûsiyye sistemi içinde geliştirilmiştir. Furûsiyye geleneği bireysel savaş becerilerine ve teknik ustalığa büyük önem verirken, Bizans sistemi kolektif disiplin ve düzen anlayışını vurgulamıştır. Komuta yapısı açısından Bizans daha merkeziyetçi bir model geliştirmiş ve komutanlar belirli bir hiyerarşi içinde hareket etmiştir.[54] Furûsiyye geleneğinde ise komutanın teknik bilgiye sahip olması önemli görülmüş, liderlik becerilerle ilişkilendirilmiştir.

Sınır bölgelerinde gerçekleşen çatışmalar, iki medeniyet arasında sürekli bir etkileşim alanı oluşturmuş ve yeni taktiklerin geliştirilmesine katkı sağlayarak askerî bilginin dolaylı biçimde aktarılmasına yol açmıştır.[55] Bizans metinlerinde düşman kuvvetlerinin incelenmesine geniş yer verilmiş ve bu incelemeler stratejik planlamanın temelini oluşturmuştur. Furûsiyye literatüründe ise savaş teknikleri eğitim perspektifiyle ele alınmıştır. Deniz savaşları konusunda Bizans daha gelişmiş bir literatüre sahiptir; nitekim Taktika'da deniz savaşlarına dair ayrıntılı bilgiler yer alırken, İslam dünyasında bu alan daha sınırlı bir literatür içinde kalmıştır.

Kuşatma teknikleri her iki gelenekte de önemli bir yer tutmuş, mühendislik bilgisinin gelişimine katkı sağlamış; kuşatma makineleri ve savunma sistemleri bu bağlamda incelenmiştir. Furûsiyye literatürü teknik detaylara büyük önem vermiş, silahların kullanımı ve üretimi ayrıntılı biçimde açıklanmış, böylece disiplinin uygulamalı yönü güçlendirilmiştir. Bizans metinleri ise stratejik planlama ve düzen üzerine yoğunlaşarak savaşın organizasyonel boyutunu ön plana çıkarmıştır. Furûsiyye ise atçılık, veterinerlik ve silah teknolojisini de kapsayan çok disiplinli bir yapı sunmaktadır.[56]

Bizans literatürü daha sistematik bir yapı sergileyerek metinleri belirli bir düzen içinde hazırlamıştır. İslam dünyasında Furûsiyye ise Arap, Pers ve Orta Asya geleneklerinin birleşimiyle gelişmiş ve bu çeşitlilik askerî tekniklerin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bizans ise antik Roma mirasını doğrudan devam ettirerek askerî organizasyonun sürekliliğini sağlamıştır. Furûsiyye literatürü bireysel savaşçının gelişimine ve teknik kapasitesinin

[50] Var, "Taktika'da Kutsallaştırılmış Savaş", 313-320.
[51] Dennis, *The Taktika of Leo VI* (2010), 15-25.
[52] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 142-143.
[53] Haldon, *A Critical Commentary*, 20-35.
[54] Dennis, *The Taktika of Leo VI*, 30-40.
[55] Wierzbinski, "Adapting to New Threats", 2-6.
[56] al-Sarraf, "Mamluk Furūsiyya Literature", 142-148.

artırılmasına odaklanırken, Bizans sistemi kolektif hareketin önemini vurgulayarak ordunun bütünlüğünü korumayı amaçlamıştır.

Her iki gelenekte eğitim süreci merkezi bir öneme sahip olup askerî başarının temel unsuru olarak görülmüştür. Furûsiyye metinleri uygulamalı eğitim yöntemlerini ayrıntılı biçimde açıklarken, Bizans metinleri teorik çerçeveyi daha güçlü biçimde yansıtmaktadır. Her iki sistemde de askerî bilgi, devlet yapısıyla doğrudan ilişkili olup bu ilişki askerî organizasyonun siyasi önemini ortaya koymaktadır.

Bizans ve Furûsiyye gelenekleri, antik ve erken İslam dönemlerinden beslenen ortak bir askerî mirası paylaşmakla birlikte farklı yönlerde gelişim göstermiştir. Bizans merkeziyetçi ve düzen odaklı bir model oluştururken, Furûsiyye bireysel ustalık ve teknik bilgiye dayalı bir yapı geliştirmiştir. Savaşın anlamlandırılma biçimi her iki medeniyette de dinî temellere dayanmış, ancak bu temellendirme farklı teolojik çerçeveler içinde şekillenmiştir. Bizans'ta imparatorluk ideolojisi askerî disiplinle iç içe geçmişken, furûsiyyede bireysel sorumluluk ve ahlaki yetkinlik ön planda tutulmuştur. Bu iki model, Ortaçağ Akdeniz dünyasında askerî düşüncenin iki farklı kutbunu temsil etmekte olup aralarındaki gerilim ve etkileşim, askerî tarihin dinamik yapısını anlamak için önemli bir anahtar sunmaktadır.

Ortaçağ askerî düşüncesi, savaş meydanlarındaki taktiklerin ötesinde, devlet ideolojisi, dinî meşruiyet ve ahlaki değerlerin karmaşık bir bileşimidir. Bizans Taktika geleneği ile İslam dünyasının Furûsiyye literatürünü karşılaştırmak, iki medeniyetin savaşa ve savaşçıya yüklediği anlamları ortaya koyar; böylece askerî pratikler ile ideolojik temeller arasındaki ilişkiler belirginleşir. Bulgular, her iki geleneğin de savaşı metafizik bir çerçeveye oturttuğunu, süvari birliklerine ve okçuluğa merkezi bir rol verdiğini göstermektedir. Ancak bu ortak zemin, iki sistem arasındaki temel ayrışmayı ortadan kaldırmamaktadır. Bununla birlikte, makalenin başlangıcında öne sürülen hipotez —yani iki geleneğin farklı devlet yapıları nedeniyle birbirinden ayrışan ideal savaşçı profilleri ürettiği— büyük ölçüde doğrulanmıştır. *Taktika*, merkeziyetçi imparatorluk yapısının bir yansıması olarak kolektif disiplini, komuta zincirine bağlılığı ve imparatorluk iradesini öne çıkarırken; *Furûsiyye*, bireysel ustalık, teknik beceri ve usta-çırak ilişkisi temelinde şekillenmiş daha esnek bir model sunmaktadır. Bu ayrışma, özellikle lojistik ve baytarlık gibi alanlarda kendini göstermiştir: Bizans'ta at stratejik bir savaş aracıyken, *furûsiyye*de atın sağlığı ve bakımı bağımsız bir uzmanlık alanı olarak ele alınmıştır.

İki modelin karşılaştırılmasına ilişkin tartışılması gereken bazı sorular ortaya çıkmaktadır. Birincisi, iki modelin "farklılığı" kadar "benzerliği" de düşündürücüdür. Her iki sistemde de savaşın meşruiyeti nihai olarak ilahi bir kaynağa dayandırılmış; her ikisinde de askerî eğitim, standart metinler aracılığıyla kodifiye edilmiş; her ikisinde de düşmanı tanıma çabası sistematik bir istihbarat anlayışına dönüşmüştür. Bu durum, farklı medeniyetlerin benzer askerî sorunlara (etkinlik, disiplin, meşruiyet) verdikleri yanıtların ne ölçüde birbirine yakınsadığını göstermektedir. İkincisi, Malazgirt Savaşı (1071) örneği, yalnızca Bizans modelinin "başarısızlığı" olarak okunmamalıdır. VI. Leo'un okçuluk eksikliğine dair tespiti haklı çıkmış olsa da bu durum *Furûsiyye* modelinin "üstün" olduğu anlamına gelmez. Zira aynı dönemde Furûsiyye geleneğinin en kurumsal halini temsil eden Memlûk orduları da Haçlılara karşı zaman zaman ağır yenilgiler almıştır. Dolayısıyla Malazgirt, iki modelin savaş alanında karşılaştığı ender durumlardan biri olarak, askerî başarının yalnızca eğitim modeline değil, aynı zamanda komuta kararlarına, lojistik koşullara ve dönemsel faktörlere bağlı olduğunu hatırlatmaktadır. Üçüncüsü, bu karşılaştırma, askerî tarih yazımında yaygın olan "Doğu" ve "Batı" şeklindeki ikili ayrımların

ne ölçüde geçerli olduğunu sorgulatmaktadır. Bizans, coğrafi olarak "Doğu"da yer almasına rağmen askerî düşüncesini Roma'nın kurumsal mirası üzerine inşa etmiştir. İslam dünyası ise Antik mirası tercümeler yoluyla içselleştirirken, bunu kendi dinî ve kültürel çerçevesiyle yeniden yorumlamıştır. Bu durum, "Doğu" ve "Batı" gibi sabit kategorilerin, Ortaçağ Akdeniz dünyasının dönüşen/melez askerî kültürünü açıklamakta yetersiz kalabileceğini göstermektedir.

Nihayetinde *Taktika* ve *furûsiyye* gelenekleri, Ortaçağ askerî düşüncesinin iki farklı ifadesini temsil etmekle birlikte, bunları birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış iki kutup olarak konumlandırmak, aralarındaki etkileşimi, yakınsamaları ve karşılıklı dönüşümleri görmeyi zorlaştırabilir. Belki de daha verimli bir yaklaşım, bu iki geleneği, ortak bir askerî sorunlar bütününe üretilmiş *farklı ama birbirini dışlamayan* yanıtlar olarak okumaktır. Gelecek çalışmalar, bu iki geleneğin sınır bölgelerinde, tercüme faaliyetleri aracılığıyla veya paralı asker hareketliliği yoluyla birbirini nasıl dönüştürdüğünü araştırmalıdır. Ayrıca, *furûsiyye*nin Memlûk dönemindeki kurumsal dönüşümü ile *Taktika*'nın Batı Avrupa şövalyelik kültürüne olası etkileri, karşılaştırmalı askerî tarih yazımı için verimli araştırma alanları sunmaktadır.

Kaynakça

Abdurrahman et-Taberî. *Kitâbü'l-Vâzıh fi'r-Remy ve'n-Nüşşâb*. İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, Revan Köşkü, 1933.

Aelianus Tacticus. *The Tactiks of Aelian: Or, Art of Embattailing an Army after the Grecian Manner*. London, 1616. Internet Archive. Erişim 10 Nisan 2026. https://archive.org/details/bim_early-english-books-1475-1640_the-tactiks-of-aelian-or_aelianus-tacticus_1616_0

Aeneas Tacticus, Asclepiodotus, Onasander. çev. Illinois Greek Club üyeleri. Loeb Classical Library. London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1923.

Ahmet Yaşar Ocak. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/261-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Akman, Kubilay. "Buşido: Japon Samuraylarının Felsefesi". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2013), 132-150.

al-Sarraf, Shihab. "Close Combat Weapons in the Early 'Abbāsid Period: Maces, Axes and Swords". *A Companion to Medieval Arms and Armour*. ed. David Nicolle. 149-178. London: Boydell Press, 2002.

al-Sarraf, Shihab. "Mamluk Furūsiyya Literature and Its Antecedents". *Mamlūk Studies Review* 8/1 (2004), 141-200.

Altan Çetin. "Memlûk Devletinde Okçuluk". *Gazi Türkiyat* 9 (2011), 73-86.

Altan Çetin. "Memlük Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dair". *Belleten* 71/262 (2007), 907-922.

Ayalon, David. "Furūsiyya". *The Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. ed. B. Lewis - Ch. Pellat - J. Schacht. 2/952-955. Leiden: E.J. Brill, 2012.

Ayalon, David. "Notes on the Furusiyya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate". *Scripta Hierosolymitana* 9 (1961), 31-62.

Ayalon, David. *The Mamluk Military Society*. London: Variorum Reprints, 1979. (Variorum Collected Studies Series 104)

Bloch, Marc. *Feodal Toplum*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Savaş Yayınları, 1983.

Çıplak, Esra. "Furûsiyye Kaynakları Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *UTAS V*. 156-166. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2025.

Çıplak, Esra. "Memlûklerde Eğitim ve Tören Alanları Meydanlar". *XIX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*. c. 2. 192-194. Ankara: TTK, 2024.

Dennis, George T. *The Taktika of Leo VI*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010.

el-Aksarâyî. *Nihâyetü's-Su'ul ve'l-Umniyye fî Ta'allumi'l-Furûsiyye*. Katar Dijital Kütüphanesi. Erişim 10 Nisan 2026. https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100126831768.0x000002

Erkan Göksu. "Mardî et-Tarsûsî'nin *Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât fi'l-Hurûb* Adlı Eseri ve Ortaçağ İslâm Tarihçiliği Bakımından Önemi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 43 (2010), 287-298.

Ersoy, Gülser. "Memlükler Döneminde Yazılan Karışık Dilli Bir Eser: Nüzhetü'n-nüfûs fî la'bi'd-debbûs". *Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 2 (2021), 41-51.

Güç, Barış Bora. "Furûsiyye Eserleriyle İslami Savaş Sanatının Tarihi ve Konularının Özeti". *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi* 2/5 (2018), 46-59.

Güneş, Cüneyt. "Bizans İmparatoru VI. Leo'nun Taktikası'nda Türkler ve 'Türk' Anlatısının Askerî Eğitime Katkısı". *Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (Haziran 2024), 1-5.

Güneş, Cüneyt. "X. Yüzyıldaki Bizans Taktikonlarına Göre Bizans-İslâm Güçlerinin İlk Karşılaşma Alanları: Kleisouralar ve Kleisouralardaki Askerî Taktiklere Dair". *History Studies* 10 (2018), 85-100.

Haldon, John F. *A Critical Commentary on the Taktika of Leo VI*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2014. (Dumbarton Oaks Studies 44)

Hüseyin b. Ahmed el-Erzurumî. *Hulasa: Okçuluk ve Atçılık (Kitâb fî-İlmi'n-Nüşşâb - Kitâb fî-Riyâzâti'l-Hayl - Kitâb fî-'İlmi'l-Müsâbaka)*. haz. H. İbrahim Delice. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Hüseyin b. Ahmed el-Erzurumî. *Hülâsa Kitâbü'n fî İlmi'n-Nüşşâb (Okçuluk İlminin Kitabı)*. haz. Zafer Karakuş. Konya: Olgunçelik Ofset Matbaa, 2018.

Kaçar, Mustafa & Çerçi, Hacı Yaver. "İslam Savaş Sanatında Yanıcı ve Yakıcı Aletler: Memlük Devri Üstatları: Hasan er-Rammâh'ın Mirası ve Zerdkâş Erenbuğa'nın Şaşırtıcı Yakıcı Aletleri". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 26 (2025 Güz), 39-68.

Kara, Hidayet. *Askerî Modernleşme Olarak Ordunun Terbiyesi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2026.

Keçiş, Murat & Güneş, Cüneyt. "Bizansın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler". *Journal of Social Sciences and Humanities Researches* 19/43 (2018), 93-108.

Kesimli, Kutlay Reyyan. *Kavsnâme: İnceleme-Metin-Dizin*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Latham, J. & Paterson, W. (ed. ve çev.). *Saracen Archery: An English Version and Exposition of a Mameluke Work on Archery (ca. A.D. 1368)*. London: Holland Press, 1970.

Leo VI. *The Taktika of Leo VI*. ed. ve çev. George Dennis. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2010.

Makrypoulias, Christos G. & Kolias, Taxiarchis G. & Kardaras, Georgios. "An Overview of Armed Conflicts in Late Byzantium: Theoretical Framework and Current Research". *Byzantina Symmeikta* 31 (2021), 177-191.

Muhammed b. Menglî. *Kitâbü't-Tedbîrâti's-Sultâniyye fî Siyâseti's-Sınâ'ati'l-Harbiyye: Harp Sanatı Taktikleri (İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)*. haz. Salim Aydüz. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012.

Mustafa Kâni Bey. *Telhis-i Resâilât-ı Rumât (Okçuluk Kitabı)*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2010.

Neville, Leoora. *Bizans Tarihçileri ve Tarih Yazım Rehberi*. çev. Süha Konuk. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Özcan, Abdülkadir. "Âteş-i Rûmî". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 4:57 (1991).

Özkuzugüdenli, Bülent & Kansoy, Umut. "Ortaçağ Türk Ordularında Piyadelerin Eğitimi". Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Eylül 2021. ed. Bünyamin Koçaoğlu - Ahmet Taşdemir - Hamza Bilgü. C. I. İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı Merkez Basım ve Yayınevi, 2022.

Özkuzugüdenli, Bülent & Kansoy, Umut. "Ortaçağ Türk Ordularında Süvarilerin Eğitimi / Cavalry Training in Medieval Turkish Armies". 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı / 9th International Congress of Turcology Proceedings Book. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2023. doi:10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.057

Öztopçu, Kurtuluş. *Münyetü'l-Guzât (14. Yüzyıla ait Memlük-Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Risale)*. Cambridge: Harvard Üniversitesi Basımevi, 1989.

Öztürk, Murat. "VI. Leo'nun *Taktika İsimli Eserindeki Deniz Harbine Dair* Bölümünün Tercümesi, Notlandırılması ve Değerlendirilmesi". *Belgeler* 45 (Haziran 2025), 3-64.

Synkellou, Efstratia. "Reflections on Byzantine War Ideology in Late Byzantium". *Byzantine War Ideology between Roman Imperial Concept and Christian Religion: Akten des Internationalen Symposiums (Wien, 19.-21. Mai 2011)*. ed. Johannes Koder - Ioannis Stouraitis. 99-108. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2021.

Tayboğa el-Eşrefî el-Beklemişî el-Yûnânî. *Gunyetü't-Tüllâb fî Ma'rifeti Remy'n-Nüşşâb*. Katar Dijital Kütüphanesi. Erişim 10 Nisan 2026. http://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100099022995.0x000001

Var, Umut. "Bizans İmparatoru VI. Leo'un Taktika'sında Kutsallaştırılmış Savaş Anlatısı". *DEÜİFD* 58 (2023), 313-338.

Wierzbinski, Szymon. "Adapting to New Threats on the Example of Byzantine Eastern Frontier in the Tenth Century CE". *Security and Defence Quarterly* (2024), 1-12. doi:10.37105/sd.227

Yalçın, M. Fatih-Kaymak, Suat. "Ebü'l-Hasan 'Ali el-Herevî ve *et-Tezkîretü'l-Hereviyye fi'l-Hiyeli'l-Harbiyye*". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2016), 39-62.

MATAD

Yazar(lar) / Author(s)
Dr. Burhan Dinçer
Bir Kuruma Bağlı Değil, Muş-Türkiye
e-posta: burhan.dincer@student.batman.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article İnformation
Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 11. 03. 2026
Kabul tarihi-Date of acceptance: 20. 05. 2026
Yayım tarihi-Date of publication: 31. 05. 2026

Hakemlik-Review
Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik
Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement
Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyduklarını beyan etmiştir.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks
intihal.net iThenticate

Çıkar çatışması-Conflict of interest
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir
No conflict of interest declared

Finansman-Grant Support
Fon, hibe veya destek alınmamıştır
No funding or support was received

Lisans- License
CC BY NC

Cumhuriyet Senatosu'nda Bingöl'ün Temsili

Öz

Bu çalışmada, 1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosunda görev yapmış olan Bingöl senatörlerinin hayatları ve senatodaki faaliyetleri hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin ardından hazırlanan 1961 Anayasası ile Türk siyasal hayatında Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosundan oluşan çift meclisli bir parlamenter sistem benimsenmiştir. Bu sistem 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar yürürlükte kalmıştır. 1961 Anayasası ile ihdas edilen Cumhuriyet Senatosu; Cumhurbaşkanı tarafından seçilen üyeler, tabiî üyeler ve genel oyla seçilen 150 üyeden oluşmuştur. 1961-1980 yılları arasında Bingöl ili Sabri Topçuoğlu, Arif Hikmet Yurtsever ve Mehmet Bilgin olmak üzere üç senatör tarafından temsil edilmiştir. Bu çalışmada 1961-1980 yılları arasında Cumhuriyet Senatosunda görev yapan Bingöl senatörlerinin görev süreleri boyunca sunduğu kanun teklifleri, önergeler ve yaptığı konuşmalar incelenerek temsil ettikleri ilin sorunlarını senato gündemine ne ölçüde taşıdıkları ve ülke meselelerine dair yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın temel kaynakları TBMM Arşivi ve Cumhuriyet Senatosu kayıtları olmakla birlikte konuyla ilgili yayınlanmış diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Cumhuriyet Senatosu, Bingöl, Seçim, Senatör.

Representation Of Bingöl İn The Republic Senate

Abstract

This study aims to provide information about the lives and activities in the Senate of Bingöl senators who served in the Senate of the Republic between 1961 and 1980. Following the military coup of May 27, 1960, the 1961 Constitution established a bicameral parliamentary system in Turkish political life, consisting of the National Assembly and the Republican Senate. This system remained in force until the military coup of September 12, 1980. The Senate of the Republic, established by the 1961 Constitution, consisted of members appointed by the President, ex officio members, and 150 members elected by popular vote. Between 1961 and 1980, the province of Bingöl was represented by three senators: Sabri Topçuoğlu, Arif Hikmet Yurtsever, and Mehmet Bilgin. This study examines the bills, motions, and speeches presented by the Bingöl senators serving in the Senate of the Republic between 1961 and 1980 during their terms of office, attempting to reveal the extent to which they brought problems of the province they represented to the Senate agenda and their approach to national issues. The primary sources for this study are the Grand National Assembly of Turkey Archive and records of the Senate of the Republic; other relevant published literature has also been utilized.

Keywords: Constitution, Senate, Bingöl, Election, Senator.

Yazar Katkı Oranları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%100)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%100)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%100)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%100)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%100)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement
(Not: uygun ifadeyi seçebilirsiniz.)

Yapay zekâ araçları yalnızca dil ve yazım kontrolü amacıyla kullanılmıştır.
AI tools were used solely for language editing purposes.

Atıf- Citation (APA)
Dinçer, Burhan "Furûsiyye ve Taktika: Karşılaştırmalı Bir Okuma". *Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi, 1*, (Mayıs 2026). 24-48.
http://dx.doi.org/10.29228/matad.90112

1. Giriş

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin 27 yıllık iktidarına son veren Demokrat Parti, on yıl boyunca ülkeyi tek başına yönetmiştir. 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetlerinden bir grup albay gerçekleştirdikleri askeri bir darbe ile ülke yönetimine el koymuştur.[1] 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası ülke yönetimi parlamentonun toplandığı güne kadar yaklaşık 1,5 yıl Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından yürütülmüştür.[2] Darbeden sonraki gün Meclis feshedilerek bütün siyasi faaliyetler askıya alınmıştır.[3] Milli Birlik Komitesi tarafından yeni anayasayı hazırlamak ve seçim kanunu yapmak amacıyla Kurucu Meclis teşkil edilmiştir.[4] Kurucu Meclis, yeni Anayasayı hazırlamak üzere 6 Ocak 1961'de çalışmalara başlamıştır. Sürecin sonunda hazırlanan Anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuştur.[5] Yapılan oylamada yeni Anayasa %61,5 oranında kabul edilmiş[6] ve 20 Temmuz 1961'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[7]

13 Ocak 1961'de siyasi yasakların kaldırılmasının ardından darbeden sonraki ilk serbest seçimler 15 Ekim 1961'de gerçekleştirilmiştir. Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) dışında on bir yeni siyasi parti katılmıştır.[8] Ancak seçim sonucunda ortaya çıkan siyasi tablo hiçbir partinin tek başına iktidar olmasına izin vermemiştir. Bu da farklı siyasi partilerin bir araya gelerek koalisyon hükümeti kurmasını zorunlu kılmıştır. Türk siyasi tarihinde böylece ilk defa koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır.[9] 1961-1965 yılları arasında üç koalisyon hükümeti (CHP-Adalet Partisi (AP), CHP-Yeni Türkiye Partisi (YTP)-CKMP, CHP-Bağımsızlar) kurulmuş ancak bu hükümetler bir varlık gösteremeyip kısa süre içinde dağılmışlardır.[10]

1965 genel seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi seçimleri kazanarak tek başına iktidar olmuştur. Demirel'in siyasal konumu 1960'ların sonuna doğru zayıflamıştır.[11] 1968 yılında Dünya çapında yükselen gençlik hareketleri Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Bu gençlik hareketlerinin etkisiyle işçi, öğrenci ve köylü hareketleri giderek güç kazanmıştır. Bu durum toplumsal kutuplaşmayı beraberinde getirmiş ve sağ sol çatışmasına dönüşmüştür. Sokaklarda şiddet eylemleri tırmanırken üniversitelerde yapılan boykotlar, işgaller ve karşıt görüşlü

[1] Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 351-352.
[2] Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih 1960-1980)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, ed. Sina Akşin vd. (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 197.
[3] Cumhuriyet, "Meclis Feshedildi, Yeni Anayasa ve Demokratik Müesseselerin Kurulması Hazırlığına Başlandı" (28 Mayıs 1960), 1; Milliyet. "Meclis Feshedildi" (28 Mayıs, 1960), 1.
[4] Aydoğan, Pınar, "Demokrasiye Geri Dönüş: Türk Parlamento Tarihinde XII. Dönem (1961-1965)", *100. Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri,* ed. Yusuf Tekin vd. (Ankara: TBMM Basımevi, 2020), II, 430.
[5] Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri* (Bursa: Ekin Kitap Yayınları, 2007), 42-43.
[6] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 311-313.
[7] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete 10859 (20 Temmuz 1961), Kanun No: 334, 4641.
[8] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 358.
[9] Lütfi Arslan, "Türkiye'nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar", *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi* 2023/1 (2023), 143.
[10] Salim Gökçen, "İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (67) (2020), 247-248.
[11] Feroz Ahmed, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995), 199.

eylemler hükümeti zor durumda bırakmıştır.[12] 12 Ekim 1969'da yapılan seçimde AP yine birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak II. Demirel Hükümeti oldukça zorlu bir dönemde yönetimi devralmıştır. Ekonomik refah ve istikrarın giderek bozulduğu bu dönemde şiddet eylemleri de giderek artmıştır.[13] Nitekim 1970 yılından itibaren bu olaylar daha da tırmanışa geçmiştir.[14] Yurt genelinde giderek artan bu olaylar 1971 yılının Mart ayına kadar devam etmiştir. Hükümetin ülkede artan şiddet olayları, sosyal ve ekonomik huzursuzlukları kontrol altına almakta yetersiz kalması ülkenin geleceğini tehlikeye sokmuştur. Bu gelişmeler karşısında harekete geçen ordu, 12 Mart 1971'de yayımladığı muhtıra ile yönetime bir kez daha el koymuştur.[15]

Darbeden sonra CHP Milletvekili Nihat Erim, parlamento dışından seçtiği teknokratlardan oluşan bir hükümet kurmuştur. Erim Hükümetinin kısa süre içerisinde dağılması üzerine 11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972 tarihleri arasında İkinci Erim Hükümeti kurulmuştur. Ancak İkinci Erim Hükümeti de kısa bir süre içinde dağılmıştır. Ardından kurulan Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri, Ekim 1973 genel seçimlerine kadar ülkeyi geçici olarak yönetmiştir.[16] 1973 yılında yapılan seçimlerde hiçbir parti hükümeti tek başına kuracak salt çoğunluğu elde edememiştir. Seçim sonrasında CHP-Milli Selamet Partisi (MSP) ortak hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyonun kısa bir sürede dağılmasının ardından hükümeti kurma görevi iki kez Sadi Irmak'a verilmiştir. Ancak Irmak bu görevde başarılı olamamıştır. Sonrasında Demirel liderliğinde sağ partilerin katılımıyla "Milliyetçi Cephe" koalisyonu kurulmuştur. Bu koalisyon hükümeti, 1977 seçimlerine kadar görev yapmıştır.[17] 1977 seçimlerinde CHP birinci parti olmasına rağmen hükümeti tek başına kuracak çoğunluğu elde edememiştir. Seçim sonrasında kurulan CHP ve MSP azınlık hükümeti kısa sürede dağılınca Ecevit istifa etmiştir. Ardından AP öncülüğünde kurulan 2. Milliyetçi Cephe hükümeti de başarılı olamamıştır. Bu gelişmelerle birlikte CHP, AP'den transfer ettiği 11 milletvekili ile hükümeti tekrar kurmuştur. Ancak Ecevit, artan siyasi ve ekonomik sorunlar karşısında çaresiz kalınca 1979'da istifa etmiştir. Ecevit'in yerini Demirel'in kurduğu 3. Milliyetçi Cephe azınlık hükümeti almıştır. Yeni hükümet anarşi ve terörle mücadelede sert önlemler alsa da başarılı olamamıştır. Bu istikrarsızlık 12 Eylül 1980 darbesine zemin hazırlamış ve ordunun bir kez daha yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır.[18]

15 Ekim 1961'de Türkiye genelinde olduğu gibi Bingöl'de de seçimler gerçekleştirilmiştir.[19] 27 Mayıs darbesinin ardından kurulan ve koalisyonlarla birlikte on yıl devam eden Adalet Partisi iktidarında Bingöl, 1966 senato seçimleri dışında tercihini YTP ve CHP'den yana kullanarak muhalefet saflarında yer almıştır.[20] 1970'li yıllara kadar Bingöl'de çatışmaya dönüşecek düzeyde bir siyasi kutuplaşmanın yaşanmamıştır. Ancak dönemin ortalarından itibaren sağ-sol

[12] Kerem Ozan Girgin, *Türkiye Seçim Tarihi* (İstanbul: Sokak Kitapları Yayıncılık, 2013), 242.
[13] Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018),178-179.
[14] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 300.
[15] Girgin, *Türkiye Seçim Tarihi,* 253.
[16] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye,* çev. Sedat Cem Karadeli (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 143-145.
[17] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 379-380.
[18] Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 207-209.
[19] Ebru Çoban, "Yerel Basına Göre 1960-1985 Yılları Arasında Bingöl'de Yerel Seçimler", *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 98.
[20] Ercan Çağlayan, "Önsöz", *Bingöl Dört Dağ İçinde (Toplum, Kültür, Sanat ve Siyaset),* ed. Ercan Çağlayan (Van: Peywend Yayınevi, 2021), 8.

eksenli ideolojik ayrışma, Bingöl'de de etkisini göstermiş ve can kayıpları yaşanmıştır.[21] 12 Mart 1971 Muhtırası'nın ardından CHP'ye olan desteğini devam ettiren Bingöl, 1970'li yıllar boyunca Millî Selamet Partisi (MSP)'ne de destek vererek siyasi yönelimini laik ve muhafazakâr partiler arasında paylaştırmıştır.[22]

2. Cumhuriyet Senatosu

1961 Anayasası ile çift meclis sistemi kabul edilerek TBMM "Millet Meclisi" ve "Cumhuriyet Senatosu" olmak üzere iki kanatlı bir yapıdan oluşturulmuştur.[23] 1961 Anayasası'nın getirdiği Senato, tek meclisli sistemin yol açabileceği çoğunluk diktatörlüğü tehlikesine karşı çıkacak, yasaların daha özenli hazırlanmasına katkı sağlayacak ve sisteme ölçülülük getirecek bir denge ve denetim mekanizması olarak düşünülmüştür.[24]

1961 Anayasası'na göre Millet Meclisi, genel oyla halk tarafından dört yıllığına seçilen 450 üyeden oluşmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu ise her iki yılda bir üçte birinin emekliye ayrıldığı ve altı yıllığına seçilen 150 üye, tabiî senatör olan eski MBK üyelerinden ve Cumhurbaşkanının altı yıllığına atadığı 15 üyeden meydana gelmekteydi. İki meclis birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) oluşturmaktaydı.[25]

Anayasaya göre Cumhuriyet Senatosu'na üye seçilebilmek için kırk yaşını doldurmuş, yükseköğrenim mezunu ve milletvekili seçilmeye engel bir durumu olmayan her Türk üye seçilebilirdi. Cumhurbaşkanı tarafından seçilecek üyeler için ise çeşitli alanlarda seçkin hizmetleriyle tanınmış olmak şartı aranmıştır. Cumhuriyet Senatosu üyeliğinin süresi altı yıldı. Süresi dolan üyeler yeniden seçilebilirdi. Ancak Senato seçimleri altı yılda bir değil, iki yılda bir yapılmaktaydı. Cumhuriyet Senatosunun genel oyla ve Cumhurbaşkanınca seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenirdi.[26]

Cumhuriyet Senatosu'nun genel oyla seçilen 150 üyesini belirlemek için Türkiye'de iller A, B, C olmak üzere üç seçim çevresine ayrılmıştır. Bu çevrelerin her biri Senatoya 50 üye seçmekteydi. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük iller ise kendi içlerinde ayrıca seçim bölgelerine ayrılmıştır. Bingöl ise B grubu iller içerisinde yer almış ve her seçim döneminde senatör kontenjanı 1 olarak belirlenmiştir.[27] Bingöl'de Cumhuriyet Senatosu üyelerini belirlemek için 1961, 1966 ve 1975 yıllarında olmak üzere üç seçim yapılmıştır. Bahsi geçen yılları arasında Bingöl, toplam üç senatör ile Cumhuriyet Senatosu'nda temsil edilmiştir. Bu senatörler, Sabri Topçuoğlu (1961-1966), Arif Hikmet Yurtsever (1966-1975) ve Mehmet Bilgin (1975-1980)'dir.

Kuruluş amacı Millet Meclisi'ni denetlemek ve Anayasa'ya aykırı yasaların çıkarılmasına engel olmak olan Cumhuriyet Senatosu 19 yıl görev yapmıştır. Ancak bu süre zarfında kendisinden beklenen denge ve denetim rolünü tam anlamıyla yerine getirememiştir. 12 Eylül 1980 askeri

[21] Serap Buzgan Baycan, "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e Bingöl'de Genel Seçimler", *Bingöl Dört Dağ İçinde (Toplum, Kültür, Sanat ve Siyaset)*, ed. Ercan Çağlayan (Van: Peywend Yayınevi, 2021), 192.
[22] Çağlayan, "Önsöz", 8.
[23] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980,* çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 1992), 235.
[24] Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,* 395.
[25] Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 61; Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu,* 182-183.
[26] Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete 10859 (20 Temmuz 1961), Kanun No: 334, 4645.
[27] Tunca Özgişi, *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu* (Ankara: TBMM Yayınları, 2012), 78.

müdahalesinin ardından hazırlanan 1982 Anayasası ile birlikte Cumhuriyet Senatosu kaldırılmış ve yeniden tek meclisli sisteme geri dönülmüştür.[28]

3. Cumhuriyet Senatosunda Bingöl'ü Temsil Eden Senatörlerin Hayatı ve Faaliyetleri

3.1. Sabri Topçuoğlu

Sabri Topçuoğlu, 1899'da Bingöl'ün Kiğı ilçesinde dünyaya gelmiştir.[29] Babasının adı Abdurrahman İpek, annesinin adı Esma Hanım'dır.[30] İlk ve orta öğreniminin ardından Kuleli Askerî İdadisine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında henüz öğrenciyken 1916'da talimgâha alınarak aynı yıl asteğmen rütbesiyle Kafkas Cephesi'ne sevk edilmiştir. 5. Depo Alayı ve 37. Tümen 109. Piyade Alayında görevli olarak bu cephedeki muharebelere katılmıştır. Batum'un alınmasından sonra alayı ile Filistin Cephesi'ndeki muharebelerde bulunmuştur. 6. Ordunun geri çekilme harekâtında 1 Ekim 1918'de düşmana esir düşmüştür. 5 Haziran 1920'ye kadar Mısır Sidibeşir Kampında esir kalmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra Millî Mücadele'ye katılarak çeşitli birliklerde görev yapmış ve İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir. Uzun yıllar orduda görev yapan Topçuoğlu,[31] 1958'de emekli olmuştur[32]

15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerde Bingöl'de YTP'den aday olan Topçuoğlu, aldığı 21.666 oyla Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiştir.[33] Senatoda Millî Savunma Komisyonunda görev yapmıştır. 25-30 Nisan 1966'da Berlin'e giden Senato Heyeti'nin içinde yer almıştır. Genel kurulda çeşitli konularda 18 konuşma yapmıştır. 5 Haziran 1966'daki üçte bir yenileme seçiminde üyeliği sona eren Topçuoğlu, sonraki yaşamını İstanbul'da geçirmiştir. 14 Şubat 1984'te İstanbul'da vefat eden Topçuoğlu, Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir. Topçuoğlu, evli olup 5 çocuğu bulunmaktaydı.[34]

3.1.1. Sabri Topçuoğlu'nun Senato Faaliyetleri

Topçuoğlu, askerlik mesleğinden geldiği için özellikle askerlikle ilgili konuları Senatoda sık sık dile getirmiştir. 1962 yılı Milli Savunma Bakanlığı bütçesinin görüşüldüğü 5 Şubat 1962 tarihli Senato oturumunda YTP grubu adına söz alan Topçuoğlu, uzun bir konuşma yapmıştır. Sözlerine Türk Silahlı Kuvvetleri'ni överek başlayan Topçuoğlu, subaylara verilen bazı tahsisat isimlerinin yanlış anlamalara sebep olduğunu verdiği örneklerle açıklamıştır. Bu sorunun çözümü için ise yeni bir askerî barem ihdas edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Yeni Dâhilî Hizmet Kanunu'nda eksik yazılmış bir madde nedeniyle vefat eden subay ve astsubay

[28] Kasım Erdem-Halit Tunçkaşık *Çift Meclisli Parlamentolar ve İkinci Meclisler* (Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları 2023), 191-194.
[29] Kazım Öztürk, *Büyük Millet Meclisi Albümü 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973* (Ankara: Önder Matbaası, 1973), 628; TBMM Albümü, *Cumhuriyet Senatosu Üyeleri.* (Ankara, (y.y), 1961), 13.
[30] TBMM Albümü, *1920-2010 (1960-1980)* (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010), 4. 1707.
[31] Sabri Topçuoğlu'nun Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 52; Fahri Çöker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964* (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1998), I, 141-142,
[32] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Tümg. Avni Çırnaz, Tüğg. Hamdi Günsay ve Sabri Topçuoğlu'nun Emeklilik İsteklerinin Kabulü,* 30-11-1-0/269-9-19.
[33] Sabri Topçuoğlu'nun Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil No: 52.
[34] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi,* I, 142.

emeklilerinin dul ve yetimlerinin sağlık yardımından faydalanamadığını ve bu eksikliğin mevcut kanuna bir madde eklenerek giderilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[35]

Topçuoğlu bunun yanı sıra subayların daha iyi bir eğitim alması için Harp Okulu eğitim süresinin uzatılarak daha kapsamlı bir programın uygulanmasını talep etmiştir. Bunun dışında muhabere ve harita subay meslek okullarının programlarına mühendislik dersleri eklenerek subayların mühendislik unvanı almasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Ordu'nun, yiyecek ihtiyacını karşılayan Toprak Mahsulleri Ofisi'nden memnun olmadığını ve ofisin hiçbir standarda tâbi olmayan malları orduya pahalıya sattığını ifade etmiştir. Ordunun bu mallardan daha iyisini daha ucuza üretim bölgelerinden doğrudan temin etmesinin daha faydalı olacağını dile getirmiştir. Topçuoğlu, daha önce orduda uygulanan ve daha sonra kaldırılan tek tip yemek uygulamasının da tekrar geri getirilmesinin işlemleri kolaylaştıracağını söylemiştir. Bunun dışında askeriyenin yakıt ihtiyacının linyit ve kömürle karşılanmasını, odun ve tezek tüketiminin asgariye indirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca askeriyenin giydiği kalitesiz kıyafet ve ayakkabılardan bir an önce kurtulmasını bunun yerine daha kaliteli malzemelerin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Askeri kışla ve askeri lojmanların durumuna da değinen Topçuoğlu, kullanılmayan arazilerin ve binaların satılıp yeni ihtiyaçlar için kaynak yaratılmasını önermiştir. Askerlerin celp ve sevk işlemlerinde düzenlenme yapılmasını, okuma yazma bilmeyenlerin eğitim sürelerinin yeniden belirlenmesini, erlerin hizmet sürelerinde indirim yapılmasını ve köylerde çeşitli mesleklerde çalışacak erlerin yetiştirilmesini önermiştir. Topçuoğlu son olarak askerî mahkemelerin kaldırılarak bağımsız mahkemelerin kurulmasının çok önemli olduğuna dikkat çekmiş ve ancak bu şekilde gerçek adaletin sağlanabileceğini ileri sürmüştür.[36]

1963 yılı Milli Savunma Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Topçuoğlu, İkinci Dünya Savaşı'nı hür devletlerin kazandığını ancak savaş sonrasında Rusya'nın komünizmi yayma çabası içerisine girerek bu ittifaktan ayrıldığını belirtmiştir. Özgür ve bağımsız kalmak isteyen devletlerin NATO, CENTO ve SEATO gibi ittifaklar kurarak kendilerini güvence altına aldığını ve Türkiye'nin de bu ittifaklara katılarak güvenliğini sağladığını ifade etmiştir. Türkiye'nin bu ittifaka dâhil olmasıyla birçok fayda elde ettiği gibi bazı sorumlulukların da altına girdiğini söylemiştir. Topçuoğlu, ordunun masraflarının bütçeye büyük yük getirdiğini ve Millî Savunma Bakanlığına ayrılan yıllık 3 milyar liralık tahsisatın yetersiz olduğunu belirterek bunun artırılması gerektiğini ifade etmiştir.[37]

Topçuoğlu, 1964 yılı Millî Savunma Bakanlığı bütçesi üzerine yaptığı konuşmada, Türk Silahlı Kuvvetlerinin her koşulda görevini eksiksiz yerine getirebilmesi için şu üç önemli hususun dikkate alınmasını istemiştir:

1. Yeterli sayıda nitelikli personele sahip olmak.
2. Askeri personeli bir muharebeyi kazanabilecek düzeye getirecek harp araç ve silahlarıyla donatmak.
3. Silahlı kuvvetlerin barışta ve savaşta gücünü koruyabilmesi için yeterli sayıda personel ile malzeme, silah, mühimmat, yiyecek ve giyecek stokuna sahip olmak.[38]

[35] Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), D.1, C.2, TBMM Basımevi, Ankara,1962, 84-86.
[36] CSTD, D.1, C.2, TBMM Basımevi, Ankara,1962, 86-89.
[37] CSTD, D.2, C.8, TBMM Basımevi, Ankara,1963, 272.
[38] CSTD, D.3, C.18, TBMM Basımevi, Ankara,1964, 313-314.

Topçuoğlu, yarım milyona yakın asker besleyen ordunun bugünkü modern silah ve gereçlerle teçhiz edilmesinin mevcut millî bütçeyle mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca okuma yazma bilmeyen askerlerin aldığı dört aylık kurs sonrası diğer askerlerle aynı süre hizmet etmelerinin adaletsiz olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla eğitim seviyelerine göre askerlik süresinin kısaltılmasını, ilkokul mezunları için 1 ay, ortaokul mezunları için 2 ay, lise mezunları için ise 4 ay indirilmesini önermiştir. Topçuoğlu'na göre Millî Savunma Bakanlığının masraflarını azaltacak tedbirlerden birisi de engelli bireylerin silâhaltına alınmamasıydı. Bunların kısa bir eğitime tabi tutularak yurt içindeki kurumlarda istihdam edilmesinin daha yararlı olacağını ifade etmiştir. Bunun dışında askere alımların belli bir düzene göre yapılmasını, astsubayların eğitim seviyesinin en az lise düzeyine yükseltilmesini ve astsubay ihtiyacını karşılayacak yedek astsubay sınıfının oluşturulmasını istemiştir. Topçuoğlu, ordudaki teğmen ve yüzbaşı sayısının az olduğunu buna mukabil üst rütbelerdeki personel sayısının ise fazla olduğuna dikkat çekerek bu soruna çözüm olarak şu önerileri sunmuştur:

1. Orduya askerî personel yetiştiren okulları ordunun ihtiyacını karşılayacak miktarda gerçekçi bir yapıya göre yeniden kurmak.
2. Subayların terfilerini günlük idari ve keyfilikten çıkarıp değişmeyecek kurallara bağlamak.
3. Terfi sürelerinin kısalması üst rütbelerde yığılmaya yol açmıştır. Genç subayların maaşları üç yılda bir artırılmak şartıyla en az 18 yıl takım ve bölük komutanlığı yapmadıkça bu ihtiyacın asgari seviyeye indirilmesi mümkün olmayacaktır.
4. Yaş hadlerini yaya ve at üzerinde görev yapılmasının zorunlu olduğu eski dönemlerin anlayışından çıkararak çağın teknik ve askerî koşullara uygun biçimde yeniden düzenlenmek.
5. Albaydan orgenerale kadar herkesin neredeyse aynı maaşı aldığı mevcut baremin değiştirilerek yeni bir askerî barem yapılmak suretiyle bu durumun ortadan kaldırılması. Ordu mensuplarının eşit haklara sahip olacak bir personel kanununun çıkarılması.
6. Emeklilik işlerini mevcut uygulamadan çıkarıp denk seviyeye getirmek.
7. Yetkilerini kötüye kullanarak kamu zararına yol açanların bütçeye yüklediği ödemelerin, Danıştay kararlarını engelleyici tedbirlerle değil, yetkilerini kötüye kullananların sorumlu tutulması yoluyla önlenmesi daha üst makamlarca tercih edilmelidir.[39]

Topçuoğlu, seçildiği bölgenin sorunlarına da kayıtsız kalmamış seçim bölgesi ile ilgili problemleri sürekli Senatoda dile getirmiştir. Bayındırlık Bakanlığının 1965 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Topçuoğlu, Bayındırlık Bakanının söylemiş olduğu karayolları hizmetlerinin belli bir plâna göre yürütüldüğü sözleri hakkında konuşmuştur. Topçuoğlu, daha önce Karayolları Genel Müdürlüğü ile yaptıkları görüşmede Bingöl-Karlıova-Erzurum ve Çiğli-Sanca yollarının 1965 planına dâhil edildiğini belirtmiştir. Ancak şimdi söz konusu yolların 1966 planına dâhil edileceğini ifade ederek bu yolların 1965 planından çıkarılmasının nedenlerini Bayındırlık Bakanına sormuştur. Bayındırlık Bakanı Arif Hikmet Onat ise Topçuoğlu'na birkaç gün içinde yazılı olarak cevap vereceğini ifade etmiştir.[40] Ancak yasama dönemi sonuna kadar Bayındırlık Bakanı Arif Hikmet Bey'den yazılı bir cevap gelmemiştir.

Topçuoğlu, 1965 yılı İmar ve İskân Bakanlığının bütçe görüşmelerinde bu sefer Bingöl'ün başka bir sorununu gündeme getirmiştir. Bingöl'ün Çiğli ilçesinde elektrik ve su işleri tesislerinin 10 yıl önce plâna alındığını fakat bu projenin gerçekleşmediğini ifade etmiştir. Önceki Bakanın bu

[39] CSTD, D.3, C.18, TBMM Basımevi, Ankara,1964, 314-317.
[40] CSTD, D.4, C.24, TBMM Basımevi, Ankara,1965, 641-642.

projeyi hayata geçireceklerini söylemesine rağmen projenin 1965 plânından çıkarıldığını belirtmiştir. Topçuoğlu, bu projenin 1965 plânından niçin çıkarıldığını İmar ve İskân Bakanı'na sormuştur. Ayrıca 1965 plânında Çiğli'de yatılı bir bölge okulunun yapıldığını, bu okulun elektriğinin belediye tarafından karşılanması durumunda belediyenin hem İller Bankasına olan borcunu ödeyebileceğini hem de kasabayı elektriğe kavuşturabileceğini belirtmiştir. Topçuoğlu, bu projenin bölge okuluyla paralel olarak 1965'teki programa alınıp alınmayacağını İmar ve İskân Bakanı'na sormuştur. Topçuoğlu'nun bu sorusuna karşılık İmar ve İskân Bakanı Sadık Kutlay, cevabını daha sonra yazılı olarak vereceğini açıklamıştır.[41] Ancak yasama dönemi sonuna kadar İmar ve İskân Bakanı Sadık Bey'den yazılı bir cevap gelmemiştir.

3.2. Arif Hikmet Yurtsever

Arif Hikmet Yurtsever, 19 Nisan 1925'te Bingöl merkeze bağlı Buban Köyünde dünyaya gelmiştir.[42] Babasının adı Hasan, annesinin adı Belkıs Hanım'dır. İlk tahsiline Bingöl'ün Sarayiçi ilkokulunda başlayan Yurtsever, orta ve lise tahsiline Erzurum'da devam etmiştir. 1950'de Erzurum Lisesi'nden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girmiş ve 1956'da mezun olmuştur. Meslek hayatına 1956'da atandığı Kiğı Sıtma Savaş Tabipliğinde başlamıştır. Bu görevinin ardından sırasıyla Kiğı Hükümet Tabipliği, Bingöl Hükümet Tabipliği ve Bingöl Verem Savaş Dispanseri Tabipliği görevlerinde bulunmuştur. Cumhuriyet Senato seçimlerine katılmak için 5 Nisan 1966'da bu görevinden istifa etmiştir. Yurtsever, 5 Haziran 1966'da yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Adalet Partisi'nin adayı olarak Bingöl'den katıldığı seçimde[43] 17.436 oy alarak Senatoya üye olarak seçilmiştir.[44]

19 Mart 1970'te partisinden istifa eden Yurtsever, 15 Nisan 1971'de Demokratik Parti'ye katılmıştır. 9 Nisan 1974'te bu partiden ayrılarak 8 Nisan 1975'te yeniden AP'ye katılmıştır. Senatoda Millî Eğitim ve Sosyal İşler komisyonlarında çalışmıştır. 1969'da Pakistan'a resmî ziyarette bulunmak üzere giden Parlamento Heyetinin içinde yer almıştır. Avrupa Konseyi Türk Grubu Üyesi olarak 1974 ve 1975'te Konseyin Avrupa'nın çeşitli merkezlerindeki komisyon toplantılarına katılmıştır. Yurtsever, Senato Genel Kurulunda 3 kez demeç ve söylev, 4 kez yazılı soru önergesi ve 24 kez de konuşma yapmıştır. 12 Ekim 1975'teki üçte bir yenileme seçiminde Senato üyeliği sona eren[45] Yurtsever, sırasıyla 1976'da Bingöl Sağlık Müdürlüğü[46] 1977'de Çorum Sağlık Müdürlüğü, 1978'de Sağlık Bakanlığı Sosyalleştirme Daire Başkanı[47] 1978'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müşaviri olarak görev yapmıştır.[48] Yurtsever bu görevinden

[41] CSTD, D.4, C.24, TBMM Basımevi, Ankara,1965, 1067.
[42] Arif Hikmet Yurtsever'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil No: 244; Cumhuriyet Senatosu Albümü, *Cumhuriyet Senatosu Üyeleri* (Ankara, (y.y)1966), 16.
[43] Arif Hikmet Yurtsever'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 244; Fahri Çöker, *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1966-1980)* (Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1999), II, 39.
[44] Arif Hikmet Yurtsever'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 244.
[45] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, II, 39-40.
[46] BCA, *Bingöl Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne Arif Hikmet Yurtsever'in Tayini,* 30-11-1-0/432-51-5.
[47] BCA, *Arif Hikmet Yurtsever, Nevşehir Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne Atandığından Görevden Alınmasına Dair 25460 Sayılı Kararın İptali,* 30-11-1-0/541-13-2; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, II, 40.
[48] BCA, *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müşavirliğine Arif Hikmet Yurtsever'in Tayini,* 30.11-1-0/468-18-15.

daha sonra alınarak[49] 1981'de Nevşehir Sağlık ve Sosyal Müdürü olarak atanmıştır.[50] Yurtsever bu görevinden 1982'de emekli olduktan sonra 1990'a kadar İzmir Kızılay Kan Merkezi ve TARİŞ'te doktor olarak görev yapmıştır. Sonraki yaşamını İzmir'de geçiren Yurtsever, 26 Mart 2001'de vefat etmiştir. Yurtsever, evli olup dört çocuğu bulunmaktaydı.[51]

3.2.1. Arif Hikmet Yurtsever'in Senato Faaliyetleri

Yurtsever, senatörlük görevi boyunca aktif bir profil sergilemiştir. 1967 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever konuşmasına 19 Ağustos 1966'da meydana gelen ve merkez üssü Muş'un Varto ilçesi olmasına rağmen Bingöl, Erzurum, Ağrı ve Bitlis gibi illeri de etkileyen deprem[52] dolayısıyla Bayındırlık Bakanlığı'nın deprem bölgesinde yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı teşekkür ederek başlamıştır. Karayolları Genel Müdürlüğünün bölgedeki çalışmalarından bahseden Yurtsever, depremden önce yapılmasına başlanan ve 20 km'si bitirilen Karlıova-Bingöl yolunun depremden sonra tamamının hızlı bir şekilde tamamlandığını ifade etmiştir. Ayrıca Karlıova-Varto yolu ile Çaylar-Karlıova yolunun bitirildiğini ve Erzurum'a bağlı Tekman kazası yolunun da bütün hızıyla devam ettiğini söylemiştir. Bununla birlikte toplam 75 km'lik yolun stabilize edildiğini ve depremden dolayı içme suyu altyapısı bozulan Karlıova'ya bağlı 18 köyün içme suyu sorununun 351 bin lira harcanarak tamir edildiğini belirtmiştir. Gelecek yıllarda ise Karlıova-Erzurum ve Kiğı-Sansa arasındaki yolların tamamlanmasının çok önemli olduğunu belirterek aksi durumda bu iki büyük şehirle ticari faaliyetlerin kesilebileceğini ifade etmiştir.[53]

Yurtsever, 18 Mayıs 1967 tarihli Senato Genel Kurulu'nda gündem dışı söz alarak Doğu illerinde meydana gelen eşkıyalık olaylarına değinmiştir. Hükümetin almış olduğu tedbirler sayesinde birçok eşkıyanın kendiliğinden teslim olduğunu ve bazılarının da hükümet kuvvetlerinin icraatları neticesinde yakalanarak adlî mercilere teslim edildiğini açıklamıştır. Ancak son günlerde görülen asayiş hadiselerinin kamuoyu ve basının gündemini meşgul ettiğini ifade etmiştir. Yurtsever, Özbay çetesi adı verilen bir çetenin insanları kaçırarak haraç istediklerini ve bir süre önce de 4 kişiyi dağa kaldırıp öldürdüklerini söylemiştir. Hükümetin bu olaylar karşısında her türlü tedbiri alıp güvenlik güçlerine gereken desteği verdiğini ancak güvenlik güçlerinin vazifelerini yerine getirmediğini belirterek hükümetten şu taleplerde bulunmuştur:

1. Alınan tedbirlerin eksiksiz uygulanması için ilgililere daha açık ve kesin talimatlar verilmelidir.
2. Bu olayda ihmali bulunan veya görevini yerine getirmediği tespit edilen kişiler hakkında derhâl gerekli cezai işlemler başlatılmalıdır.[54]

23 Mayıs 1967 tarihli Senato Genel Kurulu'ndaki görüşmelerde gündem dışı söz alan Yurtsever, 1962'den beri Doğu bölgelerinde uygulanan sağlık sosyalizasyonundaki aksaklıklara dikkat çekmiştir. Yurtsever, iktisadi, kültürel ve sosyal bakımdan geri kalmış olan Doğu Anadolu ve diğer mahrumiyet bölgelerinde Anayasa'nın 49. maddesi gereği bir kamu hizmeti olarak

[49] BCA, *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müşaviri Arif Hikmet Yurtsever'in Görevden Alınması, 30.11-1-0/539-4-15.*
[50] BCA, *Nevşehir Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne Arif Hikmet Yurtsever'in Tayini,* 30.11-1-0/540-6-6.
[51] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi,* II, 40; TBMM Albümü, *1920-2010 (1960-1983),* 4, 1739.
[52] BCA, *Bingöl, Bitlis, Ağrı, Muş ve Erzurum'da Meydana Gelen Deprem Hakkında,* 30-1-0-0/121-773-5.
[53] CSTD, D.6, C.38, TBMM Basımevi, Ankara,1967, 776-777.
[54] CSTD, D.6, C.40, TBMM Basımevi, Ankara,1967, 248-249.

görülen sağlık hizmetlerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesi amacıyla Meclis tarafından 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Kanunu'nun[55] çıkarıldığını belirtmiştir. Başlangıçta bölgeye yeterli sayıda uzman doktorun gelmesi için önemli tazminatlar ödendiğini ancak daha sonra çıkarılan çeşitli kanun ve kararnamelerle ülkenin diğer bölgelerinde çalışan doktorlara daha fazla ücret verildiğini ifade etmiştir. Dolaysıyla Doğu'da çalışan doktorlara kıyasla daha yüksek ücret verilmesi nedeniyle doktorların bu bölgelere daha fazla rağbet gösterdiklerini açıklamıştır. Bunun yanı sıra Doğu bölgesinde sözleşmeleri biten doktorların bölgeden ayrıldığına dikkat çekmiştir. Bu durumun Bingöl, Elâzığ, Tunceli, Malatya ve Adıyaman gibi illerde sağlık sosyalizasyonunun bir yıl gecikmesine neden olduğu vurgulanmıştır. Bitlis, Mardin ve Siirt gibi illerde ise uzman doktor bulunmamasından dolayı sağlık hizmetlerinin durma noktasına geldiğini belirtmiştir. Yurtsever, bölgedeki sağlık hizmetlerindeki aksaklıkların giderilmesi için Maliye Bakanlığının özel imkânlar yaratmasını ve Sağlık Bakanlığınca hazırlanan yeni yardımcı sağlık personeli kadro tasarısını onaylamasını talep etmiştir. Ayrıca bölgeye doktor ve diğer eksik personelin tayin edilerek Bingöl, Tunceli, Elâzığ, Malatya ve Adıyaman illerinde acilen hizmete başlamasını istemiştir.[56]

15 Haziran 1967 tarihli Senato Genel Kurulu'nda, Tarım Bakanlığı teşkilatında çalışan veteriner hekimlere ödenek verilmesine dair kanun tasarısı görüşülmüştür. Bu kanun tasarısı üzerine söz alan Yurtsever, tasarının devlet sektöründe yaşanan büyük bir adaletsizliği gidereceğini belirtmiştir. Tarım Bakanlığı bünyesinde çalışan ziraat ve orman mühendislerine aylık 150 lira ücret verildiğini ancak aynı bakanlığın bünyesinde daha ağır şartlarda çalışan ve daha fazla tahsil gören veteriner hekimlerin daha az maaş aldıklarını ifade etmiştir. Bu durumun ise adaletsizliğe yol açtığına vurgu yapmıştır. Yurtsever, veteriner hekimlerin maddi bakımdan tatmin edilmemesinin bu mesleğe olan ilgiyi azalttığını ve bu durumun da hayvancılığı olumsuz etkilediğini söylemiştir. Türkiye'de en az 3.000 veteriner hekime ihtiyaç duyulmasına rağmen bu sayının 1.200 civarında olduğunu belirten Yurtsever, hayvancılıkta verimliliği artırmak için veteriner hekimlerin mali durumlarının düzeltilmesinin şart olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca her yıl hayvan hastalıkları nedeniyle ülke ekonomisinin milyarlarca lira zarar ettiğini açıklamıştır. Sadece tazminat verilerek bu sorunun çözülemeyeceğini ve bu konunun üzerinde önemle durulması gerektiğini belirtmiştir.[57]

Ticaret Bakanlığı'nın 1968 yılı bütçesinin görüşüldüğü Senato oturumunda söz alan Yurtsever, Bingöl'de yıllardır hayvan ürünlerinin değerlendirilmesi için et kombinası kurulması konusunda çalışmaların yapıldığını fakat olumlu bir netice alınmadığını belirtmiştir. Yurtsever, Başbakanın 6 Temmuz 1967'de İstanbul'da yaptığı basın toplantısında 1968'de Bingöl'de et kombinasının açılacağını söylediğini ancak Ticaret Bakanı'nın 1968'de açılması planlanan et kombinaları arasında Bingöl'ün ismini zikretmediğini açıklamıştır. Yurtsever, Bakanlığın bu konudaki nihai görüşünü açıklamasını istemiştir. Ticaret Bakanı Ahmet Türkel yaptığı konuşmada, Türkiye'de et endüstrisinin süratle kurulması fikrini savunduklarını ve rt endüstrisinin Türkiye'nin ekonomisi

[55] 1961 yılında çıkarılan 224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki Kanun'un amacı kanunun 1. maddesinde şu şekilde belirlenmiştir: Madde: 1-İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde bir hak olarak tanınan sağlık hizmetlerinden faydalanmanın sosyal adalete uygun bir şekilde ifasını sağlamak maksadıyla tababet ve tababetle ilgili hizmetler bu kanun çerçevesinde hazırlanacak bir program dâhilinde sosyalleştirilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, Resmî Gazete 10705 (12 Ocak 1961), Kanun No: 224, 3076.
[56] CSTD, D.6, C.40, TBMM Basımevi, Ankara,1967, 262-263.
[57] CSTD, D.6, C.40, TBMM Basımevi, Ankara,1967, 481.

için önemli olduğunu açıklamıştır. Bütçe imkânları dâhilinde bu projeyi hayata geçireceklerini ve Bingöl'ün de bu planda yer alacağını belirtmiştir. Tekrar söz alan Yurtsever, Bingöl'e yapılacak kombinanın baskılar neticesinde başka büyük bir şehre kaydırıldığını öne sürerek bu adaletsizliğin daha ne kadar devam edeceğini Ticaret Bakanı'ndan sormuştur. Bakan Türkel, bu konuyu tekrar inceleyeceğini ve cevabını yazılı olarak daha sonra vereceğini söylemiştir.[58] Ancak yasama dönemi sonuna kadar Ticaret Bakanı Ahmet Türkel'den yazılı bir cevap gelmemiştir.

Yurtsever, 1969 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında söz alarak karayolları teşkilatının makine filosunun yetersiz olduğunu ve mevcut makinelerin de işlevsiz hale geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Karayolları teşkilatına ayrılan bütçenin de yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Yurtsever, hükümetten karayollarının asıl görevini yerine getirmesi için önümüzdeki yıllarda makine filosunun geliştirilmesine daha fazla özen göstermesini istemiştir. Bunun yanı sıra mahrumiyet bölgelerinde uygulanan karayolları politikasının halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu belirtmiştir. Yurtsever'e göre mahrumiyet bölgeleri nüfus yoğunluğu bakımından az olup sanayisi de gelişmediğinden trafik sorunu da bulunmamaktaydı. Karayollarının trafik yoğunluğu ekseninden hareket ettiği takdirde bu bölgelerin kültürel, ticari, sosyal ve sağlık gibi birçok hizmetlerden mahrum kalacağını açıklamıştır. Bakanlığın ekonomik gerekçeleri bir kenara bırakıp daha titiz davranmasını rica etmiştir. Ayrıca birçok vilâyetin kaza ve civar vilâyetlerle olan irtibatlarının tam anlamıyla sağlanmadığını belirterek bunu verdiği örneklerle açıklamıştır. Örneğin, Bingöl'ün komşuları olan Diyarbakır, Erzurum, Erzincan ve Tunceli ile karayolu bağlantısı bulunmamaktaydı. Diyarbakır ile 30 km, Erzurum ile 25 km, Erzincan ile 30-40 km yol yapıldığı takdirde bu bağlantıların sağlanabileceğini söylemiştir. Bunun dışında 1966'da yapılan ve zamanla bakımsızlık yüzünden bozulan Karlıova yolunun onarılmasını, Kiğı ilçesinin Hesnek nahiyesiyle Çenek nahiyesinin yolunun stabilize edilmesini, Elâzığ-Bingöl karayolunun bozulan asfaltının onarılmasını Bayındırlık Bakanlığı'ndan talep etmiştir.[59]

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkındaki 224 Sayılı Kanunun görüşüldüğü 8 Mayıs 1969 tarihli Senato oturumunda söz alan Yurtsever, Doğu bölgelerinde görevlendirilen bazı doktorların rapor alarak görev yerlerine gitmediğini ve yerlerine başkalarının gönderilmesinin ise gecikmeye neden olduğunu belirtmiştir. Bu durumun ise sağlık hizmetlerini aksattığını ifade etmiştir. Yurtsever'e göre bunun önüne geçmek için mutlak bir prim sistemi uygulanmalı ve doktor maaşları iyileştirilmeliydi. Bu şekilde hem doktorların teşvik edilmesi sağlanır hem de daha fazla verim alınırdı. Bunun yanı sıra bölgede pratisyen doktor sıkıntısı yaşandığını belirten Yurtsever, bu sorunu çözmek için Sağlık Bakanlığının tıp fakültelerinde burslu öğrenciler yetiştirip mezun olanları bu bölgelerde görevlendirmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bölgedeki karayollarının henüz tamamlanmamış olmasının da doktorların yaşam standartlarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Yurtsever, ilgili Bakanlıktan söz konusu yolların bir an önce yapılmasını talep etmiştir.[60]

27 Ekim 1969 tarihli Senato oturumunda 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı görüşülmüştür. Bu tasarı, üniversite öğretim üyelerinin ve asistanlarının maaşlarının iyileştirmesini öngörmekteydi. Bu görüşmelerde AP ile CHP arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. AP grubu adına söz alan Celal Ertuğ Bey, öğretim

[58] CSTD, D.7, C.45, TBMM Basımevi, Ankara,1968, 753.
[59] CSTD, D.8, C.51, TBMM Basımevi, Ankara,1969, 188-190.
[60] CSTD, D.8, C.53, TBMM Basımevi, Ankara,1969, 314-315.

üyelerinin üniversiteler dışında da çalışmasını savunurken CHP grubu adına söz alan Fikret Gündoğan Bey ise öğretim üyelerinin üniversitelerde tam gün çalışmasını ve üniversiteler dışında farklı bir iş yapmamasını savunmuştur.[61] Bu tartışmalara dâhil olan Yurtsever, baskıcı ve zorlayıcı olan tam gün çalışma sistemine karşı olduğunu belirterek demokratik ülkelerin üniversitelerinde uygulanan esnek sistemleri savunmuştur. Demirperde ülkelerinde uygulanan baskıcı sistemleri eleştiren Yurtsever, ABD, Fransa, Rusya ve Polonya'daki sistemleri örnek göstermiştir. Ayrıca tam gün çalışma sistemini Türkiye'ye uygun olmayan katı bir model olarak tanımlamıştır.[62]

22 Mayıs 1971'de Bingöl ve çevresinde büyük bir deprem meydana gelmiştir. Yurtsever, 3 Haziran 1971 tarihli Senato oturumunda yaptığı konuşmada Bingöl ve çevresinde meydana gelen depremin yarattığı tahribata, hükümetçe alınan tedbirlere ve bu bölgede yapılması gereken işlere değinmiştir. Yurtsever, 22 Mayıs'taki depremde Bingöl merkez ve 86 köyün tamamen yıkıldığını ve 869 vatandaşın da hayatını kaybettiğini söylemiştir. Bingöl'de tahribatın çok büyük olduğunu belirterek vatandaşların civar il ve ilçelere göç ettiğini açıklamıştır. 17 bin nüfusun kısa zamanda 10 binin altına düştüğüne dikkat çeken Yurtsever, Bingöl için acil olarak alınması gereken tedbirleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Hükümetin kış gelmeden konut ve işyerlerini yeniden inşa ettirerek vatandaşları konut sahibi yapmasını.
2. Bingöl için özel bir himaye kanunu çıkarmak üzere bir tasarının hazırlanıp bir an önce Meclis'e sunulmasını.
3. İnşaat çalışmalarına kış gelmeden başlanılmasını.
4. Tahribata uğrayan köylere yardımın ulaştırılması için yolların yapılmasını ve içme suyunun temin edilmesini.
5. Bölgenin çadır ihtiyacının karşılanmasını.
6. Depremden zarar gören köylü ve esnaf vatandaşların durumlarının göz önüne alınarak millî bankalara olan borçlarının ertelenmesi ve icraların durdurulmasını.
7. Eşyaları tahrip olan Bingöl'deki memurların devletten alacakları olan maaş farklarının avans olarak verilmesini.
8. Köylülerin hayvanlarına kışlık barınak yapması için kredi verilmesini.
9. İşsiz gençlerin yurtdışına gönderilmesinin sağlanması ve bunun için geniş kontenjan ayrılmasını.
10. Yetim kalan çocukların bir yuvaya kavuşturulmasını, depremde okulları yıkılan öğrencilerin durumlarının çözülmesini, üniversitede okuyan ve üniversiteye devam etmek zorunda olan gençlerin durumlarının da mutlaka bir neticeye bağlanmasını talep etmiştir.[63]

11 Eylül 1971 tarihli Senato Genel Kurulu'nda Anayasa'nın üniversite özerkliği ile ilgili 120. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun teklifi görüşülmüştür.[64] Görüşmeler sırasında söz alan Yurtsever, 12 Mart öncesinde üniversite özerkliği konusunda kamuoyu, siyasi partiler, parlamento ve üniversite temsilcileri arasında geniş tartışmalar yaşandığını ancak hiçbir zaman bir mutabakata varılamadığını ifade etmiştir. Dönemin hükümetinin yeterince etkili

[61] CSTD, D.8, C.53, TBMM Basımevi, Ankara,1969, 675-681.
[62] CSTD, D.8, C.53, TBMM Basımevi, Ankara,1969, 733-734.
[63] CSTD, D.10, C.65, TBMM Basımevi, Ankara,1971, 269-270.
[64] CSTD, D.10, C.67, TBMM Basımevi, Ankara,1971, 454-455.

olmamasından dolayı aşırı sol ideolojiyi destekleyen grupların üniversitelerde etkisini artırdığını belirtmiştir. Yurtsever, üniversitelerin birer eylem merkezlerine dönüştüğünü ve suçluların sığındığı yerler haline geldiğini açıklamıştır. Bütün bu olaylar yaşanırken bazı üniversite idarecilerinin ve bazı siyasi partilerin hep bir ağızdan "üniversite muhtardır, üniversiteye zabıta kuvvetleri giremez." diye bağırdıklarını aktarmıştır. Dönemin başbakanının ise "Sokaklar yürümekle eskimez. Bu hareketler dünyanın her yerinde oluyor, zamanla tavsar" gibi sözlerle işi hafife aldığını ve bu olaylara engel olmadığını söylemiştir. Bu durumun demokrasiye ve rejime düşman grupların daha da cesaretlenmesine yol açtığını vurgulamıştır. Ayrıca dönemin muhalefet partilerinin bu durumu siyasi çıkarları için kullandıklarını ve 12 Mart öncesinde üniversitelerin birer anarşi merkezine dönüştüklerini ifade etmiştir. Yurtsever, bu sebeplerden dolayı yürütme organının ve üniversitelerin yetki ve sorumluluklarının yeniden düzenlenmesini istemiştir. Ayrıca üniversite özerkliğinin ise hiç kimsenin tereddüdüne yer bırakmayacak bir şekilde açıklığa kavuşturulmasının elzem olduğunu vurgulamıştır.[65]

Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1972 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever, Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farklarına dikkat çekmiştir. Yurtsever, Cumhuriyet hükümetlerinin ve Türk düşünürlerinin bu farkı kapatmak için çaba gösterdiklerini ancak başarılı olamadıklarını vurgulamıştır. Bölgeler arası gelişmiş farkını ise "Bir tarafta bütün medeni yaşama imkânlarını haiz, iktisadi refaha kavuşmuş bölgelerimiz ve vatandaşlarımız; bir tarafta bu imkânlara hasret vatan toprakları ve her şeyi ile vatanına ve milletine bağlı vatandaş kütlesi" sözleriyle tarif etmiştir. Yurtsever'e göre, bugünkü hükümet bile bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarından doğan bu uçurumu kapatamayacaktır. Yurtsever, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması meselesinin Türkiye'nin en önemli meselelerinden biri olduğunu ve bu meselenin ihmal edilemeyeceğini belirtmiştir. Aksi takdirde bu bölgelerin yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin yaşam alanı haline geleceğini belirten Yurtsever, bu meselenin acilen çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade ederek Hükümet'ten şu taleplerde bulunmuştur:

1. Bölgesel özel planların bir an önce hazırlanarak tatbikine geçilmelidir.
2. Etüt ve projelerin personel yetersizliği nedeniyle taşra teşkilatı tarafından hazırlanamayacağının bilinmesi ve buna göre gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.
3. Hayvancılıkla uğraşan bölge halkının ekonomik olarak kalkınabilmesi için üretimin artırılması ve hayvan ırklarının ıslah edilmesi, pazarlama imkânlarının geliştirilmesi, hayvan hastalıklarıyla etkin mücadele edilmesi, ücretsiz ilaç sağlanması, yeterli sayıda yetişmiş veteriner hekimin temin edilmesi ve kredi mevzuatında kolaylaştırıcı düzenlemelerin bir an önce yapılması gerekmektedir.[66]

Yurtsever, bu taleplerle birlikte bölgedeki bazı önemli konulara da değinmiştir. Süt Kurumunun, Bingöl, Muş, Tunceli gibi bazı vilâyetlerde süt, tereyağı ve peynir tesisleri kurmak üzere Devlet Plânlama Teşkilâtına teklifte bulunduğunu ancak Devlet Planlama Teşkilatının bunu ciddiye almadığını açıklamıştır. Yurtsever, vatandaşların ise henüz kooperatif ve şirket kurma şuuruna erişemediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Siirt gibi illerin pek çok köyünde içme suyu bulunmadığını dile getirmiştir. Vatandaşların yaz aylarında susuzluktan çok sıkıntı çektiğini ve ilkbaharda sarnıçlarda biriken kurtlu yağmur sularını yazın içmeye mecbur olduklarını belirtmiştir. Yurtsever, bu illerin içme suyu sorununun bir an önce çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir. Ayrıca Türkiye'de kişi başına düşen yıllık millî gelirin 3031 Türk

[65] CSTD, D.10, C.67, TBMM Basımevi, Ankara,1971, 470-471.
[66] CSTD, D.11, C. 2, TBMM Basımevi, Ankara,1972, 214-215.

lirası olduğunu belirten Yurtsever, Bingöl ve Hakkâri gibi bazı illerde bu miktarın 600 ilâ 640 lira arasında olduğuna dikkat çekmiştir.[67]

Yurtsever, her fırsatta seçildiği ilin sorunlarını Senatoda gündeme getirmiştir. 1972 yılı İmar ve İskân Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alarak Bingöl'ün deprem dolayısıyla yaşadığı sorunlara değinmiştir. Yurtsever, Bingöl'ün son 25 yıl içerisinde altı defa deprem felâketi yaşadığını ve hepsinde de can ve mal kayıplarının çok olduğunu ifade etmiştir. Hükümetin bütün imkânlarını seferber ederek bölgedeki sorunları büyük ölçüde çözmesine rağmen hala bazı sorunların devam ettiğini belirtmiştir. Yurtsever, depremde yıkılan köy okullarının yeniden yapılmasını, yarıda kalan köy yollarının tamamlanmasını, şehrin ve köylerin altyapı hizmetlerinin en kısa sürede bitirilmesini ve şehrin içme suyu sorununun acilen çözüme kavuşturulmasını talep etmiştir.[68]

1972 yılı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever, Sağlık Bakanlığının yataklı verem tesislerini Verem Savaş Genel Müdürlüğünden alıp tedavi kurumlarına bağlamasını eleştirmiştir. Daha önce aynı yöntemin denenip başarısız olduğunu ve sonrasında Verem Savaş Genel Müdürlüğüne tekrar bağlandığında daha iyi sonuçlar alındığını belirtmiştir. Aksi taktirde ilaç ve tıbbi ekipman bulunmaması gibi sorunların yaşanabileceğini dile getirerek konunun tekrar incelenmesini talep etmiştir. Yurtsever ayrıca Doğu bölgelerindeki uzman doktor eksikliğine dikkat çekerek bu sorunun ciddi boyutlara ulaştığını ifade etmiştir. Bu soruna çözüm olarak da mecburi hizmet kanununun çıkarılmasını önermiştir. Yurtsever'in dile getirdiği başka bir konu ise Hıfzıssıhha Kanunu ile ilgili şikâyetlerdi. Bu kanunun eski olduğunu ve günümüz ihtiyaçlarını karşılamadığını belirterek kanunun değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yurtsever son olarak depremde yıkılan Bingöl Devlet Hastanesi ve Bingöl Ebe Okulunun yapılarak yeniden hizmete açılmasını ve Bingöl'ün doğum ihtiyacını karşılayacak bir doğumevinin yapılmasını talep etmiştir.[69]

Çalışma Bakanlığının 1972 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever, hükümetin Bingöl depreminde zarar gören vatandaşlardan şartları uygun olanları yurtdışına göndereceğini vaat ettiğini ve bu kapsamda her aileden bir kişi olmak üzere 860 kişinin tespit edildiğini açıklamıştır. Ancak aradan 7-8 ay geçmesine rağmen hiçbir vatandaşın yurtdışına gönderilmediğini belirtmiştir. Yurtsever, Bakandan bu konu üzerinde hassasiyetle durmasını rica etmiştir. Yurtsever ayrıca Türk-İş'in, Bingöl'e yardım adı altında işçilerden topladığı 10 milyon liradan bugüne kadar bir haber çıkmadığını açıklamıştır. Bu paranın ne şekilde değerlendirileceği hususunda Türk-İş'in şu ana kadar bir karara varmadığını belirten Yurtsever, Devlet Plânlama Teşkilâtı ile hükümetin bu konuda iş birliği yapmasının daha faydalı olacağını vurgulamıştır.[70]

Yurtsever'in dile getirdiği başka bir konu ise yurtdışında çalışan Türk işçilerin bazı sorunları idi. Yurtdışında işçi olarak çalışan Türk vatandaşlarının çocuklarının eğitim meselesinin henüz hal edilmediğini söyleyen Yurtsever, bu durumun çocukların eğitimlerini aksattığını belirtmiştir. Ayrıca henüz okul çağına gelmemiş olan işçi çocukları için mevcut kreşlerin yetmediğini ve bunlar için yeni kreşlerin yapılmasının zaruri olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir sorun ise işçilerin hastalık meselesiydi. Yurtsever, işçilerin doktora gitmek için yeterli imkânı bulamadığını ve dil problemleri nedeniyle dertlerini tam olarak ifade edemediklerini açıklamıştır. Yurtsever son

[67] CSTD, D.11, C. 2, TBMM Basımevi, Ankara,1972, 215-216.
[68] CSTD, D.11, C.2, TBMM Basımevi, Ankara,1972, 429-431.
[69] CSTD, D.11, C. 2, TBMM Basımevi, Ankara,1972, 507-509.
[70] CSTD, D.11, C. 3, TBMM Basımevi, Ankara,1973, 26-27.

olarak yabancı ideoloji ve din propagandalarının işçiler arasında yayıldığına dikkat çekerek Bakanlığın, konsolosluk ve elçilikler vasıtasıyla bildiri, beyanname ve broşür dağıtarak bu konuda işçilerin sık sık uyarması gerektiğini belirtmiştir.[71]

1972 yılı Tarım Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunu ve milli gelirinin büyük bir kısmının tarımsal ürünlerden elde edildiğini açıklamıştır. Ancak şimdiye kadar uygulanan metotlarla hayvansal ürünlerin üretiminde istenilen seviyeye ulaşılamadığını ifade etmiştir. Yurtsever, Bakanlığın yaptığı Entansif süt projesinde Adana, İstanbul, İzmir ve Ankara gibi bölgelerin pilot bölge olarak seçildiğini ve büyük tüketim merkezleri civarında bir çalışma sahası yaratılmak istendiğini belirtmiştir. Ancak yoksul halk tabakalarını ve köylüyü hedef alan projelerin yapılmasının daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca veteriner hekimlerin maddi durumlarının iyileştirilmesini ve mesleklerine hak ettikleri değerin verilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.[72]

1973 yılı İmar ve İskân Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever, Bingöl'de deprem dolayısıyla yaşanan sorunların %98'inin çözüme kavuşturulduğunu ancak hala çözüm bekleyen bazı sorunların olduğunu ifade etmiştir. Yurtsever, depremden sonra yapılan kanalizasyon, su ve elektrik altyapısında bazı teknik sorunların yaşandığını ve prefabrik konutların kış şartlarına dayanıklı olmadığını belirtmiştir. Bunun yerine ahşap karkas konutların yapılmasının daha uygun olacağını vurgulamıştır. Yurtsever ayrıca, Bingöl'de yeterli içme suyu olmadığına dikkat çekerek bu konuda ilgili bakanlıktan çözüm beklediklerini ifade etmiştir.[73]

Yurtsever, 20 Aralık 1973 tarihli Senato oturumunda gündem dışı söz alarak son zamanlarda medyada sıkça yer alan ve kamuoyunu meşgul eden basın suçu işlemiş bazı hastaların Cumhurbaşkanınca affedilmeleri konusuna değinmiştir. Yurtsever, fikir suçundan dolayı hapis cezası almış olan yazar Çetin Altan'ın sağlık sorunları nedeniyle Cumhurbaşkanı tarafından affedildiğini açıklamıştır. Ancak benzer durumda olan diğer mahkûmların da aynı imkândan yararlanamaması kamuoyunda bazı tereddütlerin oluşmasına adalet ve eşitlik duygularının zedelenmesine yol açacağını ifade etmiştir. Yurtsever, Çetin Altan ile aynı durumda olan Hüseyin Nihal Atsız'ı örnek vererek bir yazısından dolayı 15 ay ağır hapis cezasına çarptırıldığını ve kendisinin 70 yaşında olduğunu belirtmiştir. Sağlık Kurulu tarafından Atsız'a kronik enfarktüs, hipertansiyon ve ağır romatizma teşhisi konulduğunu ve cezaevi koşullarında iyileşmeyeceğine dair rapor verdiklerini belirterek Altan'a uygulanan affın Atsız'a da uygulanmasını istemiştir.[74]

Savunma Bakanlığı'nın 1973 yılı bütçesi üzerine söz alan Yurtsever, Millî Savunma Sanayinin bir an önce kurulmasının çok önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Millî bekalarını devam ettirmek isteyen milletlerin, millî sanayilerini bir an önce kurmaktan başka çarelerinin olmadığını belirten Yurtsever, Millî Savunma Sanayimizin kurulabilmesi için gerekli hazırlıkların ve imkânların sağlanmasının şart olduğunu ifade etmiştir. Teknoloji ve planlama açısından yeterli olmadığımızı ve her yıl milli savunma bütçesine ayrılan 3 milyar liranın yetersiz olduğunu söylemiştir. Milletçe büyük fedakârlık yapmak mecburiyetindeyiz diyen Yurtsever, bunun için bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler arasında yurtdışında yaşayan işçilerin pasaport yenileme esnasında 200 marktan az olmamak şartıyla para alınması, dinî vazifelerini yerine getirmek için hacca

[71] CSTD, D.11, C. 3, TBMM Basımevi, Ankara,1973, 27-28.
[72] CSTD, D.11, C. 3, TBMM Basımevi, Ankara,1973, 99-101.
[73] CSTD, D.12, C. 8, TBMM Basımevi, Ankara,1973, 472-474.
[74] CSTD, D.13, C. 13, TBMM Basımevi, Ankara,1974, s. 226-228.

giden vatandaşlardan yardım toplanması, ticaret ve turistik geziler dolayısıyla yurtdışına giden vatandaşlardan belli bir miktarda paranın alınması bulunmaktaydı.[75]

1975 yılına gelindiğinde Bingöl'ün depremden kalan sorunları hala devam etmekteydi. Bu sorunlar Bayındırlık Bakanlığının 1975 yılı bütçe görüşmelerinde Yurtsever tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Bingöl'deki yolların hala tamamlanmadığını ve deprem fonundan Bingöl için ayrılan 38 milyon liradan ancak 8,5 milyon lirasının harcandığını belirtmiştir. Yurtsever, geriye kalan paranın personel masrafı, makine bakım ve onarımı için harcandığını ifade ederek Bingöl'e ayrılan bütçenin başka bir yere harcanmasını eleştirmiştir. Yurtsever, ilgili Bakanlıktan bu yolların bir an önce tamamlanmasını talep etmiştir.[76]

1975 yılı Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinde söz alan Yurtsever, son zamanlarda artan ve 12 Mart öncesine benzeyen gençlik çatışmalarından büyük endişe duyduğunu dile getirmiştir. Gençlerin yeniden boykotlara, işgallere ve şiddet olaylarına karıştığını ve birbirlerine fikirlerini zorla kabul ettirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Tekrardan başlayan bu olayların ardında yatan sebebin 12 Mart'ı doğuran ideolojik sapıklıkların olduğunu söylemiştir. Yurtsever "Kıymetli fikir adamımız Ziya Gökalp'in fikriyatını yaptığı, büyük Atatürk'ün şuurlaştırdığı Türk milliyetçiliği; gençlerimizi idealize edecek yegâne milli, akılcı yoldur. Bu ideolojiyi gençlerimize kâfi miktarda verebilseydik; toplumumuz ve gençliğimiz, bugünkü üzüntüler içerisine girmezdi." sözünü hatırlatmıştır. Yurtsever, her türlü parti hesaplarını bir kenara bırakarak millet ve memleket için millî kültürü muhafaza edecek bir millî eğitim politikasını takip etme zorunda olduklarını açıklamıştır. Karl Marks, Engels, Lenin, Hitler ve Mussolini gibi yabancı ideolojilerin geçerliliğini yitirdiğini ve bunların insanlara mutsuzluktan başka bir şey getirmediğini ifade etmiştir. Ayrıca üniversitelerde gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasının elzem olduğunu belirtmiştir.[77]

3.3. Mehmet Bilgin

Mehmet Bilgin, 1922'de Bingöl ilinin Genç ilçesinin Kelhasi köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hüseyin, annesinin adı İkramiye Hanım'dır.[78] İlk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da tamamladıktan sonra[79] Bursa Işıklar Askeri Lisesi'ne kaydını yaptırmıştır. Ardından Ankara Harp Okulu'nu bitirerek 1944 yılında Piyade Asteğmen rütbesiyle Türk Silahlı Kuvvetlerine katılmıştır. Çeşitli birliklerde görev aldıktan sonra binbaşılığa kadar yükselmiştir. NBC (Nükleer-Biyoloji-Kimya) alanında uzmanlaşmış, NATO bünyesinde Almanya ve ABD'de eğitimler görmüştür. Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde önemli görevler üstlenmiş, 1960 yılında emekliye ayrılmıştır. Emekliliğinden sonra 1960–1969 yılları arasında ticaretle uğraştır.[80]

Bilgin, 1969'da yapılan genel seçimlerde Yeni Türkiye Partisi'nden Bingöl'den milletvekilli seçilmiştir.[81] Dönem sonunda ise meclisten ayrılmıştır. 1975'teki Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçiminde Bingöl'den Milli Selamet Partisi'nden aday olan Bilgin, aldığı 20.467 oyla

[75] CSTD, D.14, C. 19, TBMM Basımevi, Ankara,1975, 419-420.
[76] CSTD, D.14, C. 19, TBMM Basımevi, Ankara,1975, 490-493.
[77] CSTD, D.14, C. 19, TBMM Basımevi, Ankara,1975, 595-596.
[78] TBMM Albümü, *1920-2010 (1960-1983),* 4, 1762; Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, II, 415.
[79] Mehmet Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 748.
[80] Mehmet Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 748; Recep Boztemur, *Türk Parlamento Tarihi Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Biyografi* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2015), 317-318.
[81] Mehmet Bey'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 748; Mehmet Bey'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil No: 748.

senatör olarak seçilmiştir.[82] Senatoda, Senato Millî Savunma Komisyonu üyeliği ve Başkanlık Divanı kâtip üyeliği gibi görevlerde bulunmuştur. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesiyle birlikte senato üyeliği sona ermiştir.[83] 22 Mayıs 2015'te İstanbul'da vefat eden Bilgin, vasiyeti üzerine doğum yeri olan Genç ilçesine defnedilmiştir.[84] Bilgin, evli olup beş çocuğu bulunmaktaydı.[85]

3.3.1. Mehmet Bilgin'in Senato Faaliyetleri

Bilgin, Senatodaki ilk konuşmasını 1966'daki Bingöl depremine ayırmış ve depremden etkilenen Bingöl'ün Karlıova ve Kiğı ilçelerindeki sorunları dile getirmiştir. Bilgi, depremin üzerinden on yıl geçmesine rağmen bölgedeki tahribatın giderilmediğini ve konutların hâlâ inşa edilmediğini belirtmiştir. Vatandaşların tahtadan ve hasırdan yapılan barakalarda yaşamaya terk edildiğini ve kanalizasyon için açılan çukurlar yüzünden senelerdir Kiğı sokaklarına araçlarla girilemediğini ifade ederek bu duruma dikkat çekmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in en kısa zamanda yaraların sarılacağını vaat ettiğini ancak aradan on yıl geçmesine rağmen bu vaatlerin yerine getirilmediğini söylemiştir. Bilgin, hükümetten kış gelmeden hiç olmazsa konutların yapılmasını talep etmiştir. Ayrıca 27 Mart 1976'da Karlıova'nın Kızılçubuk, Kaynarpmar, Sarıkuşak ve Viranşehir köylerinde yeni bir depremin meydana geldiğini açıklamıştır. İlk tespitlere göre 44 evde ağır hasar, 8 evde orta hasar, 47 evde ise hafif hasar tespit edildiğini ve çok sayıda küçük ve büyük baş hayvanın da telef olduğunu ifade etmiştir. Bilgin, depremin yarattığı hasarı görmek için Karlıova'ya gittiğini fakat karla kaplı yollardan dolayı Karlıova'dan öteye geçemediğini belirterek hükümetin ilgisizliğini eleştirmiştir. Bilgin, yaşadığı çaresizliği şu cümlelerle dile getirmiştir: "Gönderilen 150 çadır Karlıova'da kalmıştı. Akşama doğru, üzüntü, ıstırap ve çaresizlik içinde karlar altındaki Karlıova'yı titreye titreye terk ederken, bir helikopterle bu köylere çadır göndermeyip, zavallı kazazedeleri kaderleriyle baş başa bırakan hükümetteki ilgililerin vicdanlarının titreyip titremediğini düşünüyordum."[86]

Bilgin, deprem sonrası inşa edilen konutların bir an önce tamamlanmasını ve bölgenin iklimine uygun malzemeler kullanılmasını istemiştir. Ayrıca bölgede yapılması planlanan prefabrik konut fabrikaları, halı atölyeleri, yem ve süt fabrikalarının da bir an önce hizmete açılmasını talep etmiştir. Bunun yanı sıra Bingöl'ün birçok köyündeki elektrik, yol, su ve kanalizasyon gibi temel hizmetlerin eksikliğine dikkat çekerek yetkililerden bu konuya çözüm bulmasını istemiştir. Bunun dışında Karlıova ve Solhan ilçelerinde doktor bulunmadığını ve sağlık hizmetlerinin yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Bilgin, bölge halkının çektiği acı ve sıkıntıları şu sözlerle dile getirmiştir: "Yolsuzluktan at sırtında doğum için şehre getirilirken ölen gencecik annelerin hikâyelerini, kızamıktan kaybedilen yavruların miktarlarını ve veterinersizlikten Karlıova'da yedikleri şüpheli sığır etinden kuduracakları günleri sayanların haleti ruhiyelerini anlatarak sizleri üzmek istemem". Bilgin konuşmasının devamında, Erzurum, Diyarbakır ve Elâzığ'daki üniversitelerden bir fakülte bile alamayan Bingöllülerin sabırla beklediğini söylemiştir. Bilgin konuşmasını muhalefetten ayırımcılık değil yol göstericilik, iktidardan ise hizmet beklediklerini belirterek bitirmiştir.[87]

---

[82] Yüksek Seçim Kurulu Kararları (YSK) Resmî Gazete 15394 (25 Ekim 1975), Karar No: 473, 12.
[83] Çoker, *Türk Parlamento Tarihi,* II, 416.
[84] Bingöl Sürmanşet, "Bingöllü Senatör Mehmet Bilgin Vefat Etti" (22 Mayıs 2015), 1.
[85] TBMM Albümü, *1920-2010 (1960-1983),* 4, 1762.
[86] CSTD, D.15, C. 28, TBMM Basımevi, Ankara,1976, 11.
[87] CSTD, D.15, C. 28, TBMM Basımevi, Ankara, 1976, 11-12.

Milli Savunma Bakanlığının 1978 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Bilgin, milli savunma stratejisinin önemine vurgu yaparak bunun politika ile birlikte ele alınması gerektiğini söylemiştir. Politikanın aslında birbirleriyle ilgisiz zannedilen stratejinin, ekonominin ve kültürün bir ahenk içinde birleştirerek milletin medeni seviyesini yükseltmek amacıyla belli bir istikamete yöneltmek olduğunu açıklamıştır. Politikanın milletlerin kaderini tayin eden bir yol olduğunu söyleyen Bilgin, hükümetten beklenen bu politikayı gerçekleştirip yaratacakları imkânları millet ve memleket menfaatine kullanmak olduğunu ifade etmiştir. Bilgin, dünya siyasetinde etkili olan devletlerin politikalarını tarihi ve sosyal gerçekler ışığında planlı ve uzun vadeli olarak belirlediklerine dikkat çekmiştir. İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya, ABD, Rusya ve Almanya gibi ülkelerin dünya politikasında başarılı olduklarını ve Türkiye'nin de bu ülkeler arasında yerini alması gerektiğini vurgulamıştır. İyi yönetildiği takdirde Türk milletinin layık olduğu yerini alacağını söyleyen Bilgin, Türkiye'nin tarihi başarılarına atıfta bulunarak Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde bütün zorlukları yenebileceğini belirtmiştir. İngiltere, Japonya, Fransa, İtalya, ABD, Rusya ve Almanya gibi devletlerin gelişimlerini önceki asırda tamamladıklarını ve milli birliklerini daha önce kurduklarını ifade etmiştir. Bu devletler her geçen gün daha fazla gelişirken Türkiye'nin hâlâ iç çalkantılar içinde bocaladığına dikkat çekmiştir. Kalkınmasını tamamlamış güçlü ve kararlı bir Türkiye'nin yalnız Orta Doğu'nun değil, Avrupa ve Asya'nın hatta bütün dünyanın barışı için önemli olduğunu belirtmiştir. Yakın tarihteki Kıbrıs Harekâtı'nın bunun en bariz bir örneği olduğunu söylemiştir. Harp silah ve araçlarındaki gelişmeler ne olursa olsun Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik öneminin azalmayacağını ifade eden Bilgin, milli savunma için milli kaynakların seferber edilerek dışa bağımlılıktan kurtulmamız gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetlerinin modern araç ve gereçlerle donatılmasını ve milli sanayinin geliştirilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır.[88]

1979 yılı Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmelerinde söz alan Bilgin konuşmasına, G. H. Dinsen'in söylemiş olduğu "Beşinci ve altıncı asırda âlem karmakarışık bir düzen içinde kendisini mahvedecek batağın kenarına gelmişti. Çünkü medeniyeti ikame edecek inançlar yıkılmış, yerine köklü hiçbir fikir kaim olamamıştı." sözlerine atıf yaparak başlamıştır. Bilgin, bu çözülme ve dağılmalarla birlikte 4.000 senelik medeniyetin çökmeye yüz tuttuğunu belirtmiştir. Birbirini boğazlayan kanun ve nizam tanımayan milletlerin gittikçe bozulduğunu ve Hristiyanlığın getirmiş olduğu nizam ve birliğin yerini ayrışma ve çatışmanın aldığını söylemiştir. Bilgin, böylesine fesat ve ayrışma ortamında bütün âlemi birleştirecek bir peygamberin doğduğunu ve İslam'ın gelişiyle birlikte ayrılan kalplerin birleştiğini ve ihtilafların ortadan kalktığını belirtmiştir. Ayrıca İslam'ın fertte beden ve ruh birliğini, hayatta maneviyat ile maddiyat birliğini, fert ve cemiyet arasında hedef birliğini, halk arasında cemaatlerin müşterek menfaatleri birliğini, insan hakları arasında gaye birliğini ve nesiller arasında onları birbirine bağlayan bağ birliğini esas aldığını açıklamıştır.[89]

Bilgin, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1980 yılı bütçe görüşmelerinde söz alarak gayrimüslimler ile ilgili bazı tarihsel gerçekleri dile getirmiştir. Konuşmasında, I. Dünya Savaşı sonrasında Kudüs'e giren İngiliz komutanlardan Allehby'nin "Haçlı seferleri ancak şimdi bitti" şeklindeki ifadesini ve Fransız General Catroux'un 1940 yılında sarf ettiği "Biz Haçlıların torunlarıyız. Hükümetlerimizi beğenmeyen göçebilir" sözlerini aktarmıştır. Bilgin, bu ifadelerden hareketle Haçlı seferlerinin gerçekte sona ermediğini aksine farklı biçimlere bürünerek başka yollardan ebediyete kadar

[88] CSTD, D.17, C. 35, TBMM Basımevi, Ankara, 1978, 387-389.
[89] CSTD, D.18, C. 41, TBMM Basımevi, Ankara,1979, 310-311.

devam edeceğini söylemiştir. Bilgin'e göre İslam'ın ortaya çıkışından itibaren İslam dünyasında yaşanan bunalımların temel sebebi Yahudi ve Hıristiyan toplumlarının sömürgeci politikalarıdır. Bunların son iki asırda İslam'ın direncini kırmak ve onu ortadan kaldırmak amacıyla farklı stratejiler takip ettiklerini ve hedeflerinden asla vazgeçmediklerini söylemiştir. Batılı güçlerin İslam ülkeleri arasına nifak tohumları ekerek onları birbirleriyle çatıştırdıklarını ve bu yolla da bölgeye müdahale imkânı bularak gerçek amaçlarını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Bu durumu, Hindistan-Pakistan arasındaki Keşmir meselesinde, Hindistan ve Haydarabat Nizamı arasındaki Haydarabat meselesinde, Filistin meselesinde, Ortadoğu krizinde ve Afganistan'ın işgalinde gördüklerini belirtmiştir. Bilgin, söz konusu müdahalelerin İslam dünyasının ilk dönemlerindeki asli gücüne yeniden kavuşuncaya kadar devam edeceğini öne sürmüştür. Bilgin, emperyalistlerin tüm yıkıcı faaliyetlerine rağmen İslam ruhunun hala yaşadığını, İslam dünyasının çöküş dönemini geride bıraktığını, hâlihazırda toparlanma ve hazırlık evresinde olduğunu ve yakın gelecekte ise yeniden yükseliş dönemine geçeceğini ifade etmiştir. Bilgin hükümetten, atalarının kutsal emaneti ve mirası olan bu manevi güçten layıkıyla istifade etmesini, uzun zamandır ihmal edilen dine ve dindarlara sahip çıkılarak geçmişte olduğu gibi liderliğin başka milletlere kaptırılmamasını temenni etmiştir.[90]

1980 yılı İmar ve İskân Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinde söz alan Bilgin, İstanbul'un zaman içinde değişen siluetinden bahsetmiştir. Bilgin, ecdadın bin bir ihtimamla yaptırdığı köşklerin, evlerin ve bahçelerin zamanla yok olduğunu ve yerlerine beton yığınları halinde apartmanların yükseldiğini dile getirmiştir. Ayrıca her yerde mantar gibi türeyen gecekondu evlerin, mahallelerin ve semtlerin bütün İstanbul'u kuşattığını ve şehrin çehresini bozduğunu ifade etmiştir. "Nasıl New York bir nevi Amerika ise, İstanbul da bir nevi Türkiye'dir." Diyen Bilgin, sanayileşme ile birlikte köylerden şehre göçün başladığını ve birçok şehrin güzel manzarasının değiştiğini söylemiştir. Ayrıca hükümetin ve İmar ve İskân Bakanlığının konut sorununun çözümüne yönelik etkili politikalar geliştiremediğini belirterek eleştirmiştir. Bilgin, konut meselesinin İmar ve İskân Bakanlığını aştığını ve bir an önce Milli Mesken Bakanlığı kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bakanlık aracılığıyla vatandaşlara planlı, programlı ve medeni ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte ucuz konutların yapılmasını talep etmiştir.[91]

Bilgin konuşmasının bir bölümünü seçildiği bölgeye ayırarak Doğuda inşaat mevsiminin çok kısa olduğundan bahsetmiştir. Dolayısıyla hazırlıkların ve ihalelerin inşaat mevsiminden önce yapılmasını ve Doğu bölgesine özel bir programın uygulanmasını talep etmiştir. 1966'daki depremde Varto ile Bingöl'ün Karlıova ve Kiğı ilçelerinde meydana gelen tahribatın bugüne kadar giderilemediğini ve vatandaşların tahta ve hasırdan yapılma barakalarda yaşamak zorunda bırakıldıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra 1971'deki Bingöl depreminde binlerce kişinin hayatını kaybettiğini ve 1975'teki Lice depreminde ise Bingöl'ün Genç ilçesinde büyük bir yıkımın yaşandığını belirtmiştir. Bilgin, depremde hasar gören konutların onarımı için bugüne kadar herhangi bir yardımın yapılmadığını ifade etmiştir. Ayrıca 1976'da Bingöl'ün Karlıova ilçesinde bir depremin meydana geldiğini hatırlatarak Bingöl'de sürekli gerçekleşen bu depremlerin yol açtığı yıkımın henüz telafi edilmediğini söylemiştir. Bilgin, ilgili Bakanlıktan bu soruna kalıcı bir çözüm bulmasını istemiştir.[92]

[90] CSTD, D.19, C. 45, TBMM Basımevi, Ankara,1980, 238-239.
[91] CSTD, D.19, C. 45, TBMM Basımevi, Ankara,1980, 337-338.
[92] CSTD, D.19, C. 45, TBMM Basımevi, Ankara,1980, 338.

4. Sonuç

1961 Anayasası ile Türk siyasal hayatına giren Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisinden çıkan kararları denetlemek ve gerektiğinde onu frenlemek amacıyla kurulmuştur. 1961-1980 yılları arasında görev yapan Cumhuriyet Senatosunda temsil edilen illerden biri de Bingöl olmuştur. Bahsi geçen yıllar arasında Bingöl, Cumhuriyet Senatosunda Sabri Topçuoğlu (15 Ekim 1961–5 Haziran 1966), Arif Hikmet Yurtsever (5 Haziran 1966–12 Ekim 1975) ve Mehmet Bilgin (12 Ekim 1975–12 Eylül 1980) olmak üzere üç senatör tarafından temsil edilmiştir. Sabri Topçuoğlu ve Mehmet Bilgin'in görev sürelerinin kısa olmasına bağlı olarak senato faaliyetlerine aktif olarak katılmadıkları sınırlı düzeyde katkı sundukları tespit edilmiştir. Buna karşın senatoda en fazla görev yapan Arif Hikmet Yurtsever'in senato faaliyetlerine aktif bir şekilde katıldığı görülmüştür.

Bingöl senatörlerinin senatoda dile getirdiği konuların onların siyasi eğilimlerinden ve mesleki geçmişlerinden bağımsız olmadığı görülmüştür. Asker kökenli bir senatör olan Topçuoğlu, mesleki uzmanlık alanına giren konularda sık sık söz alarak görüşlerini dile getirmiş ve mevcut sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmuştur. Doktor kimliğine sahip Yurtsever'in ise daha çok sağlık alanına ilişkin konuları ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Öte yandan Bilgin'in MSP'li kimliğiyle din ve manevi değerlerle ilgili konularda söz aldığı görülmüştür.

Bingöl senatörlerinin senatodaki faaliyetleri incelendiğinde, ülke gündemini ilgilendiren milli savunma sanayisinin geliştirilmesi, ordunun modernizasyonu, güvenlik, askeri personelin özlük hakları, doktorların ve veteriner hekimlerin mali sorunları ile hayvancılığın geliştirilmesi gibi konuların yanında seçildikleri bölgenin sorunlarını da sürekli olarak gündeme getirerek Bingöl'ün kalkınması ve gelişmesi için çaba gösterdikleri görülmüştür. Bingöl'ün bu dönemdeki en temel sorunlarının başında yol, su, elektrik, sağlık, eğitim ve imar gelmekteydi. Bingöl senatörleri, bu sorunları sık sık senato gündemine getirerek merkezi hükümetin dikkatini bölgeye çekmeye çalışmış ve bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Bingöl senatörlerinin üzerinde durduğu ve senatoda dile getirdiği önemli konulardan biri de Bingöl'ün sağlık alanında yaşadığı sorunlar olmuştur. Senatörler, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi amacıyla çıkarılan kanunun uygulamada yetersiz kaldığını ve ücret adaletsizliği nedeniyle doktorların Doğu yerine Batı bölgelerinde görev yapmayı tercih ettiklerini dile getirmişlerdir. Bu durumun, Bingöl başta olmak üzere Doğu illerinde sağlık hizmetlerinin aksamasına ve bazı bölgelerde ise tamamen durma noktasına geldiğinden bahsetmişlerdir. Senatörler, sağlıkta yaşanan bu sorunların giderilmesi için doktorların ekonomik şartlarının iyileştirilmesini ve bölgeye doktor ve sağlık personeli ataması yapılmasını talep etmişlerdir.

Bingöl'de sık sık meydana gelen büyük depremler de senato gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Depremler sonrasında bölgede geçici olarak inşa edilen prefabrik konutlar depremzedelerin barınma ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Bingöl senatörleri, afet sonrasında depremzedelerin yaşadığı mağduriyetleri sürekli senato gündemine taşımış ve çözüm bulmaya çalışmışlardır. Fakat dönemin hükümetleri tarafından vaat edilen projelerin birçoğu hayata geçirilmemiş ve deprem sonrası tahribatın giderilmesi ise yıllar almıştır.

Kaynakça

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1/540-6-6. *Nevşehir Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne Arif Hikmet Yurtsever'in Tayini.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0/269-9-19. *Tümg. Avni Çırnaz, Tüğg. Hamdi Günsay ve Sabri Topçuoğlu'nun Emeklilik İsteklerinin Kabulü.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0/432-51-5. *Bingöl Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne Arif Hikmet Yurtsever'in Tayini.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0/468-18-15. *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müşavirliğine Arif Hikmet Yurtsever'in Tayini.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0/539-4-15. *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müşaviri Arif Hikmet Yurtsever'in Görevden Alınması.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0/541-13-2. *Arif Hikmet Yurtsever, Nevşehir Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğüne Atandığından Görevden Alınmasına Dair 25460 Sayılı Kararın İptali.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

BCA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-1-0-0/121-773-5. *Bingöl, Bitlis, Ağrı, Muş ve Erzurum'da Meydana Gelen Deprem Hakkında.* https://katalog.devletarsivleri.gov.tr.

TBMM Arşivi

Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Tercüme-i Hal Belgeleri

Sabri Topçuoğlu'nun Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 52. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/CUMHUR%C4%B0YET%20SENATOSU/HT_4915_7_3.pdf

Arif Hikmet Yurtsever'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 244. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/CUMHUR%C4%B0YET%20SENATOSU/HT_5043_7_6.pdf

Mehmet Bilgin'in Tercüme-i Hal Belgesi, TBMM Arşivi, Sicil Dosyası No: 748. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM//d14/HT_3146_4_3.pdf

Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçim Mazbataları

Sabri Topçuoğlu'nun Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil No: 52. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/CUMHUR%C4%B0YET%20SENATOSU/SM_4915_7_3.pdf

Arif Hikmet Yurtsever'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil No: 244. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/CUMHUR%C4%B0YET%20SENATOSU/SM_5043_7_6.pdf

Mehmet Bilgin'in Seçim Mazbatası, TBMM Arşivi, Sicil No: 748. https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/eYayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/CUMHUR%C4%B0YET%20SENATOSU/SM_3146_7_9.pdf

Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD) 1961-1980.

Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun, Resmî Gazete 10705 (12 Ocak 1961). Erişim 3 Aralık 2025. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10705.pdf

YSK, Yüksek Seçim Kurulu Kararları, Resmî Gazete 15394 (25 Ekim 1975). Erişim 20 Eylül 2025 https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/15394.pdf

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete10859 (20 Temmuz 1961). Erişim 20 Ekim 2025. https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10859.pdf

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet. "Meclis Feshedildi, Yeni Anayasa ve Demokratik Müesseselerin Kurulması Hazırlığına Başlandı" (28 Mayıs 1960), 1. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1960-05-28/0

Milliyet. "Meclis Feshedildi" (28 Mayıs, 1960), 1. https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet2/1960-05-28/2

Araştırma Eserler

Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye.* çev. Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980.* çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1992.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Arslan, Lütfi. "Türkiye'nin 1961-1980 Arası Döneminde Siyasi Açmazları ve Koalisyonlar", *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi* 2023/1 (2023), 141-175. https://doi.org/10.55543/insan.1210371

Aydın, Suavi-Taşkın, Yüksel. *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Aydoğan, Pınar. "Demokrasiye Geri Dönüş: Türk Parlamento Tarihinde XII. Dönem (1961-1965)".*100. Yılında TBMM: Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri.* II, ed. Yusuf Tekin vd. 427-451. Ankara: TBMM Basımevi, 2020.

Boztemur, Recep. *Türk Parlamento Tarihi Millet Meclisi 3. Dönem (1969-1973) Biyografi*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2015.

Buzgan Baycan, Serap. "27 Mayıs'tan 12 Eylül'e Bingöl'de Genel Seçimler". *Bingöl Dört Dağ İçinde (Toplum, Kültür, Sanat ve Siyaset).* ed. Ercan Çağlayan. 191-209. Van: Peywend Yayınevi, 2021.

Cumhuriyet Senatosu Albümü. *Cumhuriyet Senatosu Üyeleri.* Ankara: (y.y), 1966.

Çoban, Ebru. "Yerel Basına Göre 1960-1985 Yılları Arasında Bingöl'de Yerel Seçimler". *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2017), 97-112. https://izlik.org/JA57DX65WC

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri I. Cilt (1961-1964)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1998.

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri II. Cilt (1966-1980)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1999.

Ercan Çağlayan, "Önsöz", *Bingöl Dört Dağ İçinde (Toplum, Kültür, Sanat ve Siyaset).* ed. Ercan Çağlayan. 7-24. Van: Peywend Yayınevi, 2021.

Erdem, Kasım-Tunçkaşık, Halit. *Çift Meclisli Parlamentolar ve İkinci Meclisler.* Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları 2023.

Girgin, Kerem Ozan. *Türkiye Seçim Tarihi.* İstanbul: Sokak Kitapları Yayıncılık, 2013.

Gökçen, Salim, "İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (67) (2020), 241-264. https://doi.org/10.46955/ankuayd.850488.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. Bursa: Ekin Kitap Yayınları, 2007.

Karpat, Kemal H. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Özdemir, Hikmet. "Siyasal Tarih 1960-1980". *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980. Ed. Sina Akşin vd.* 191-261. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.

Özgişi, Tunca. *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Yayınları, 2012.

Öztürk, Kazım. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 23 Nisan 1920-14 Ekim 1973*. Ankara: Önder Matbaası, 1973.

Parla, Taha. *Türkiye'de Anayasalar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

TBMM Albümü. *1920-2010 (1960-1980)*. C. 4, Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

TBMM Albümü. *Cumhuriyet Senatosu Üyeleri*. Ankara: (y.y), 1961.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

İnternet Kaynakları

Bingöl Sürmanşet, "Bingöllü Senatör Mehmet Bilgin Vefat Etti" (22 Mayıs 2015), 1. (https://www.bingolsurmanset.com/bingollu-senator-mehmet-bilgin-vefat-etti

Ekler. 1

Ek 1. Cumhuriyet Senatosu Bingöl Üyelerinin Fotoğrafları

Sabri TOPÇUOĞLU Arif Hikmet YURTSEVER

Mehmet BİLGİN

Kaynak: TBMM Albümü, 1920-2010 (1960-1983), C. 4, 2010:

Ek 2. Sabri Topçuoğlu'na Ait Hal Tercümesi Kâğıdı ve Seçim Mazbatası (TBMM Arşivi SDN: 52)

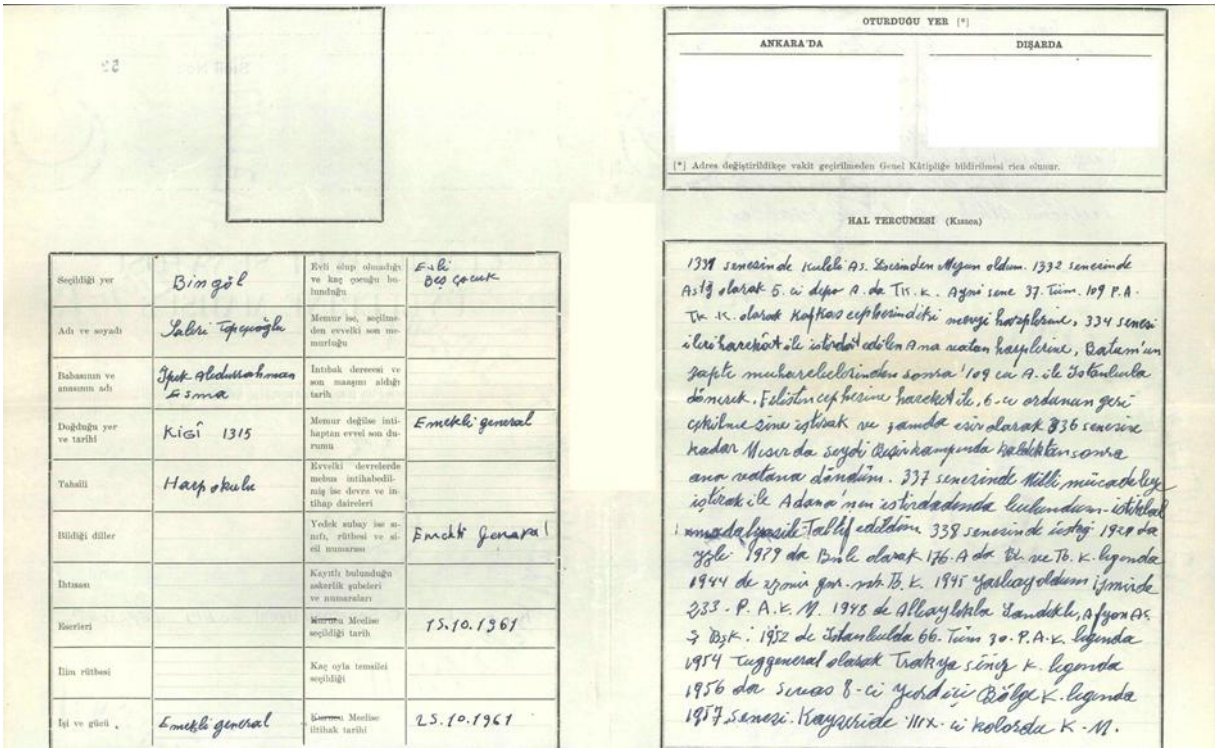

Seçildiği yer	Bingöl	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli Beş çocuk
Adı ve soyadı	Sabri Topçuoğlu	Memur ise, seçilmeden evvelki son memurluğu	
Babasının ve anasının adı	Şpek Abdullahman Esma	İntibak derecesi ve son maaşını aldığı tarih	
Doğduğu yer ve tarihi	Kigî 1315	Memur değilse intihaptan evvel son durumu	Emekli general
Tahsili	Harp okulu	Evvelki devrelerde mebus intihabedilmiş ise devre ve intihap daireleri	
Bildiği diller		Yedek subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası	Emekli General
İhtisası		Kayıtlı bulunduğu askerlik şubeleri ve numaraları	
Eserleri		Meclise seçildiği tarih	15.10.1961
İlim rütbesi		Kaç oyla temsilci seçildiği	
İşi ve gücü	Emekli general	Meclise iltihak tarihi	25.10.1961

OTURDUĞU YER (*)

ANKARA'DA | DIŞARDA

(*) Adres değiştirildikçe vakit geçirilmeden Genel Kâtipliğe bildirilmesi rica olunur.

HAL TERCÜMESİ (Kısaca)

1314 senesinde kuleli As. Lisesinden Mezun oldum. 1332 senesinde Asteğ olarak 5. ci Fırka A. da Tüf. K. Ağrı'sene 37. Tüm. 109 P.A. Tü. K. olarak Kafkas cephesindeki muvaffakiyetlerine, 334 senesi ilerlemeleriyle istihdat edilen Ana vatan kayıplarına, Batum'un zaptı muharebelerinden sonra 109 cu P.A. ile İstanbula dönmek. Felâketli cephesine hareket ile, 6. cı ordunun geri çekilmesine iştirak ve yarada esir olarak 336 senesine kadar Musul'da seyahi Kürkamında kalıktan sonra ana vatana döndüm. 337 senesinde Milli mücadeleye iştirak ile Adana'nın istirdadında bulundum. istiklal madalyasıyle Taltif edildim. 338 senesinde üstteğ. 1928 de yüzbaşı 1929 da Binbaşı olarak 176. A.da Tü. ve To. K. kgında 1944 de Kurmay gen. mah. To. K. 1945 yaşlılık oldum işimde 333. P. A. K. M. 1948 de Allaylıkla Bandırma, Afyon As. ş. Bşk. 1952 de İstanbulda 66. Tüm. 30. P.A.K. kgında 1954 Tuğgeneral olarak Trakya sınır K. kgında 1956 da Sonra 8. ci Yedekçi Bölge K. kgında 1957 Senesi. Kayseride 111. ci kolorda K. M.

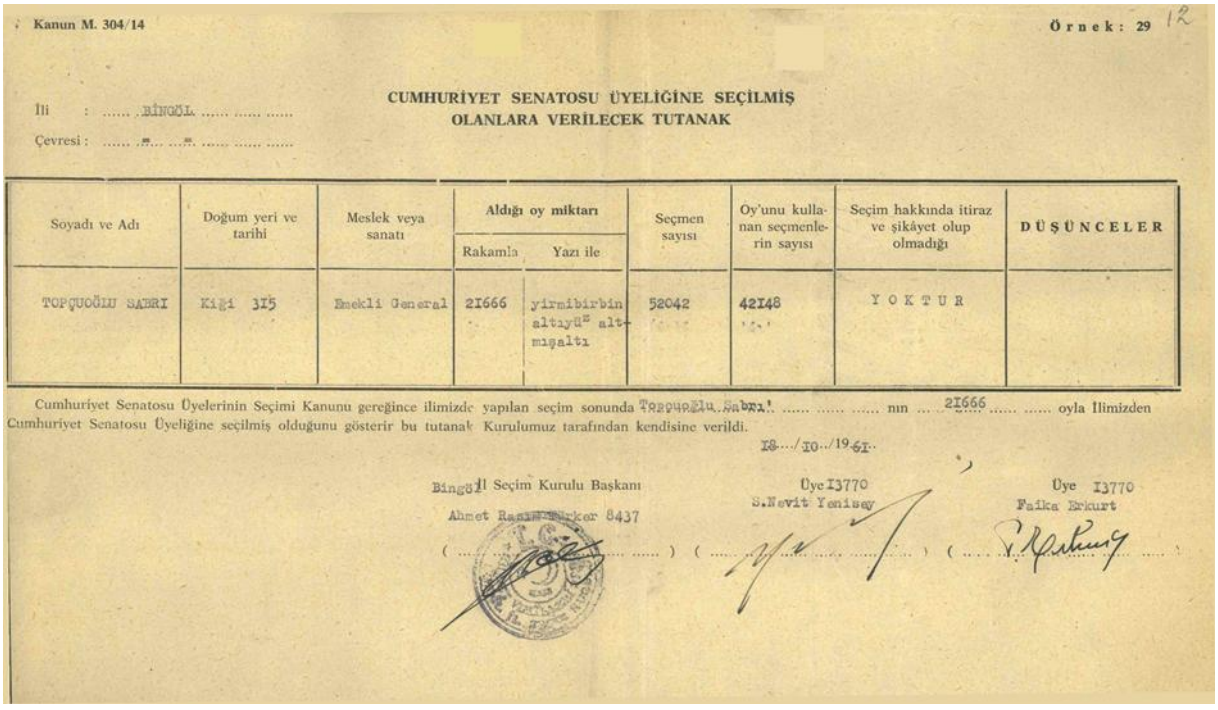

Kanun M. 304/14 — Örnek: 29

İli : ..... BİNGÖL .....

Çevresi : ..... " ..... " .....

CUMHURİYET SENATOSU ÜYELİĞİNE SEÇİLMİŞ OLANLARA VERİLECEK TUTANAK

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	Aldığı oy miktarı		Seçmen sayısı	Oy'unu kullanan seçmenlerin sayısı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	DÜŞÜNCELER
			Rakamla	Yazı ile				
TOPÇUOĞLU SABRI	Kiği 315	Emekli General	21666	yirmibirbin altıyüz altmışaltı	52042	42148	YOKTUR	

Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu gereğince ilimizde yapılan seçim sonunda Topçuoğlu Sabri ..... nın 21666 ..... oyla İlimizden Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanak Kurulumuz tarafından kendisine verildi.

18../10../1961

Bingöl Seçim Kurulu Başkanı
Ahmet Rasim Birker 8437

Üye I3770
S.Nevit Yenisey

Üye I3770
Faika Erkurt

Ek 4. Arif Hikmet Yurtsever'e Ait Hal Tercümesi Kâğıdı ve Seçim Mazbatası (TBMM Arşivi SDN: 244)

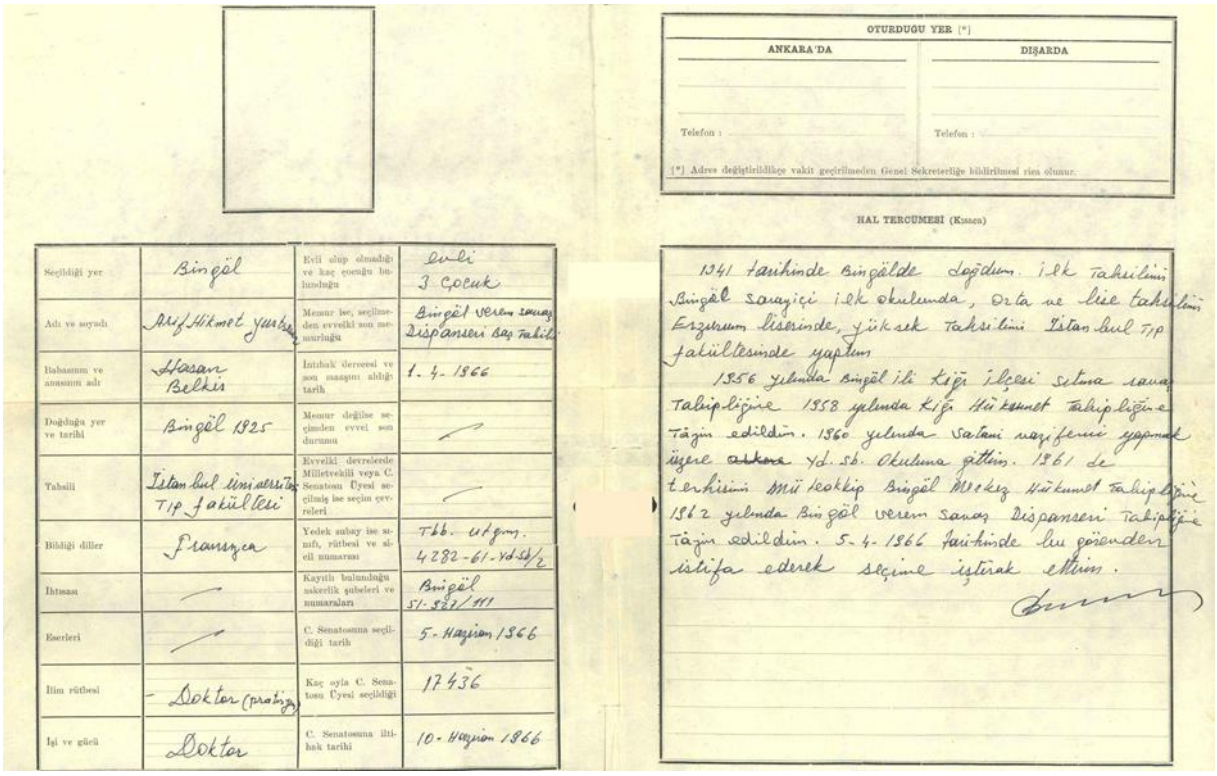

Seçildiği yer	Bingöl	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli 3 Çocuk
Adı ve soyadı	Arif Hikmet Yurtsever	Memur ise, seçilmeden evvelki son memuriyeti	Bingöl Verem Savaş Dispanseri Baş Tabibi
Babasının ve annesinin adı	Hasan Belkıs	İhtiyat derecesi ve son rütbesi aldığı tarih	1. 4. 1966
Doğduğu yer ve tarihi	Bingöl 1925	Memur değilse seçimden evvel son durumu	—
Tahsili	İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi	Evvelki devrelerde Milletvekili veya C. Senatosu Üyesi seçilmiş ise seçim çevreleri	—
Bildiği diller	Fransızca	Yedek subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası	Tbb. Ulgm. 4282-61-Yd.Sb/2
İhtisası	—	Kayıtlı bulunduğu askerlik şubeleri ve numaraları	Bingöl 51-521/111
Eserleri	—	C. Senatosuna seçildiği tarih	5-Haziran 1966
İlim rütbesi	Doktor (profesör)	Kaç oyla C. Senatosu Üyesi seçildiği	17436
İşi ve gücü	Doktor	C. Senatosuna iltihak tarihi	10-Haziran 1966

OTURDUĞU YER (*)

ANKARA'DA	DIŞARDA
Telefon :	Telefon :

(*) Adres değiştirildikçe vakit geçirilmeden Genel Sekreterliğe bildirilmesi rica olunur.

HAL TERCÜMESİ (Kısaca)

1341 tarihinde Bingölde doğdum. İlk tahsilimi Bingöl sanayiçi ilk okulunda, Orta ve lise tahsilimi Erzurum liselerinde, yüksek tahsilimi İstanbul Tıp fakültesinde yaptım.

1956 yılında Bingöl ili Kiğı ilçesi sıtma savaş Tabipliğine 1958 yılında Kiğı Hükumet Tabipliğine Tâyin edildim. 1960 yılında Satani vazifemi yapmak üzere ~~Ankara~~ Yd. Sb. Okuluna gittim. 1961 de terhisimi müteakip Bingöl Merkez Hükumet Tabipliğine 1962 yılında Bingöl Verem Savaş Dispanseri Tabipliğine Tâyin edildim. 5-4-1966 tarihinde bu görevimden istifa ederek seçime iştirak ettim.

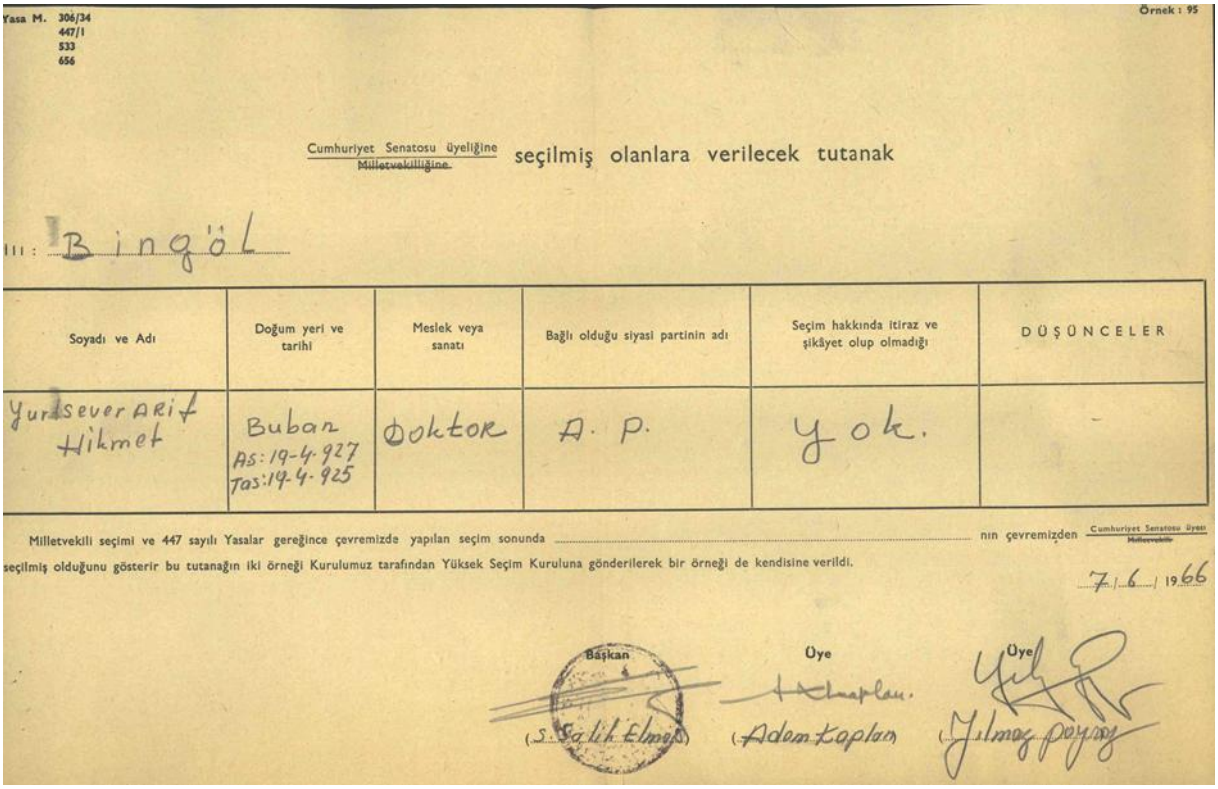

Yasa M. 306/34
447/1
533
656

Örnek : 95

Cumhuriyet Senatosu üyeliğine / ~~Milletvekilliğine~~ seçilmiş olanlara verilecek tutanak

İli : Bingöl

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	Bağlı olduğu siyasi partinin adı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	DÜŞÜNCELER
Yurtsever Arif Hikmet	Buban AS: 19-4-927 Tas: 19-4-925	Doktor	A. P.	yok.	

Milletvekili seçimi ve 447 sayılı Yasalar gereğince çevremizde yapılan seçim sonunda ..... nın çevremizden Cumhuriyet Senatosu Üyesi / ~~Milletvekili~~ seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanağın iki örneği Kurulumuz tarafından Yüksek Seçim Kuruluna gönderilerek bir örneği de kendisine verildi.

7 / 6 / 1966

Başkan (S. Salih Elmas) Üye (Adem Kaplan) Üye (Yılmaz Poyraz)

Ek 5. Mehmet Bilgin'e Ait Hal Tercümesi Kâğıdı ve Seçim Mazbatası (TBMM Arşivi SDN: 748)

Seçildiği yer	Bingöl	Evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli, Dört
Adı ve soyadı	Mehmet Bilgin	Memur ise, seçilmeden evvelki son memurluğu	Emekli Subay
Babasının ve anasının adı	Hüseyin, İkramiye	İntıbak derecesi ve son maaşını aldığı tarih	
Doğduğu yer ve tarihi	Kelhisi - 1338 Diyarbakır	Memur değilse intihaptan evvel son durumu	Emekli Subay
Tahsili	Harp Okulu	Evvelki devrelerde mebus intihabedilmiş ise devre ve intihap daireleri	Yok
Bildiği diller	İngilizce, Almanca	Yedek subay ise sınıfı, rütbesi ve sicil numarası	
İhtısası	A.B.C.	Kayıtlı bulunduğu askerlik şubeleri ve numaraları	
Eserleri		Meclise seçildiği tarih	18-Ekim-1969
İlim rütbesi		Kaç oyla seçildiği	11262
İşi ve gücü	Emekli Subay	Meclise iltihak tarihi	22-Ekim-1969

Yasa M. 306/34
447/1
533
656

Örnek : 95

Cumhuriyet Senatosu üyeliğine ~~Milletvekilliğine~~ **Seçilmiş olanlara verilecek tutanak**

İli : Bingöl

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	Bağlı olduğu siyasi partinin adı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	DÜŞÜNCELER
Bilgin Mehmet	Genç - Doğanlı Köyü - 338	Emekli Subay	Milli Selamet Partisi		

Milletvekili seçimi ve 447 sayılı Yasalar gereğince çevremizde yapılan seçim sonunda Mehmet BİLGİN nın çevremizden ~~Milletvekili~~ Cumhuriyet Senatosu üyesi seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanağın iki örneği Kurulumuz tarafından Yüksek Seçim Kuruluna gönderilerek bir örneği de kendisine verildi.

13/10/1975

Başkan Üye Üye

Mehmet Karaboli Necdet Serefoğlu Sakir Kadioğlu

( ) ( ) ( )

MATAD

Yazar(lar) / Author(s)
Prof. Dr. Cengiz Atlı
Iğdır Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Iğdır-Türkiye.
e-posta: cengiz3636@hotmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article İnformation
Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article
Geliş tarihi-Date of submission: 12. 02. 2026
Kabul tarihi-Date of acceptance: 20. 05. 2026
Yayım tarihi-Date of publication: 31. 05. 2026

Hakemlik-Review
Çift Taraflı Kör Dış Hakemlik
Double-Blind External Peer Review

Etik beyan/Ethics statement
Yazar(lar), çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyduklarını beyan etmiştir.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks
intihal.net iThenticate

Çıkar çatışması-Conflict of interest
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir
No conflict of interest declared

Finansman-Grant Support
Fon, hibe veya destek alınmamıştır
No funding or support was received

Lisans- License
CC BY NC

Cumhuriyetin İlanı ve Yenileşme Sürecinde Kars ve İlçelerinin İdari Taksimatı (1923-1950)*

Öz

Köklü bir tarihsel geçmişi olan Kars'ın durumu XX. Yüzyıl'ın başlarında sıkıntılıydı. Çarlık İdaresi'nin bu son dönemi bölge halkı için oldukça endişe vericiydi. Rusya'da yaşanılan siyasi gerilimler ve dünyanın yeni bir küresel savaşa doğru gidişi Kars'ın jeo-politik konumundan kaynaklanan zenginliğini onun aleyhine döndürecekti. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti 1914 sınırlarına geri çekilince, tekrar bir işgal süreci geçiren Kars, TBMM tarafından 1920 Sonbaharında başlatılan Doğu Harekâtı'nın sonucunda yeniden Anavatan'a katıldı. Bu aşamadan sonra Kars'ın kendi mahalli idaresini oluşturması yönünde harekete geçildi. Kars'ın kaderi yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasıyla değişti. İşgallere karşı verilen bağımsızlık mücadelesi başarılı sonuçlar aldıkça Kars halkının kaderi de değişmeye başladı. Akabinde iki yıl süren Ermeni işgalinden sonra Kars ve çevresi de TBMM'nin kontrolüne geçti. Rusların ve Ermenilerin Kars'ı terk etmesinden sonra buraların yeniden yurt olması için çalışmalar yürütüldü. Cumhuriyetin ilanıyla bütün ülkede hayata geçirilen idari taksimat çalışmaları kısa sürede Kars ve çevresinde de kendini hissettirmeye başladı. Cumhuriyet hükümetleri bölgede etkili olmak için birtakım adımlar atmakta gecikmedi. Bu yönde atılmış ilk adımlardan birisi Kars ve çevresinde idari taksimatın yeniden düzenlenmesiydi. Bu maksada matuf çalışmalar kısa bir zaman içinde sonuçlandırılarak 1950 yılına kadar devam etti. İdari Teşkilatı'nın kurulma çalışmaları Kars'tan büyük destek gördü.

Anahtar Kelimeler: Kars, Cumhuriyet, İdari, Taksimat, Vilayet.

Administrative Division of Kars and its Districts During the Proclamation of the Republic and the Modernization Process (1923-1950)

Abstract

Kars, which has a deep-rooted historical past, was in a difficult situation at the beginning of the twentieth century. This final period of the Tsarist Administration was quite worrying for the people of the region. The political tensions experienced in Russia and the world's movement toward a new global war would turn the richness arising from Kars's geopolitical position against it. After the Armistice of Mudros, when the Ottoman State withdrew to its 1914 borders, Kars, which once again went through a process of occupation, was rejoined to the homeland as a result of the Eastern Campaign launched by the Grand National Assembly of Türkiye in the autumn of 1920. After this stage, action was taken toward Kars forming its own local administration.The fate of Kars changed with the establishment of a new Turkish State. As the independence struggle against the occupations achieved successful results, the fate of the people of Kars also began to change. Subsequently, after two years of Armenian occupation, Kars and its surroundings came under the control of the Grand National Assembly of Türkiye. After the Russians and Armenians left Kars, efforts were carried out for these places to become homeland again. With the proclamation of the Republic, the administrative division works put into practice throughout the whole country began to make themselves felt in Kars and its surroundings in a short time. Republican governments did not delay in taking a number of steps in order to be effective in the region. One of the first steps taken in this direction was the reorganization of the administrative division in Kars and its surroundings. The works aimed at this purpose were concluded within a short time and continued until 1950. The works for the establishment of the Administrative Organization received great support from Kars.

Keywords: Kars, Republic, Administrative, Division, Province.

Yazar Katkı Oranları/ Author Contributions

Çalışmanın Tasarımı/Conceiving the Study	Yazar-1 (%100)
Veri Toplama/Data Collection	Yazar-1 (%100)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar-1 (%100)
Makale Yazımı/ Article Writing	Yazar-1 (%100)
Gönderim ve Revizyon/Submission and Revision	Yazar-1 (%100)

Yapay zekâ beyanı / Artificial intelligence statement
(Not: uygun ifadeyi seçebilirsiniz.)

Yapay zekâ araçları yalnızca dil ve yazım kontrolü amacıyla kullanılmıştır.
AI tools were used solely for language editing purposes.

Atıf- Citation (APA)
Atlı, Cengiz, "Cumhuriyetin İlanı ve Yenileşme Sürecinde Kars ve İlçelerinin İdari Taksimatı (1923-1950)". *Malazgirt Tarih Araştırmaları Dergisi,* 1 (Mayıs 2026). 49-65. http://dx.doi.org/10.29228/matad.94084

* Bu çalışma Kars'ta Siyasi Hayat adlı Doktora tezimden esinlenerek üretilmiştir

1. Giriş: Cumhuriyetin İlanı Sürecinde İdari Taksimat

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Millî Mücadele'nin askeri safhası başarıyla sonuçlanmış ve İtilaf Devletleri'nin daveti üzerine Lozan'da barış görüşmeleri başlamıştı. Bu sırada Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922'de Hâkimiyeti Millîye, Yenigün ve Öğüt gazetelerinin muhabirlerine verdiği demeçte, siyasi bir partinin kurulması gerekliliğine değinerek Halkçılık ilkesini, parti kuruluşunda esas alacağını belirtmiş ve bu konuyla ilgili:

> "Cenab-ı Hakka şükürler olsun ki üç buçuk senelik kahramanca savaştan sonra kendisini ebedi olarak esaret zincirine bağlamak isteyenleri yenmiş ve bağımsızlığına kavuşmuştur. Bütün medeni milletler arasında hür ve bağımsız olarak memleketimizin mevki alacağı barış günleri de İnşallah gecikmeyecektir. Bu mesut günlere ne büyük fedakârlıklar ve zahmetler karşısında erişeceğimiz asla hatırdan çıkarmamak ve gelecekte millet hayatını tehdit edecek tehlikelere düşmemek için ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak yurdunu seven bütün millet fertlerinin borcudur. Bu Millî amaç ve görüşleri göz önünde bulundurarak, milletin her sınıf halkından, hatta İslam dünyasının en uzak köşelerinden bana sonsuza dek onur duyacağım şekilde gösterilen ilgi ve güvene layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla hayatımı, sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle, barıştan sonra halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurmak niyetindeyim. Başka ülkelerde kurulmuş olan bu gibi partilerin programlarını gözden geçirmiş isem de bunları ülkemiz ve milletimizin gerçek ihtiyaçlarını tamamıyla karşılamaya yeter bulmadım. Bu nedenle şimdiden böyle bir programın esaslarını belirlemek üzere bütün aydınların ve alimlerin yardımlarını bekliyorum," demişti.[1]

Mustafa Kemal Paşa, yayınladığı bu demeçten kırk gün sonra halkın istek ve görüşlerini almak üzere yurt gezisine çıktı.[2] Daha sonra 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararını alarak, "9 Umde" olarak bilinen parti programını hazırladı. Nihayet Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasından sonra iç politikada önemli gelişmeler yaşanıyordu. Bu kapsamda en önemli gelişme ise rejimin adının konulmasıydı. Millî Mücadele'nin ağır sorumluluğunu üstlenen I. Meclis, Nisan 1923'e kadar önemli konularla uğraşmış; Mustafa Kemal, CHF'nin kuruluşunu anlatmak amacıyla çıktığı yurt gezilerinden dönüşünde 1 Nisan 1923'te seçimlerin yeniden yapılması kararını açıklamıştı.[3] Bu gelişmenin üzerine I. Meclis, görevini tamamlayarak 1 Nisan 1923'te kendini feshetti. Akabinde 3 Nisan 1923 tarihinde, seçimde uygulanacak kanunlar yeniden gözden geçirilerek değişikliklere gidildi. Yapılan yeni düzenlemelere göre her 20 bin erkek nüfusun bir milletvekili;[4] nüfusu 20 binden az bölgelerin yine bir milletvekili seçmesi, 18 yaşını dolduran her erkeğin seçme hakkına sahip olması,[5] öğretmenler dışında bütün memur, müftü, belediye başkanlarının seçimden iki ay önce istifa etmedikçe milletvekili seçilememesi, birinci ve ikinci seçmen olabilmek için vergi ödeme koşulunun olmaması ilkeleri belirlendi.

---

[1] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 2, s.50.

[2] Hikmet Bila, *CHP (1919-2009)*, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s.32.

[3] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi ve Enstitüsü Yayını, Ankara 1997, s.329; Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisi mart ayının sonunda bitti. Bu sırada önemli bir gelişme oldu. II. Grubun önde gelen milletvekillerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, 27 Mart günü aniden ortadan kayboldu. Cesedi 2 Nisan'da bulundu. Ali Şükrü Bey'i Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman'ın öldürdüğü anlaşıldı ve Topal Osman, silahlı bir çatışma sonucu öldürüldü. Bu olay adeta meclisi çalışamaz hale getirdi. Bkz. TBMMZC, I/I/2, Yılmaz Gülcan, Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946), Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s.64.

[4] 1923 yılında mevcut olan İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkati'nin her 50 bin erkek nüfusun bir mebusu temsil edeceği hükmü değiştirilerek her 20 bin erkek nüfusun bir mebus seçeceği hükmü getirildi. Bkz. TBMMZC, I/I/2; Milletvekilleri Genel Seçimleri (1923-2007), Ankara 2008, s.11-12.

[5] 1923 yılında seçilen II. TBMM, ilk meclisin 20 Ocak 1920'de kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yaparak milletvekilliği görev süresini iki yıldan dört yıla çıkardı. Seçme yaşını 18, seçilme yaşını ise 30 olarak belirledi. Bkz. TBMMZC, I/I/2, Milletvekili Genel Seçimleri…, s.12.

Koşullar oluşturulduktan sonra seçim sistemi iki dereceli ve mutlak çoğunluk yöntemine göre kararlaştırıldı.[6] Haziran-Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde 72 seçim bölgesinden 287 milletvekili seçildi. Bu milletvekillerinin büyük kısmı, Halk Fırkası adayları tarafından seçilirken sadece birkaç yerde bağımsızlar kazandı.[7]

Bu gelişmelerin ardından 9 Eylül 1923'te "Halk Fırkası Nizamnamesi" kabul edildi[8] ve bundan sonra 11 Eylül 1923'te fırkanın Resmî olarak kurulacağını belirten başvuru evrakı İçişleri Bakanlığına gönderildi.[9] Bu evrakla birlikte ilk siyasi parti resmen kurularak Genel Başkanlığa Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genel Başkan Vekilliğine İsmet Paşa, Genel Sekreterliğe Recep Peker, sekiz kişilik üyeliklerine ise Erzurum Milletvekili Sabit Sağıroğlu, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Tekirdağ Milletvekili Cemil Ubaydın, İstanbul Milletvekili Refik Saydam, İzmit Milletvekili Saffet Arıkan, Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Göle, Konya Milletvekili Kazım Hüsnü Bey ve Diyarbakır Milletvekili Zülfü Bey getirildiler.[10]

Seçimlerin yenilenmesi ve Halk Fırkasının kurulması kararlarının alınmasından sonra 27 Ekim 1923'te istifa eden Fethi (Okyar) Bey'in başında bulunduğu hükümetin yerine yenisinin kurulamaması sonucunda hükümet bunalımının yaşanması, meclis başkanlığının yetkilerinin ise bu işi çözmekte yetersiz kalması devlet başkanına olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktaydı. Yürürlükte olan anayasaya göre vekiller mecliste sırayla oylanarak çoğunluğun sağlanmasıyla seçilmekteydi. Hükümet bunalımını meclis hükümeti sistemi nedeniyle aşılamaması, kabine sistemine geçmek dolayısıyla da Cumhuriyeti ilan etmek için uygun bir siyaset ortamı yaratmıştı. Bunun üzerine 28 Ekim akşamı Mustafa Kemal Paşa, yaşanabilecek krizlerin önüne geçmek amacıyla meclisin önemli milletvekillerini Çankaya'ya davet etti. Bu toplantıda Cumhuriyetin ilan edileceğini bildirdi. 28 Ekim gecesi Çankaya'da Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun devletin şeklini belirleyen maddeleriyle ilişkili olarak yapılacak değişikliği öngören bir kanun tasarısı hazırlamış; bu kanun tasarısı 29 Ekim'de önce Halk Fırkası grubunda tartışılarak kabul edildi. Tasarı meclis gündemine getirildi. Mecliste tasarının görüşülmesinden sonra oylamaya geçildi ve oylama sonucunda Cumhuriyet ilan edildi. Çıkarılan kanunla hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kendi kaderini kendisinin tayin edeceği temeline dayanır. Devletin hükümet şekli cumhuriyettir, denilmişti.[11]

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra devlet başkanlığı belirsizliğini ortadan kaldırmak için Mustafa Kemal aday gösterilmiş ve aynı gece yapılan oylamada 158 azanın oyuyla Mustafa

---

[6] Ülkü Varlık-Banu Gören, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler, Der Yayınları, İstanbul 2002, s.77.

[7] Işıl Çakan, Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999, s.65-74.

[8] Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara 1342 (1923), s.17; Esat Öz, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945), Gündoğan Yayınları, Ankara 1992, s.86.

[9] Yeni kurulan partinin başvuru evrakı şu şekildedir: "Dâhiliye Vekâleti Celilesine Halk Fırkası nam ve unvan ile tesis ve teşkil ve musaddak nizamnamesi takdim edilen siyasi cemiyetin kanunu mahsusuna tevkifan Türkiye dâhilinde teşkilatta bulunmak üzere müsaade-i Resmîyesinin itası ve Umumi Heyeti İdare azasının Erzincan Mebusu Sabit, İstanbul Mebusu Doktor Refik, İzmir Mebusu Celal, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Tekirdağ Mebusu Cemil, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, İzmit Mebusu Saffet, Diyarbakır Mebusu Zülfü beylerden mürekkep ve Halk Fırkası kâtibi Umumisinin de Kütahya Mebusu Recep Bey bulunduğu Arz Olunur." Bkz. H.Bila, CHP, s.36.

[10] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952)*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952, s.558; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s.51. Halk Fırkasının adı, 10 Kasım 1924'te Recep Peker'in önerisiyle Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirildi (Tunaya, a.g.e, s.560). Mayıs 1935'te de adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak belirlendi (*CHP Programı*, Ankara, 1935, s.4).

[11] Cumhuriyet, Milletin egemenliği kendi elinde tuttuğu ve bunu belli süreler için seçtiği milletvekili aracılığıyla kullandığı yönetim biçimidir, Türkçe *Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s.472; Ahmet Edi, Eleşkirt (Ağrı) Çevresindeki Köy Yerleşmelerinin Adlarının Değişim Süreci ve Toponomik Analizi, EKEV Akademi Dergisi • Yıl: 25 Sayı: 87 (Yaz 2021), s. 105 Zeynep Korkmaz, *Kemal Atatürk Nutuk (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2023, s. 573

Kemal Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştu. İsmet Paşa, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Mustafa Kemal, cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı Halk Fırkasının genel başkan vekilliğine İsmet Paşa'yı atadı. Ali Fethi Bey de TBMM başkanlığına seçilmişti.

2. Cumhuriyet Döneminde İdari Taksimatı Belirleyen Kanunlar

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde Türkiye'deki yönetim kademeleri ve birimlerinin hukuki temelleri, 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanunu ile atıldı. Bu Kanunun 1. maddesiyle "nüfusu iki binden aşağı yurtlara (köy) ve nüfusu iki bin ile yirmi bin arasında olanlara kasaba ve yirmi binden çok nüfusu olanlara (şehir) denilmekteydi. Nüfusu iki binden aşağı olsa dahi belediye teşkilatı mevcut olan nahiye, kaza ve vilayet merkezleri kasaba itibar olunur ve belediye kanununa tabidir" denilmiştir. Kanunun 3. maddesinde "bu kanunun hükmü başlar başlamaz her köyün sınırı ihtiyar meclisi tarafından bir kâğıda yazılır, sınır için komşu köyler ile araların da uzlaşamadıkları yerler varsa bu da gösterilir ve yazılan sınır kâğıdı ihtiyar meclisince mühürlenerek nahiye müdürüne gönderilir. Nahiye müdürü de bu sınır kâğıdını kaza veya vilayete gönderir, oralarda idare meclisince sınır kâğıdı tetkik ve tasdik olunduktan sonra tasdikli bir örneği tekrar köy ihtiyar meclisine verilmek üzere nahiye müdürüne yollandığı gibi asıl sınır kâğıdı da tasdikli olarak tapu dairesine verilirdi. İki köy arasında uzlaşılamayan sınırlar için idare meclisle, tahkikat ve tetkikat yaparak sınırı beşinci maddeye göre çizip her iki köye de tasdikli birer örneğini gönderir ve bu katidir. Kazadaki bütün köylerin tasdikli sınır kâğıtları tapuca bir deftere yazılıp defterin altı idare meclisine tasdik ettirilerek bu tasdikli defterin bir sureti de tapuca çıkarılıp idare meclisinde saklanmak üzere verilmekteydi. Köy sınırlarına ait işlerde devlet daireleri ve mahkemelere bu tasdikli defterler esastır," denilerek köylerin nasıl kurulacağı ve sınırlarının nasıl belirleneceği kararlaştırıldı.[12]

Taşra idaresi, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 10 Haziran 1949 tarihi ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile ilgili yasalarla açıklanmıştı. Çıkarılan 1949 tarihli İl İdaresi Kanunu ile mülki idare bölümlerinin kuruluşları gerçekleştirilmişti. 1924 Anayasanın 89. maddesine göre; Türkiye coğrafya durumu ve ekonomi ilişikleri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştü. Bucaklar ise kasaba ve köylerden meydana geliyordu. 1949 tarihli İl İdaresi Kanununun 2. maddesinde il, ilce ve bucak kurulması, kaldırılması, adlarının, bağlılıklarının merkez ve sınırlarının belirtilmesi ve değiştirilmesi şu şekilde belirlendi: a. İl ve ilçe kurulması, kaldırılması, merkezlerinin belirtilmesi, adlarının değiştirilmesi, bir ilçenin başka bir ile bağlanması kanunla; b. Bucak kurulması, kaldırılması, merkezinin belirtilmesi, il, ilçe ve bucak sınırlarının ve bucak adlarının değiştirilmesi bir köyün veya kasabanın veya bucağın başka bir il ve ilçeye bağlanması, mühim mevki ve tabiî arazi adlarının değiştirilmesi içişleri Bakanlığının karan ve Cumhurbaşkanının tasdikiyle; c. Yeniden köy kurulması veya yerinin değiştirilmesi Bayındırlık ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarının mütalâası alınmak suretiyle; ç. Köy ve kasabaların aynı ilce içinde bir bucaktan başka bir bucağa bağlanması, köy adlarının değiştirilmesi, köylerin birleştirilmesi ve ayrılması, bir köy, mahalle veya semtin o köyden ayrılıp başka bir köy ile birleştirilmesi İçişleri Bakanlığının tasvibiyle yapılır; d. İlce kurulmasında ve kaldırılmasında, bir ilçenin başka bir ile bağlanmasında ve merkezinin belirtilmesinde, sınırlarının değiştirilmesinde ve (b, c, ç) fıkralarında yazılı hallerde ilgili iller idare kurullarıyla genel meclislerinin mütalâaları alınır; e. İllere, ilçelere, bucaklara, merkez yapılan şehir, kasaba veya köyün adı verilir. Şu kadar ki bunların coğrafi veya tarihi bir sanı

[12] Resmî Gazete, 18.03.1340, Kanun No 442, Kanunlar Dergisi, Cilt 2.

varsa o da isim olarak verilebilir, denilerek il ilçe ve köylerin nasıl ve hangi kurullar tarafından kurulacağı kararlaştırılmıştı.[13]

Netice itibariyle, ülke yönetimine dair Cumhuriyetin ilanından sonra kabul edilen 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla sancaklar kaldırılarak kabul edilen kademelenme kapsamında yeni vilayetler kurulmuştu. Yasayla bucakların kasaba ve köylerden meydana geldiği vurgulanarak belediyeler köy muhtarlıkları tarafından yönetilen yönetsel alanlardan bahsedilmişti.[14] 1924 anayasasından sonra 1949'da çıkarılan 5.542 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda yönetsel bölüştürmelerle ilgili önemli bir değişiklik yapmamakla birlikte Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafi durumuna iktisadi şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre iller ilçelere ve ilçelerde bucaklara bölünmüştü. Yönetsel bölünme sadece merkez yönetim bakımından tanımlanmış olup, bucakları oluşturan yerel yönetim alanlarından söz edilmemişti.[15]

3. Cumhuriyetin ilk Yıllarında İlçelerin İdari Durumu (1923-1935)

İlçe kavramı, yönetim bakımından yurt bölümlemesinde ilden sonra gelen bölüm, kaymakamlık (kaza) olarak tarif edilir.[16] Kaza kelimesi ise bir kaymakamın daire-i hükümeti, nahiyeden sonra taksimat-ı mülkiyenin en küçüğü, kaymakamlık olarak tanımlanır.[17] İlçe kavram olarak ilin alt bölümü olup, mekânsal olarak köylerin belediye teşkilatı, yerleşmelerin şehir, kasaba ve yöresel alanlarını ve diğer arazilerini kapsayan mülki idare kademesidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduktan yaklaşık dokuz ay sonra 20 Ocak 1921 tarihinde çıkarılan 85 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası) ile vilayetlerin, kazaların ve nahiyelerin durumu belirlenmişti.[18] Anayasa ile mevcut livaların hepsi il yapılmıştı. Bu dönemde 74 il belirlenmişti. 74 il arasında, günümüzde varlıklarını sürdüren illerden Beyazıt (Ağrı), Bozok, (Yozgat), Canik (Samsun), Cebel-i Bereket (Osmaniye), Antep (Gaziantep), Kangırı (Çankırı), Dersim (Tunceli), Ertuğrul (Bilecik), Karesi (Balıkesir), Menteşe (Muğla), Saruhan (Manisa), Şark-i Karahisar (Şebinkarahisar) gibi illerin bazıları isim değiştirmiş, bazıları ise ilçe statüsüne çevrilmişti. Bu dönemde il yapılan Beyoğlu, Çatalca, Ergani, Gelibolu, Genç, Kozan, Siverek ve Üsküdar illeri daha sonraki dönemde ilçeye dönüştürülmüştü. Günümüzde Beyoğlu ve Üsküdar, İstanbul'un; Gelibolu, Çanakkale'nin; Genç, Bingöl'ün; Kozan, Adana'nın; Siverek ise Şanlıurfa'nın ilçesi durumundadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihinde toplam 326 kaza bulunmaktaydı. Bu tarihten sonraki ilk ilçe değişikliği, 30 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 877 sayılı Kanunla 11 ilin ilçeye çevrilmesiydi. Cumhuriyetin ilanından 3 yıla yakın bir süre geçtikten sonra çıkarılan bu kanunla 11 vilayet kaldırılmış ve sayı 74'ten 63'e indirilmişti. Kaldırılan Ardahan ili Kars iline, Beyoğlu ve Çatalca İstanbul iline, Dersim ve Genç Elâzığ iline, Gelibolu Çanakkale iline, Siverek Urfa iline, Ergani Diyarbakır

[13] Resmî Gazete, 18.06.1949, No 7236, Kanun No 5442, Kanunlar Dergisi, Cilt 31.

[14] Resmî Gazete, 07.02.1337, No 1, Kanun No 491, Kanunlar Dergisi, Cilt 1.

[15] Ali Özçağlar, *Yönetsel Coğrafya*, Nika Yayınevi, Ankara 2015, s.64.

[16] Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s.1171.

[17] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.619.

[18] Resmî Gazete 07.02.1337, No 1, Kanun No 85, Kanunlar Dergisi, Cilt 1.

iline ilçe olarak bağlanmışlardı. Aynı Kanun ile 18 ilçe yeniden kurulmuş, 27 ilçe de kaldırılmıştı. Bu değişikliklerden sonra toplam ilçe sayısı 328'e ulaştı. Bu dönemde ilçeye dönüştürülen iller Ardahan (Kars), Bayoğlu (İstanbul), Üsküdar (İstanbul), Çatalca (İstanbul), Ergani (Diyarbakır), Gelibolu (Çanakkale), Genç (Bingöl), Hozat (Tunceli), Kozan (Adana), Muş (Bingöl), Siverek (Urfa) idi. Bununla birlikte yeniden ilçe olarak kurulanlar ise Baskil (Elâzığ), Bucak (Burdur), Bozüyük (Ertuğrul), Cihanbeyli (Konya), Çumra (Konya), Gercüş (Mardin), Gölpazarı (Ertuğrul), Hadım (Konya), Hilvan (Urfa), Küre (Kastamonu), Nizip (Gaziantep), Osmaneli (Ertuğrul), Polatlı (Ankara), Serik (Antalya), Sorgun (Bozok), Susurluk (Karesi), Torbalı (İzmir), Yaylak-Bozova (Urfa) idi. Aynı kanunla ilçe statüsü kaldırılanlar ise Abdurrahman Gazi (Üsküdar), Ayvalık (Çanakkale), Adilcevaz (Van), Beykoz (Üsküdar), Borçka (Artvin), Büyükçekmece (İstanbul), Erdek (Karesi), Enez (Gelibolu), Gazipaşa (Silifke), Halfeti (Gaziantep), Harput (Elâzığ), Havza (Edirne), Hassa-Vebel-i Bereket-Hoşap (Van), İlisu (Amasya), İpsala (Gelibolu), İznik (Kocaeli), Kadışehri (Bozüyük), Ladik (Amasya), Lalapaşa (Edirne), Narman (Erzurum), Pınarhisar (Kırklareli), Silivri (Çatalca), Şarköy (Tekirdağ), Yalova (Kocaeli), Yumurtalık (Adana), Zir (Ankara) idi.[19]Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde 63 il ile birlikte 328 ilçe ve 40.000 civarında köy mevcuttu.[20] Bu dönemde yapılan nüfus sayımında ülke nüfusu 6,563,879 erkek ve 7,084,391 kadın olmak üzere toplam 13,648,270 idi.[21]

Cumhuriyetin ilanından 1928 yılına kadar ülke içerisinde yer alan il ve ilçe dağılımı, Dâhiliye Vekâleti tarafından düzenlenmekteydi. 1928 yılından sonra yapılan değişiklikler ise kanunla yapılan düzenlemelerle gerçekleşti. Bu bağlamda yapılan ilk değişiklik yani kaza teşkili, TBMM tarafından 24 Mayıs 1928 tarihinde kabul edilen 1282 sayılı Kanun olup bu kanunla 10 kaza yeniden kuruldu. Yeni teşkil olunan bu kazalar, Artvin'de Borçka, Edirne'de İpsala, İzmir'de Dikili, İstanbul'da Kartal, Silivri ve Beykoz, Balıkesir'de Erdek, Çanakkale'de Ayvacık, Samsun'da Lâdik ve Muğla'da Dadye idi.[22] Kurulan bu kazalarla birlikte toplam kaza sayısı 338'e yükseldi. Bu dönemde Iğdır da 1921 yılında idari taksimatta yapılan değişiklikle kaza statüsünde Beyazıt vilayetine bağlanmıştı.[23] 1934 yılında idari taksimatta yapılan değişiklikle Iğdır kazası Kars'a bağlandı. Bu nedenle Iğdır ve Tuzluca, 20 Ekim 1935 yılında yapılan genel nüfus sayımında Kars'ın kazaları olarak sayıldı.

24 Mayıs 1928'de yapılan 10 kaza teşkilini, 1509 sayılı Kanunla 3 Haziran 1929 tarihinde Bitlis ilinin ilçe yapılarak Muş iline bağlanması takip etmiştir. Bitlis vilayeti ilçe haline getirilerek Bitlis, Varto, Bulanık, Malazgirt, Mutki kazaları ile Elaziz ve Siirt vilayetinden irtibatları kesilen Çapakçur, Genç ve Sason kazalarından oluşan Muş

[19] Resmî Gazete 26.06.1926, No 404, Kanun No 877, Kanunlar Dergisi, Cilt 4.

[20] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK): 8.

[21] *20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir ve Köyler itibariyle, Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.4.

[22] Resmî Gazete 28.05.1928, No 900, Kanun No 1282, Kanunlar Dergisi, Cilt 6.

[23] Zeynep Müjde Sakar, Tarımsal Sulama Politikalarının Ekonomiye Etkileri Şanlıurfa-Iğdır Değerlendirmesi, Çizgi Kitabevi, 2019, s.114.

vilayeti oluşturulmuştu. Çıkarılan kanunla ayrıca Ahlat kazası ile Tatvan nahiyesi, Van vilayetine bağlanmış, Hizan kazası ise birinci sınıf nahiye haline dönüştürülerek Bitlis kazasında bırakılmıştır. Bu kazalar ile toplam kaza sayısı 339 olmuştu.[24] Bundan sonra 1929 yılında çıkarılan 1533 sayılı Kanun ile Kocaeli vilayetine bağlı Yalova, kaza yapılarak İstanbul vilayetine bağlandı. Yalova ilinin ilçe yapılmasıyla ülkede ilçe sayısı 340'a ulaştı.[25]

15 Mayıs 1930 tarihinde çıkarılan 1612 sayılı Kanunla İstanbul'da Beşiktaş, Eminönü, Fatih, Kadıköy ve Sarıyer, Bursa'da İznik ile birlikte toplam altı ilçe kuruldu. Böylece ülke genelindeki ilçe sayısı 346'ya yükseldi.[26] 1932 yılının haziran ayında kabul edilen 2042 sayılı Kanunla Herki ve Homaro nahiyeleri ile birlikte Hakkâri vilayetine bağlı Şemdinan kazası ortadan kaldırılarak vilayetin Gevaş kazasına bağlanmıştı. Kaldırılan bu kazanın yerine Muş vilayetine bağlı olmak üzere teşkil edilecek Günik nahiyelerinden oluşmak üzere Solhan adıyla bir kaza kuruldu. Bu değişikliklere rağmen, kaza sayısı değişmeyerek 346 olarak kaldı.[27]

1933 yılının mayıs ayında kabul edilen 2202 sayılı Kanunla Kocaeli vilayetinde Karasu adıyla bir kaza oluşturuldu. Kocaeli valiliğinin Hendek kazasına bağlı Açmabaşı ve Adapazarı kazasına bağlı Taşagil, Kayalar ve Karasu nahiyeleri kaldırılarak 50 köyün buraya bağlanmasıyla Karasu adında yeni bir kaza teşkil edildi. Kurulan kazanın merkezi ise İncirli Kasabası oldu.[28] Bu kazayla birlikte toplam kaza sayısı 347 oldu. 1933 yılında Aksaray Cebel-i Bereket (günümüzdeki ismiyle Osmaniye), Hakkâri, Mersin, Şebinkarahisar vilayetleri kaldırıldı. Cebel-i Bereket ili, 1933 yılında kaldırılarak Seyhan, Adana iline bağlandı. Bundan sonra 1933-1996 döneminde Adana'nın ilçesi olarak kaldı.[29]

1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması ile Musul ve beş bölge ulusal sınırlar dışında kalmış ve Hakkâri, aynı yıl il statüsüne kavuşmuştu. 28 Haziran 1932'te Herki ve Homaro nahiyeleriyle birlikte Hakkâri vilayetinin Şemdinan kazası kaldırılarak nahiye haline getirildi. Akabinde aynı vilayetin Gevar kazasına bağlandı. Muş vilayetinde ise Günik nahiyelerinden oluşmak üzere Solhan kazası teşkil olundu.[30] 1933 yılında kaldırılan Hakkâri ili de ilçe haline getirilerek Van iline bağlandı. Hakkâri, 1936 yılına kadar bu ilin sınırları içerisinde yer aldı. 1936 yılında yeniden il statüsünü kazandı. 1924 yılında il olan Mersin, 1933 yılında Silifke'nin vilayet merkezliğini yaptı. Buranın İçel vilayetiyle birleştirilmesi sonucunda Silifke'nin il merkezliği sona erdirilerek Mersin şehri İçel ilinin merkezi yapıldı. 1932- 2002 döneminde bu durumu koruyan İçel ilinin

[24] Resmî Gazete 11.06.1929, No: 1213, Kanun No: 1509, Kanunlar Dergisi, Cilt 7.
[25] Resmî Gazete 09.12.1929, No: 1366, Kanun No: 1533, Kanunlar Dergisi, Cilt 8.
[26] Resmî Gazete 21.05.1930, No: 1499, Kanun No: 1612, Kanunlar Dergisi, Cilt 8.
[27] Resmî Gazete 04.07.1932, No 2141, Kanun No 2042, Kanunlar Dergisi, Cilt 11.
[28] Resmî Gazete, 27.05.1933, No 2411, Kanun No 2202, Kanunlar Dergisi, Cilt 12.
[29] Özçağlar, Yönetsel Coğrafya, s.214.
[30] Resmî Gazete, 04.07.1932, No 2141, Kanun No 2042, Kanunlar Dergisi, Cilt 1R.

adı, 2002 yılında çıkartılan yasayla il merkezinin adından dolayı Mersin olarak değiştirildi.[31]

1920-1933 döneminde Türkiye'nin yönetsel bölünüşü içinde il merkezi olarak yer alan Şebinkarahisar, sonradan Ordu iline bağlı Mesudiye, Sivas'a bağlı Koyulhisar ve Suşehri ile Giresun'a bağlı Alucra ilçelerinin içinde yer aldığı sahaya yönetim merkezliği yapıyordu. 13 yıl il olarak kalan Şebinkarahisar, 1933'te ilçe durumuna getirilerek Giresun iline bağlandı. Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinin Kelkit oluğundan kesişim alanında önemli bir yönetsel boşluğu dolduran Şebinkarahisar ilinin ortadan kaldırılması, yönetsel coğrafya yönünden olumsuz sonuçlar doğurarak bu yörenin geri kalmasına yol açtı. Bu nedenle Şebinkarahisar'ın ulaşım sıkıntısı yaşaması, Giresun'a bağlanması, bu ilçenin ekonomik balımdan zayıflamasına etki etti.[32]

24 Nisan 1924'te yapılan değişiklikle Çoruh ilinde liva/sancak teşkilatı kaldırılınca, Artvin ve Rize vilayet haline getirildi. 1926 yılının haziran ayında 877 sayılı Kanunla Yusufeli kazası, Erzurum vilayetinden ayrılarak Artvin'e bağlandı.[33] 1928'de 1282 sayılı Kanunla Borçka kazası, nahiye haline getirilerek Artvin'e bağlandı.[34] Bu bölge, 9 yıl Artvin vilayeti teşkilatıyla yönetildi. 1 Haziran 1933 tarihli 2197 sayılı Kanunun 2. maddesine göre merkezi Rize olmak üzere Artvin ve Rize birleştirilerek Çoruh vilayeti oluşturuldu. Rize şehri bu yeni ilin yönetim merkezi olurken vilayetin merkez kazası Artvin oldu. Artvin'e bağlı Yusufeli kazası da Erzurum'a bağlandı.[35] 1936-1939 yıllık döneminde arazi şartlarının zorluğu, Artvin ve çevresinin vilayet merkezi olan Rize'ye uzaklığı, birtakım sorunlara yol açtı. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün 25 Temmuz 1935 tarihindeki Artvin ziyaretinden sonra Trabzon ziyaretinde durum kendisine iletildi. Halk, Rize'nin Of'u içine alan küçük bir vilayet halinde kalması ve İspir'in Rize'ye katılması gerektiğini belirtmişti.[36] Bu durum üzerine 4 Kasım 1936'da kabul edilen 2885 sayılı Kanun ile merkezi Rize olan Çoruh vilayeti kaldırılıp Artvin, Merkez, Hopa, Borçka, Şavşat ilçeleri ve önce Erzurum'a verilmiş olan Yusufeli ilçesiyle birlikte yönetim merkezi Artvin şehri olan Çoruh ili oluşturuldu. Yeni kurulan Çoruh vilayetinin Rize ve Pazar kazalarından ibaret kalan kısmına, merkezi Rize olmak üzere Rize vilayeti adı verildi.[37] 1936-1956 döneminde Artvin'in adı Çoruh olarak anıldı. 1956 yılında Çoruh ismi kaldırılıp, bu dönemden sonra ilin adı Artvin haline getirildi. Rize ili ise 1936 yılında Çoruh ilinin lağvedilmesi ile müstakil bir vilayet haline geldi. Merkez ilçe ile birlikte İkizdere Çayeli, Pazar Ardeşen ve Fındıklı ilçelerinden oluşmaktaydı.

Bingöl'ün eski adı Çapakçur idi ve burası, Muş vilayeti kurulmadan önce 1929 yılına kadar Diyarbakır ili içerisinde yer almaktaydı. 1929'da Muş vilayetine ilçe merkezi olarak bağlanan Çapakçur, 4 Ocak 1936 tarih ve 2885 sayılı Yasayla kurulan Bingöl

---

[31] Resmî Gazete, 28.06.2002, No 2, Kanun No 4764, Kanunlar Dergisi, Cilt 86. Mehmet Pınar, Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950), Hiperyayın, İstanbul 2018, s.23.

[32] Özçağlar, Yönetsel Coğrafya, s.214.

[33] Resmî Gazete, 26.06.1926, No 404, Kanun No 877, Kanunlar Dergisi, Cilt 4.

[34] Resmî Gazete, 28.05.1928, No 900, Kanun No 1282, Kanunlar Dergisi, Cilt 6.

[35] Resmî Gazete, 27.05.1933, No 2411, Kanun No 2197, Kanunlar Dergisi, Cilt 12.

[36] İsmet İnönü, *Defterler (1919-1973)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000. s.212

[37] Resmî Gazete, 04.01.1936, No 3197, Kanun No 2885, Kanunlar Dergisi, Cilt 16.

vilayetinin yönetim merkezi oldu. Merkez ilçe, başta olmak üzere Genç, Solhan, Karlıova, Kığı il sınırları içerisinde kaldı.[38] Bitlis de 1929 yılında il iken, ilçe haline getirilip Muş iline bağlandı. Bitlis 1936 yılında çıkartılan 2885 sayılı Yasayla yeniden il statüsü kazandı. Van Gölü'nün yarısını yönetsel sınırları içerisine alan Bitlis ili, Merkez ilçesiyle birlikte Mutki, Hizan, Tatvan, Ahlat ve Adilcevaz ilçelerini oluşmaktaydı.[39] 1933 yılında il iken ilçe haline getirilerek Van'a bağlanan Hakkâri de 1936 yılına kadar bu ilin sınırları içerisinde kaldı. 1936 yılında çıkarılan 2885 sayılı Yasayla Hakkâri'ye yeniden il statüsü kazandırıldı. Hakkâri ilinin yönetim merkezi Çölemerik kasabasıydı. Çölemerik'in içinde yer aldığı merkez ile birlikte Beytüşşebap, Çukurca, Yüksekova ve Şemdinli ilçeleri, Hakkâri'nin ilçelerini oluşturdular.[40]

1933 yılında Aksaray ili, ilçe haline getirilerek Niğde iline bağlandı ve 1933-1989 döneminde bu ilin sınırları içerisinde kaldı. Aksaray'ın adı, İstanbul'un Aksaray semti ile karıştırılmaması için uzun yıllar Niğde Aksaray olarak geçti. Aynı tarihte kabul edilen 2197 sayılı Kanunla kaldırılan altı ilçenin yerine yeni altı ilçe kuruldu. Bu ilçeler Artvin (Çoruh), Aksaray (Niğde), Hakkâri (Van), Osmaniye (Adana), Silifke (İçel), Şebinkarahisar (Giresun)'dur. Bu ilçelerle birlikte toplam ilçe sayısı 353'e yükseldi.[41] Aynı yılın Aralık ayında kabul edilen 2347 sayılı Kanunla Sivas vilayetine bağlı Darende kazası Malatya vilayetine kaza olarak nakledildi.[42] 1934 yılında 2500 sayılı kanunla Beyazıt vilayetine bağlı Iğdır ve Tuzluca kazaları, Kars vilayetine, Muş vilayetine bağlı Malazgirt kazası da Beyazıt vilayetine aktarılmıştı.[43] 3 Haziran 1934 tarih ve 2529 sayılı Kanun ile Muş vilayetinde Bingöl, Erzurum vilayetinde Çat, Samsun vilayetinde Kavak, Bolu vilayetinde Akçakoca ve Giresun vilayetinde Bulancak isimli beş yeni kaza oluşturulmuştu.[44]

4. 1935-1950 Yıllarında İlçe Taksimatı

Son yapılan düzenlemeler sonucunda ülkede kaza sayısı 358'e ulaşmıştı. 2885 sayı ve 25 Aralık 1935 tarihli Kanunla dokuz ilçe kurulup beş ilçe de kaldırılınca ilçe sayısı 362 oldu. Buna göre kurulan ilçeler Bismil (Diyarbakır), Eğil-Dicle (Diyarbakır), Gürpınar (Van), Hizan (Bitlis), Kotum-Tatvan (Bitlis), Karakoçan (Elâzığ), Patnos (Ağrı), Sivrice (Elâzığ), Şemdinli (Hakkâri) idi. Kaldırılan ilçeler ise Artvin (Çoruh), Bingöl (Bingöl), Bitlis (Muş), Hakkâri (Hakkâri), Hozat (Tunceli) idi.[45]

Bu değişikliklerden altı ay sonra 1936 yılının haziran ayında kabul edilen 3012 sayılı Kanunla dokuz kaza daha kuruldu. Bunlar Ankara'da Çankaya, Antalya'da Gündoğmuş, Balıkesir'de Manyas, Burdur'da Yeşilova, İstanbul'da Eyüp, Kastamonu'da Kargı, Kocaeli'nde Gölcük,

[38] Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.122.
[39] Sezen, Osmanlı Yer Adları..., s.124.
[40] Sezen, Osmanlı Yer Adları…, s.323.
[41] Resmî Gazete, 27.05.1933, No 2411, Kanun No 2197, Kanunlar Dergisi, Cilt 12.
[42] Resmî Gazete, 18.12.1933, No 2581, Kanun No 2347, Kanunlar Dergisi, Cilt 13.
[43] Resmî Gazete, 14.06.1934, No 2727, Kanun No 2500, Kanunlar Dergisi, Cilt 13.
[44] Resmî Gazete, 03.07.1934, No 2742, Kanun No 2529, Kanunlar Dergisi, Cilt 13.
[45] Resmî Gazete, 04.01.1936, No 3197, Kanun No 2885, Kanunlar Dergisi Cilt: 16

Çanakkale'de Yenice ve Ordu'da Gölköy'dü.[46] Bu kazalarla birlikte toplam kaza sayısı 371'e yükseldi. Bu dönemde ilçeye dönüştürülen Gölcük, devlet dairelerinin faaliyetine elverişli bina bulunmaması nedeniyle geçici olarak Yalı Değirmendere köyünde kiralanan binalarda faaliyetlerini sürdürmüştü. Kısa bir süre sonra Gölcük'te inşası bitirilen hükümet konağının 1938 yılında tamamlanmasıyla Gölcük'te faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardı. İlçenin kurulmasıyla İhsaniye'de nahiye müdürlüğü kaldırılmış, sadece jandarma teşkilatı bırakılmıştı. 1942 yılında çıkarılan 3887 sayılı özel İstimlak Kanunu ile yapılan istimlakta, hükümet konağının istimlak sahası içinde kalması sebebiyle İl Genel Meclisince alınan bir kararla hükümet teşkili 1944 yılının şubat ayında yine Değirmendere'ye nakledilmişti.[47]

Kurulan bu kazaları 9 Haziran 1937 yılında kabul edilen 3223 sayılı Kanunla Mardin vilayetinde İdil ve Mazıdağı, Erzurum vilayetinde Karayazı,[48] Diyarbakır vilayetinde Çınar, Tunceli vilayetinde Kalan'ın kaza olmaları izlemişti. Bunlarla birlikte ilçe sayısı 375'e yükseldi. Erzurum iline bağlı Çat ilçesi, 23 Aralık 1937 tarihindeki kararnameyle bucak haline dönüştürüldü. Böylece ilçe sayısı bir eksilerek 374'e düştü.[49] 3393 sayılı ve 20 Mayıs 1938 tarihli Kanunla Siirt vilayetinde Kozluk ve Baykan, Isparta vilayetinde Sütçüler isimli üç yeni kaza teşkil olundu. Bu kazalarla ülke genelindeki toplam kaza sayısı 378'e ulaştı.[50] 7 Temmuz 1939 tarih ve 3711 sayılı Kanunla Hatay ile birlikte Hassa, İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye ve Yayladağı isimli beş yeni ilçe daha kurulmuş ve bu ilçelerle toplam ilçe sayısı 383 olmuştu.[51] Balıkesir vilayetine bağlı bir nahiye olan Bigadiç, 1943'te kabul edilen 4444 sayılı Kanunla aynı vilayette kaza yapılmış ve toplam kaza sayısı 384'e çıkmıştı.[52]

1944 yılındaki 4529 sayılı Kanunla Gaziantep vilayetine bağlı Pazarcık kazası, Maraş vilayetine aktarılmış;[53] aynı yıl içinde 2 Temmuz 1944 tarih ve 4642 sayılı Kanun ile Ankara'da Kırıkkale, Çankırı'da Şabanözü ve Kurşunlu, Tokat'ta Turhal ve Taşova, Yozgat'ta Çekerek, Rize'de Çayeli, Kırşehir'de Kaman, Muğla'da Yatağan, Maraş'ta Afşin, Kastamonu'da Devrekani, Balıkesir'de İvrindi, Zonguldak'ta Çaycuma ve Ulus, Kocaeli'nde Akyazı, Samsun'da Alaçam isimli 16 yeni ilçe kurulmuş[54] ve böylece toplam ilçe sayısı 400 olmuştu.

1945 yılında 4769 sayılı Kanunla Kastamonu'da Abana, Çanakkale'de Çan, Çoruh'ta Ardanuç, Yozgat'ta Yerköy, Hatay'da Altınözü, Rize'de Güneyce, Ordu'da Perşembe, Giresun'da Keşap

[46] Resmî Gazete, 15.06.1936, No 3330, Kanun No 3012, Kanunlar Dergisi, Cilt 16.
[47] Cumhuriyetin 50. Yılında Kocaeli, 1973 İl Yıllığı, s.62.
[48] Murat Küçükuğurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.70.
[49] Resmî Gazete, 23.06.1937, No 3638, Kanun No 3223, Kanunlar Dergisi, Cilt 17.
[50] Resmî Gazete, 28.05.1938, No 3919, Kanun No 3393, Kanunlar Dergisi, Cilt 18.
[51] Resmî Gazete, 11.07.1939, No 4255, Kanun No 3711, Kanunlar Dergisi, Cilt 20.
[52] Resmî Gazete, 01.07.1943, No 5444, Kanun No 4444, Kanunlar Dergisi, Cilt 25.
[53] Resmî Gazete, 11.03.1944, No 5652, Kanun No 4529, Kanunlar Dergisi, Cilt 26.
[54] Resmî Gazete, 08.08.1944, No 5777, Kanun No 4642, Kanunlar Dergisi, Cilt 26.

ve Edirne'de Lalapaşa isimli dokuz kaza daha teşkil olunmuş,[55] ilçe sayısı 409'a yükselmişti. Bu ilçeleri, 13 Şubat 1946 tarihinde kabul edilen 4869 sayılı Kanun takip etmiş ve bu kanunla on yeni ilçe kurulmuştu.[56] Bu şekilde toplam ilçe sayısı 419'a yükselmişti. Bu dönemde yeni kurulan ilçeler Azdavay (Kastamonu), Doğanşehir (Malatya), Eskipazar (Çankırı), Koçarlı (Aydın), Oğuzeli (Gaziantep), Örtülü-Oltu (Erzurum), Seben (Bolu), Şuhut (Afyon), Tekman (Erzurum), Sarız (Kayseri) idi.

1946 yılı sonunda kabul edilen 4993 sayılı Kanunla Kütahya vilayetinde Altıntaş isimli ilçe ortadan kaldırılmış; fakat Tunceli vilayetinde Kalan isimli bir ilçe kurulmuştu.[57] Böylece toplam ilçe sayısı değişmemiş 419 olarak kalmıştı. 11 Haziran 1947 tarih ve 5071 sayılı Kanunla 15 yeni ilçe daha kurulmuştu. Bu ilçeler Hatay'da Samandağ, Yozgat'ta Çayıralan, Sivas'ta İmranlı, Bolu'da Mengen (Türkbeşli), Denizli'de Güney, Isparta'da Keçiborlu, Kayseri'de Yeşilhisar, Niğde'de Çamardı, Antalya'da Gazipaşa, Trabzon'da Çaykara, Aydın'da Germencik, Çoruh'ta Fındıklı (Viçe), İzmir'de Kınık ve Kiraz ile Kırşehir'de Hacıbektaş'tı.[58] Yeni kurulan kazalarla toplam ilçe sayısı 434'e ulaştı**.** 1950'li yılların başında kurulan ilk ilçe, 16 Haziran 1952 tarihli 5959 sayılı Kanunla Isparta iline bağlı nahiye iken statüsü yükseltilen Senirkent olmuştu. Kurulan bu kazayla toplam ilçe sayısı 435 olmuştu.[59]

5. Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve İdari Taksimata Etkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarında parti yönetimi tarafından 1927 yılında Umumi Müfettişler kurulmuştu. Bu konuda 25 Haziran 1927 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen Birinci Umumi Müfettişlik Teşkiline dair kanun ile Birinci Umumi Müfettişliği teşkil edilmişti.[60] Kurulan umumi müfettişlikler gerektiğinde ve istendiğinde sadece hükümetin taktirine bağlı olarak sınırsız bir şekilde genişleyebilecek yetkilere sahipti. Dolayısıyla Umumi Müfettişler, 1927 ile 1952 yılları arasında bulundukları iller ile ilçelerde yönetim ve karar almada hâkim bir konumda bulunmaktaydı. Umumi müfettişler, Dahiliye Vekaleti ile vilayetler arasında bir birim olması dolayısıyla merkez ile taşra arasındaki bütün yazışmalar bu birimler tarafından yapılmaktaydı. Çıkarılan kanunla mali işler ile ilgili olarak yapılan programlarda ve mali bütçelerin tanziminde ve ilgili değişikliklerde öncelikle umum müfettişlerinin onayı alınmaktaydı. 1. Umumi müfettişliği Elâzığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Van, Ağrı illerinden oluşan bölgeyi kapsamaktaydı. II. Umumi Müfettişlik, 19 Şubat 1934 tarihiyle Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerinde kurulmuştu. III. Umumi Müfettişliği, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsıyordu. IV. Umum Müfettişliği ise Ocak 1936 tarihinde

[55] Resmî Gazete, 03.07.1945, No 604, Kanun No 4769, Kanunlar Dergisi, Cilt 27.
[56] Resmî Gazete, 20.02.1946, No 6237, Kanun No 4869, Kanunlar Dergisi, Cilt 28.
[57] Resmî Gazete, 06.01.1947, No 6498, Kanun No 4993, Kanunlar Dergisi, Cilt 29.
[58] Resmî Gazete, 18.06.1947, No 6635, Kanun No 5071, Kanunlar Dergisi, Cilt 29.
[59] Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı 1920-2013*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s.7-8
[60] Resmî Gazete, 16.07.1927, No 634, Kanun No 1164, Kanunlar Dergisi, Cilt 5.

kurulmuştu. Sonraki dönemde Bingöl ve Tunceli 1. Umum Müfettişliğinden ayrılarak Elâzığ vilayeti ile birlikte IV. Umum Müfettişliği sınırları içerisinde kalmıştı.[61]

6. Kars İlinin İdari Taksimatı

6.1. Kars'ın Anavatana Katılması Sırasında Kars'ta İdari Taksimatın Kurulması

19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak amacıyla 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni, 4-11 Eylül'de Sivas Kongresi'ni düzenleyerek 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldi. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi, Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı. 23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne ilk yasama yılında işgal altında olan Kars'tan hiçbir milletvekili katılmadı[62]. Bu durumun akabinde Kars'ın anavatana katılmasından sonra bu bölgede seçimler yapılarak temsilcilerinin Ankara'ya gönderilmesi kararı alındı. Kazım Karabekir Paşa, Dâhiliye Vekâletine çektiği telgrafta:

> "Kars havalisinin Anavatana iltihak etmeleri dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nde bu havali mebuslarının da bulunması tabii ve kanunidir. Tensip buyrulduğu takdirde hemen bu mıntıkada intihabı yapılarak Büyük Millet Meclisi azalarının intihabı ve Ankara'ya i'zam edileceği maruzdur." diyerek seçimlerin derhal yapılmasını istemekteydi[63]. Kars'ta nüfus yoğunluğu dikkate alınarak seçilecek milletvekili sayısı da üç olarak belirlendi[64].

Yapılacak seçime 32 aday başvuruda bulundu. İlk önce Müntehib-i Saniler[65] seçildi. Kazalardaki seçimlerin tamamlanmasından sonra Kars'ta seçimlere başlandı. Seçim sonucunda Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman)[66] Bey, Sarıkamış'tan Fahrettin (Erdoğan) Bey[67] ve XIII. Tümen Kumandanı Albay Cavit (Erdel) Bey[68] Kars Milletvekilliğine seçildi[69].

Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi'nin birinci devre ikinci toplantı yılı açıldı. Bu dönem Kars'tan seçilen üç milletvekili Cavit (Erdel) Bey 10 Temmuz'da, Fahrettin (Erdoğan) Bey 12 Temmuz'da, Ali Rıza (Ataman) Bey ise 6 Ekim 1921'de Kars Milletvekili olarak meclisteki yerlerini aldılar[70].

6.2. Kars Belediyesinin Kurulması

---

[61] Bkz. Cemil Koçak, Umumi Müfettişlikler 1927-1952, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

[62] Fahrettin Erdoğan, Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954, s.238.

[63] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1.2.28.10.

[64] BCA, 30.18.1.1.2.28.10.

[65] Müntehibi Saniler halk tarafından seçilen kişilerdi. Bunlar da milletvekillerini seçerlerdi.

[66] Ali Rıza Ataman, 1884 Kağızman'da doğdu. Baba adı İsmail Anne adı Sümbüldü. Rusça biliyordu. Ziraat ve bahçecilikle uğraştı. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti İçişleri Bakanlığı, Kağızman Kaymakamlığı, 6 Nisan 1921'de Kars Milletvekilliği'ne seçildi. 11 Ağustos 1923'e kadar bu görevde kaldı. 26 Haziran 1955 tarihinde vefat etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercümanı Hal Varakası, Devre I, 256; Emekli Sandığı Arşivi, Sicil No.255841; Kağızman'da İkamet eden kız kardeşi Gülsen Ataman ile 15 Haziran 2011'de yapılan görüşme.

[67] Fahrettin Erdoğan 1290 Divriği Yağbasan Köyünde doğdu. Baba adı Mehmet Anne adı Sultandı. Rüştiye Edebiyat ve Tarih üzerinde beş sene eğitim gördü. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti İçişleri Bakanlığı yaptı. Erzurum Kongresi üyeliği, Kars İttihadı İslam Cemiyeti üyesi ve I. Dönem Kars Milletvekilliğinde bulundu. 25 Mayıs 1958'de vefat etti. TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Devre I, 258.

[68] Albay Cavit Bey 1884 yılında Edirne de doğdu. Baba adı Yakup anne adı Fatma'ydı. Fransızca ve Almanca biliyordu. I. Dönem Kars Milletvekilliğine seçildi. Bu dönemden sonra Tümgeneral rütbesiyle emekli oldu. 5 Mart 1933 yılında Gülhane Askeri Hastanesinde vefat etti. TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Devre I, 257.

[69] F, Erdoğan, Türk Ellerinde Hatıralarım…, s.259.

[70] Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1923), I, Ankara, 1995, s.39.

25 Nisan 1918'de Kars'ın Ermenilerden geri alınmasından sonra Zarşat Kaymakamlığı'ndan istifa ederek Kars'a gelen Tevhidüddin Mamilof Bey, Belediye Başkanlığı'na seçilerek Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'e kadar görevini yürüttü. Tevhidüddin Mamilof Bey'in belediye başkanı olarak yaptığı ilk iş Ermeniler tarafından harabeye çevrilmiş olan şehrin elektrik ve pazar işlerini düzene sokmak olmuştu[71].

Mondros Mütarekesi ile Türk orduları tekrar 1914 sınırlarına çekilince bölgenin geleceği yeniden belirsizliğe sürüklendi. 1920'de Şark Cephesi kurulduktan sonra başlatılan ileri harekâtla 30 Ekim 1920'de Kars yeniden ele geçirildi.[72] 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'yla Türk toprağı olduğu bir kez daha teyit edildi. Kars'ta belediye işlerini yürütmek üzere Hayrullah (Dağlı) Bey[73] Belediye Başkanlığı'na geçici olarak seçildi[74].

Kars Belediyesi, 1883'te Erzurum'a bağlı Sitavuk Köyü'nden Sitavuyski adında zengin bir Ermeni tarafından yaptırılan daha sonra 1903 yılında ikinci katı inşa edilen binada[75] çalışmalarına başladı. Cihangiroğlu İbrahim Bey[76] de Kazım Karabekir Paşa'nın tavsiyesi üzerine yapılan seçim sonucunda belediye azalığına seçildi. Sonraki süreçte belediye azaları, Cihangiroğlu İbrahim Bey'in vatan ve millet yolunda yaptığı çalışmaları ve çektiği eziyetleri göz önünde bulundurarak belediye başkanlığını ona devretmeyi uygun buldular[77]. Ardından kendisine ve yaptığı hizmetlere gösterilen saygıdan dolayı, seçim yapılmaksızın 9 Temmuz 1921'de Kars Mutasarrıfı Hatunoğlu Behçet Bey tarafından Kars Belediye Başkanlığı'na tayin edilerek [78] 1927'ye kadar bu görevi yürüttü.[79].

6.3. Kars'ta İdari Taksimatta Yapılan Değişiklikler

İcra Vekilleri heyeti 12 Aralık 1920 tarihli toplantıda kanun layihasını (taslak) hazırlamıştı. Hazırlanan kanun tasarısında merkezi Kars olmak üzere Kars, Sarıkamış, Kağızman, Nahcivan kazalarının Kars'a bağlı olarak oluşturulması teklif edilmişti. Iğdır ve Kulp kazaları ise Beyazıt sancağına ilhak edilmişti. [80] 22 Mayıs 1921 yılında hazırlanan kanun teklifinde de Gümrü ve Moskova Antlaşmaları ile Türkiye'ye iade edilmiş olan alanlarda Artvin, Ardahan Kars livaları (sancak) teşkil edilecekti. Iğdır ve Kulp kazaları ise Beyazıt Sancağına bağlanmıştı. Artvin Sancağı, Artvin, Şavşat, Borçka; Kars Sancağı, Kağızman, Zaruşat (Arpaçay), Sarıkamış, Ardahan Sancağı; Ardahan, Göle, Posof, Oltu kazalarından oluşacaktı. Kars sancağının merkezi Kars olacaktı. [81]Yapılan Kanun teklifi 7 Temmuz 1921 Tarihinde Mecliste görüşülerek yasalaştı.[82]

---

[71] Murat Küçükuğurlu "Tevhidüddin Mamilof Bey", Atatürk Dergisi, III (Erzurum, 2003), s.133; F. Kırzıoğlu "Karslı Kahramanlar", Kars, 16 Şubat 1949, s.1-2.

[72] Yasin Ercilsin, Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları Bölüm Adı: Erken Cumhuriyet Döneminde Milli Kimliğin İnşa Süreci ve Serhat Şehri "Kars", İdeal Kültür Yayıncılık, Editör: Muharrem Turp, Basım sayısı:1, S. 287 -313

[73] Fahrettin, Erdoğan, Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954, s.269.

[74] Erkan Karagöz, Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri, İstanbul, 2005, s.193.

[75] Binanın bilgileri 10 Haziran 2011 'de Kars'ta Fotoğrafçılık sanatıyla uğraşan Yıldırım Öztürkkan'dan öğrenildi. Bina 1920 yılından 2005 yılına kadar Belediye Binası olarak kullanıldı. Binanın resimleri için Bkz. Vedat Akçagöz-Yıldırım Öztürkkan, Eski Yeni Fotoğraflarla Kars, İstanbul, 2010, s.166-167.

[76] Murat Küçükuğurlu, "Cihangiroğlu İbrahim Bey", Atatürk Dergisi, III/II (Erzurum, 2002), s.250-258.

[77]M. Küçükuğurlu, Cihangiroğlu İbrahim Bey, (YYT), Erzurum, 2000, s.187.

[78] F.Kırzıoğlu, Cihangiroğlu İbrahim…, s.147.

[79] F.Kırzıoğlu, Cihangiroğlu İbrahim Aydın…, s.148.

[80] BCA. 30.18.1.1.2.23.2

[81] BCA. 3018.1.1.3.20.15

[82] TBMMZC, 1/11/ 47,7 s.172-182

Kars'ın anavatana ilhakından sonra en önemli sorun olarak görülen idari yönetimin yeniden kurulmak istenmesi amacıyla komşu illere bağlı bazı vilayetlerin Kars'a bağlanması düşünülmekteydi. Bu amaçla Kars Milletvekili Ömer Lütfi (Tarım) Bey ile Ahmet (Ağaoğlu) Bey 8 Ekim 1923'te TBMM Başkanlığına Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının Kars'a bağlanmasını isteyen önerge verdi[83]. Teklif, 10 Ekim 1923'te TBMM Başkanlığı tarafından İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na havale edildi. [84]. 14 Ekim 1923'te ilgili teklif, olumlu bulunarak Dâhiliye Vekâleti'ne gönderildi[85]. Fakat Dâhiliye Vekâleti 'ne gönderilen tasarı oy birliğiyle reddedildi.

1925 ve 1926 yıllarında Kars Vilayeti Kars, Sarıkamış Zaroşad, ve Kağızman isimli 4 kazadan oluşmaktaydı. 1927 yılında kaza sayısı, Kars, Çıldır, Posof, (merkezi Damal), Sarıkamış, Kağızman Göle, Arpaçay ve Ardahan olmak üzeme 8'e yükseldi. Kars kazasında Susuz ve Digor isimli 2 nahiye ile 106 köy, Kağızman kazasında Kötek Nahiyesiyle 40 köy, Arpaçay kazasında Başgediler ve Kızılçakçak (Şüregil), isimli 2 nahiye ile 82 köy, Sarıkamış Kazasında Selim, Karakurt, Bardız, ve Karaurgan isimli 4 nahiye ile 136 köy, Posof Kazasında Cilvana ve Gayniya isimli 2 nahiye ile 76 köy, Ardahan Kazasında Hanak ve Yalnızçam isimli 2 nahiye ile 68 köy, Göle (merkezi Merdenik) kazasında Hocevan ve Okam isimli 2 nahiye ile 75 köy, Çıldır Kazasında da Gala ve Kurtkale isimli 2 nahiye ile 47 köy bulunmaktaydı. [86] 1928 yılında Kars Vilayetindeki Kaza sayısı aynı iken kazalara bağlı nahiyelerde değişiklik yaşanmıştı. 1927 yılında Kars Kazasına bağlı Digor Nahiyesi 1928 yılında Kağızman kazasına nahiye olarak aktarılmıştı. Yine aynı yıl Posof Kazasının nahiyelerinden Gayniye nahiyelikten çıkarılarak bu nahiyenin yerine Damal nahiye yapılmıştı. Diğer nahiyeler statüsünü aynı devam ettirmişti. 1928 yılından 1933 yılına kadar Kars'ın 8 kazası aynı surette devam etmişti.

19 Mart 1932 tarihinde Kars vilayetinin Kağızman kazasına bağlı Alaca, Türksöğütlü, Kızılkule, Acem, Harabetaşnikleri, Kozluca, Hasancan köyleri, Kağızman merkezine uzak ve Kars'a bağlı Digor nahiyesine yakın olmaları sebebiyle Kağızman ilçesinden ayrılarak Digor nahiyesine bağlanmışlardı. Posof kazasına bağlı Damal nahiyesinin Derindere, Satkabel, Çıldır, Arile, Cancak, Yeniköy ile Sakre köyleri de Damal nahiyesine uzak bulunmaları ve Kış mevsiminde yollarının kapalı olması sebebiyle nahiye ile aylarca ulaşımı sağlanamamaktaydı. Bu nedenle yukarıda bahsedilen köylerin Damal nahiyesinden alınarak Posof kazasına bağlı Cilvana nahiyesine bağlanmaları uygun bulunmuştu. [87] 4 Mayıs 1933 tarihinde de Kars merkez kazasına bağlı Susuz Nahiyesi merkezi Cılavuz mevkiine nakledilmişti. [88] 1934 yılında ise çıkarılan kanun tasarısı Dâhiliye Vekâletinde görüşüldükten sonra 12 Mayıs 1934'te kanunlaşarak Iğdır ve Tuzluca kazaları Kars Vilayeti 'ne bağlandı. [89] 1934 yılında 2500 sayılı kanunla Beyazıt vilayetine bağlı Iğdır ve Tuzluca kazaları, böylece Kars vilayetine aktarılmıştı. Böylece Kaza sayısı 10'a yükseltilerek bu durum 1952 yılına kadar devam etti. Kars'ta bu dönem itibariyle idari taksimatta da bazı değişikliklere gidilmişti. Buna örnek olarak Hoçuvan

[83]Verdikleri ortak önergede şu teklifi yaparlar: "Iğdır ve Kulp kazaları Elviye-i Selâse'den olup coğrafi ve İktisadi nokta-i nazarlardan Kars'a merbutturlar. Fakat mezkûr kazalar her nasılsa Beyazıt Livasına ilhak edilmişlerdir. Muntazam yolların mefkûdiyeti ve bilhassa kış mevsimindeki karın kesreti neticesi olarak mezkûr kazalar ile Beyazıt Livası arasındaki yolların kapanmasından ahâli müşküllere marûz kalmakta ve bu hal Iğdır ve Kulp'un hayat-ı iktisâdiyesini her gün söndürmektedir. Hâlbuki mezkûr kazalar servet-i tabiyeleri ve mahsûlâtının mefkudiyeti ile şöhret almışlardır. İşbu kazaların hayat-ı iktisadiyelerini kurtarmak için teşkili melhuz olan Kars Vilayeti'ne raptını teklif ederiz." BCA, 130.10.6.31.31.

[84] TBMMZC, 2/34, s.588.

[85] BCA, 130.10.6.31.31.

[86] Musa Şaşmaz, Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013), C.VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.345

[87] BCA.30.11.1.69.10.13

[88] BCA.30.11.1.77.13.11

[89] Düstur, III/XV, Ankara, 1934, s.1120; TBMMZC, 23/12, s.77; BCA, 030.18.01.02.44.30.3.

Nahiyesi'ni verebiliriz. 24 Eylül 1936 tarihinde Kars ili Göle Kazasına bağlı Haçuvan Nahiyesi Ardahan Kazasına bağlanmıştı.[90] Göle'ye bağlı Hoçuvan Nahiyesi ilçeye 55 km uzaklıkta bulunmaktaydı. Kış mevsiminde Gedik Dağı'nın geçit vermemesi yüzünden irtibat tamamıyla kesiliyordu. Bundan dolayı Hoçuvan Nahiyesi, Göle'den ayrılarak bütün köyleriyle birlikte, halkın ticari ve iktisadi bakımdan ilişkide oldukları 30 km uzaklıktaki Ardahan'a bağlandı.

Kars, Arapçay, Zöhrap köyünde ikamet eden Malakanlar'a ait 48 ailenin daha rahat bir ortamda yaşamalarını sağlamak amacıyla Atçılar Köyü'ne gönderilmesi için Ziraat Vekâlet'ince 14 Nisan 1939 tarih ve 18432 sayılı teklifi üzerine kanun çıkarıldı. Bu amaç doğrultusunda kullanılmak üzere belirli bir miktar kereste, ihtiyaç duyulan evlerin yapımı için yine devlet eliyle bu işe ayrıldı.[91]

Aynı yıl 1939'da Posof'a bağlı Ahaşen Köyü halkından olup sınır bölgesinde sorunlar çıkararak hem asayişi bozan hem de Türk-Sovyet ilişkilerine zarar veren 20 kişi, Dâhiliye Vekâleti'nin 21 Haziran 1939 tarih ve 5255 sayılı tezkeresi ile yapılan teklif üzerine çıkarılan kanun ile 3 Temmuz 1939 tarihinde Manisa'ya gönderildi.[92] 14 Ocak 1941 tarihinde Kars merkez kazasına bağlı Büyük ve Küçük Zavut köyleri Göle kazasına bağlanmıştı. [93]

6.4. Çıldır İlçe Merkezinin Zurzuna Köyü'ne Nakli

1939'da çıkarılan kararname ile Kars Vilayeti'ne bağlı Çıldır İlçe merkezinin göl kenarına nakli icap ettiği halde burada bir hükümet konağı yapılmaması ve halkında bu konuyu yeterince sahiplenmemesi nedeniyle nakledilememişti. Bütün olumsuzluklara rağmen ilçe merkezinde müteahhit tarafından yeni bir hükümet binası yapılmaya başlandı. İlk aşamada askeri birlikler ile memur ailelerinin barınmalarına müsait binaların inşasına başlanarak ilk yapılar tamamlandı. Yeni inşa edilen hükümet binası yaklaşık yüz bin liraya mal oldu[94].

Yapılan bu çalışmalar üzerine yeni ilçe merkezine halkın taşınmasını teşvik etmek amacıyla Çıldır Kaza merkezinin Zurzuna Köyü'ne nakli Vilayet İdare Heyeti ve Daimî Encümen kararlarına dayanılarak 22 Kasım 1944'te kabul edildi. Böylece zaman kaybedilmeden Çıldır İlçe merkezinin Zurzuna Köyü'ne nakli için harekete geçildi[95].

Çıldır ilçe merkezinde yaşayan halkın yeni yerleşim alanına taşınmak istememelerinin sebebi; belirlenen mevkinin bir ilçenin ihtiyaçlarını karşılayacak surette düzenlenmemiş olmasıydı. Ayrıca halkın bir önceki yerleşim alanına yakın bulunan geçim kaynaklarından da uzaklaşmak istememeleri de önemli bir etkendi.

7. Sonuç

Köklü bir tarihsel geçmişi olan Kars'ın durumu XX. Yüzyıl'ın başlarında sıkıntılıydı. Çarlık İdaresi'nin bu son dönemi bölge halkı için oldukça endişe vericiydi. Rusya'da yaşanılan siyasi gerilimler ve dünyanın yeni bir küresel savaşa doğru gidişi Kars'ın jeo-politik konumundan kaynaklanan zenginliğini onun aleyhine döndürecekti. Emperyalist devletlerin mücadele alanının merkezinde kalacaktır.

---

[90] BCA.30.11.1.107. 35.19

[91] BCA, 030.18.01.02.88.53.4.

[92] BCA, 030.18.01.02.87.62.18.

[93] BCA.30.11.1.144.2.2

[94] BCA, 030.10.01.02.107.92.19

[95] Bu dönemde Kars Valiliğine Ödemiş Kaymakamı olarak görev yapan Esat Onat 1946 tarihinde getirildi. BCA, 030.10.01.02.107.92.19

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ile Kafkasların durumu da farklılaşmaya başladı. Rus askerleri büyük bir hızla burayı terk etmeye başlayınca bölgede egemenlik konusu tartışmalı bir hâl aldı. Osmanlı Devleti tarafından 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litowsk Barış Antlaşması ile Elviye-i Selâse'nin yeniden Osmanlı Devleti'ne katılımı söz konusu oldu. Bu sırada başlatılan askerî harekâtın bir sonucu olarak 25 Nisan 1918'de Kars'ın Ermenilerden geri alınmasından sonra Kars'a gelen Tevhidüddin Mamilof Bey, Kars Belediye Başkanlığı'na seçildi. 30 Ekim 1918'e kadar görevini yürüttü. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti 1914 sınırlarına geri çekilince, tekrar bir işgal süreci geçiren Kars, TBMM tarafından 1920 Sonbaharında başlatılan Doğu Harekâtı'nın sonucunda yeniden Anavatan'a katıldı. Bundan sonra Kars'ın kendi mahalli idaresini oluşturması yönünde harekete geçildi. Halkın acil sorunlarını çözebilmek amacıyla bir belediye idaresi oluşturuldu. Hayrullah (Dağlı) Bey Kars Belediye Başkanlığı'na geçici olarak getirildi. 1923 yılında ise bu göreve Cihangiroğlu İbrahim Bey seçildi.

Kars'ın kaderi yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasıyla değişti. İşgallere karşı verilen bağımsızlık mücadelesi başarılı sonuçlar aldıkça Kars halkının kaderi de değişmeye başladı. Akabinde iki yıl süren Ermeni işgalinden sonra Kars ve çevresi de TBMM'nin kontrolüne geçti. Rusların ve Ermenilerin Kars'ı terk etmesinden sonra buraların yeniden yurt olması için çalışmalar yürütüldü.

23 Nisan 1920'de toplanan TBMM'nin ilk yasama yılında işgal altında olan Kars'tan hiçbir milletvekili katılamadı. Kars'ın anavatana katılmasından sonra bu bölgede seçim yapılarak temsilcilerinin Ankara'ya gönderilmesi kararı alındı. Yapılan seçimlerin sonucunda Ali Rıza (Ataman) Bey, Fahrettin (Erdoğan) Bey ve XIII. Tümen Kumandanı Albay Mehmet Cavit (Erdel) Bey Kars Milletvekilliği 'ne seçildi.

Cumhuriyetin ilanıyla bütün ülkede hayata geçirilen idari taksimat çalışmaları kısa sürede Kars ve çevresinde de kendini hissettirmeye başladı. Cumhuriyet hükümetleri bölgede etkili olmak için birtakım adımlar atmakta gecikmedi. Bu yönde atılmış ilk adımlardan birisi Kars ve çevresinde idari taksimatın yeniden yapılmasıydı. Bu maksada matuf çalışmalar kısa bir zaman içinde sonuçlandırılarak 1950 yılına kadar devam etti. İdari Teşkilatı'nın kurulma çalışmaları Kars'tan büyük destek gördü.

Kaynakça

Akçagöz, Vedat, Öztürkkan, Yıldırım, Eski Yeni Fotoğraflarla Kars, İstanbul, 2010.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi ve Enstitüsü Yayını, Ankara 1997.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1.2.28.10.

BCA. 30.18.1.1.2.23.2

BCA. 3018.1.1.3.20.15

BCA.30.11.1.107. 35.19

BCA, 030.18.01.02.88.53.4.

BCA, 030.18.01.02.87.62.18.

BCA.30.11.1.144.2.2

BCA, 030.10.01.02.107.92.19

BCA, 130.10.6.31.31.

BCA.30.11.1.69.10.13

BCA.30.11.1.77.13.11

BCA, 030.18.01.02.44.30.3.

Bila, Hikmet, CHP (1919-2009), İstanbul, 2008.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara 1342 (1923.

CHP Programı, Ankara, 1935.

Cumhuriyetin 50. Yılında Kocaeli, 1973 İl Yıllığı.

Çakan, Işıl, Türk Parlamento Tarihinde Iı. Meclis, İstanbul, 1999.

Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi (Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem,

1919–1923), I, Ankara, 1995.

Düstur, III/XV, Ankara, 1934, s.1120;

Edi, Ahmet Eleşkirt (Ağrı) Çevresindeki Köy Yerleşmelerinin Adlarının Değişim Süreci ve Toponomik Analizi, EKEV Akademi Dergisi • Yıl: 25 Sayı: 87 (Yaz 2021).

Emekli Sandığı Arşivi, Sicil No.255841

Ercilsin, Yasin, Kars ve Güney Kafkasya Tarihi Yazıları Bölüm Adı: Erken Cumhuriyet Döneminde Millî Kimliğin İnşa Süreci ve Serhat Şehri "Kars", İdeal Kültür Yayıncılık, Editör: Muharrem Turp, Basım sayısı:1, s. 298

Erdoğan, Fahrettin Türk Ellerinde Hatıralarım, İstanbul, 1954.

Gülcan, Yılmaz, Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946), İstanbul, 2001.

İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Nüfusu Vilâyet, Kaza, Şehir ve Köyler itibariyle, Başvekâlet İstatistik Genel

İnönü İsmet, Defterler (1919-1973), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.Müdürlüğü, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Milletvekilleri Genel Seçimleri (1923-2007), Ankara 2008.

Kanun No 877, Kanunlar Dergisi, Cilt 4.

Kanun No 2885, Kanunlar Dergisi, Cilt 16.

Kanun No 1164, Kanunlar Dergisi, Cilt 5.

Karagöz, Erkan, Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri, İstanbul, 2005.

Kırzıoğlu Fahrettin "Karslı Kahramanlar", Kars, 16 Şubat 1949.

Koçak Cemil, Umumi Müfettişlikler 1927-1952, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

Korkmaz, Zeynep Kemal Atatürk Nutuk (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2023

Küçükuğurlu, Murat, Cihangiroğlu İbrahim Bey, (YYT), Erzurum, 2000.

Küçükuğurlu Murat "Tevhidüddin Mamilof Bey", Atatürk Dergisi, III (Erzurum, 2003).

Küçükuğurlu Murat, "Cihangiroğlu İbrahim Bey", Atatürk Dergisi, III/II (Erzurum, 2002),

Öz, Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Ankara, 1992.

Özçağlar, Ali Yönetsel Coğrafya, Nika Yayınevi, Ankara 2015.

Pınar, Mehmet, Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950), Hiperyayın, İstanbul 2018.

Resmî Gazete, 18.03.1340, Kanun No 442, Kanunlar Dergisi, Cilt 2.

Resmî Gazete, 18.06.1949, No 7236, Kanun No 5442, Kanunlar Dergisi, Cilt 31.

Resmî Gazete, 07.02.1337, No 1, Kanun No 491, Kanunlar Dergisi, Cilt 1.

Resmî Gazete, 27.05.1933, No 2411, Kanun No 2197, Kanunlar Dergisi, Cilt 12.

Resmî Gazete, 03.07.1934, No 2742, Kanun No 2529, Kanunlar Dergisi, Cilt 13.

Resmî Gazete, 04.01.1936, No 3197, Kanun No 2885, Kanunlar Dergisi Cilt: 16

Resmî Gazete 28.05.1928, No 900, Kanun No 1282, Kanunlar Dergisi, Cilt 6.

Resmî Gazete 11.06.1929, No: 1213, Kanun No: 1509, Kanunlar Dergisi, Cilt 7.

Resmî Gazete 09.12.1929, No: 1366, Kanun No: 1533, Kanunlar Dergisi, Cilt 8.

Resmî Gazete 04.07.1932, No 2141, Kanun No 2042, Kanunlar Dergisi, Cilt 11.

Resmî Gazete, 04.07.1932, No 2141, Kanun No 2042, Kanunlar Dergisi, Cilt 1

Resmî Gazete, 28.06.2002, No 2, Kanun No 4764, Kanunlar Dergisi, Cilt 86.

Resmî Gazete 26.06.1926, No 404, Kanun No 877, Kanunlar Dergisi, Cilt 4.

Resmî Gazete, 23.06.1937, No 3638, Kanun No 3223, Kanunlar Dergisi, Cilt 17.

Resmî Gazete, 28.05.1938, No 3919, Kanun No 3393, Kanunlar Dergisi, Cilt 18.

Resmî Gazete, 11.07.1939, No 4255, Kanun No 3711, Kanunlar Dergisi, Cilt 20.

Resmî Gazete, 01.07.1943, No 5444, Kanun No 4444, Kanunlar Dergisi, Cilt 25.

Resmî Gazete, 11.03.1944, No 5652, Kanun No 4529, Kanunlar Dergisi, Cilt 26.

Resmî Gazete, 03.07.1945, No 604, Kanun No 4769, Kanunlar Dergisi, Cilt 27.

Resmî Gazete, 20.02.1946, No 6237, Kanun No 4869, Kanunlar Dergisi, Cilt 28.

Resmî Gazete, 18.06.1947, No 6635, Kanun No 5071, Kanunlar Dergisi, Cilt 29.

Resmî Gazete, 26.06.1926, No 404,

Resmî Gazete, 04.01.1936, No 3197

Resmî Gazete, 16.07.1927, No 634,

Sakar, Zeynep Müjde Tarımsal Sulama Politikalarının Ekonomiye Etkileri Şanlıurfa-Iğdır Değerlendirmesi, Çizgi Kitabevi, 2019.

Sami, Şemseddin Kamus-ı Türki, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Sezen Tahir, Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2017

Şaşmaz Musa, Türkiye'nin İdari Taksimatı 1920-2013, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

TBMMZC, 1/11/ 47,7 s.172-182

TBMMZC, 2/34, s.588.

TBMMZC, 23/12, s.77;

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952), İstanbul, 1952.

Tuncay, Mete, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931), Ankara, 1981.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK): 8.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercümanı Hal Varakası, Devre I, 256;

TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Devre I, 258.

TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Devre I, 257.

Varlık, Ülkü-Gören Banu, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler, İstanbul, 2002.

KİTAP TANITIMI **BOOK REVİEW**

Byung-Chul Han, İktidar Nedir?, İstanbul: İnsan Yayınları, 2022, 128 sayfa.

Değerlendiren: Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Topluk
Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimi ABD. Muş-Türkiye
e-posta: g.topluk@alparslan.edu.tr

Geliş Tarihi/Received Date: 28.05.2026
Kabul Tarihi/Accepted Date: 31.05.2026

Byung-Chul Han'ın İktidar Nedir? kitabını elinize aldığınızda, kafanızdaki o bildik "baskıcı, cezalandıran, can yakan" iktidar imajının sarsılmasını bekleyebilirsiniz. Han, Foucault'dan Nietzsche'ye, Hegel'den Arendt'e koca bir felsefe külliyatını masaya yatırırken aslında çok temel bir şeye dikkat çekmektedir: İktidar, sadece kafanıza vurup sizi frenleyen olumsuz/negatif bir şey değil aksine sizi yeniden üreten, teşvik eden ve bunu size gönüllü yaptıran pozitif bir fenomendir. Neoliberal dünya ve içinde bulunduğumuz dijital çağın ayartmaları tam da burada sahnededir. Artık tepemizde bizi kırbaçlayan bir efendi yok, onun yerine "yapabilirsin, başarmalısın" diyen ve bizi içerden tüketen bir performans canavarı söz konusudur. Han'ın Ego-Alter ilişkisi üzerinden kurduğu teorik çerçeve, bugün neden hepimizin gönüllü olarak kendi kendimizin kölesi haline geldiğimizi keskin ve çarpıcı halde ortaya koymaktadır. Kitap, iktidarı bir yasaklar silsilesi olarak görmeyi bırakıp, onun pozitif ve süreklilik arz eden doğasını anlamak için önemli bakış açıları içermektedir.

Byung-Chul Han'ın bu sarsıcı metni, Mustafa Özdemir'in pürüzsüz çevirisiyle 2020 yılında İnsan Yayınları etiketiyle raflardaki yerini aldı. Aslında orijinali 2005 tarihli olan bu çalışma, Türkçede sadece 124 sayfa gibi küçük bir hacme sahip olmasına rağmen, okuru hacminden beklenmeyecek yoğunlukta bir derinlikle baş başa bırakmaktadır. Kitap beş ana başlık içermektedir. İktidarın Mantığı, Semantiği, Metafiziği, Politikası ve nihayetinde Etiği. Her bir başlıkta, Ego ve Alter arasındaki o tekinsiz gerilimi merkez alarak iktidarın kalbinesızan Han; onun nasıl varlık kazandığını, hangi damarlardan beslenerek kendini tahkim ettiğini ve zaman içinde nasıl post-modern bir illüzyona dönüştüğünü göstermektedir. Bunu yaparken de felsefe tarihinin devleriyle sahici bir hesaplaşmaya girişiyor. Foucault'nun biyo-politikası, Nietzsche'nin güç istenci, Weber'in otoritesi, Hegel'in diyalektiği, Schmitt'in dost-düşman ikiliği ve Arendt'in kamusal gücü, Han'ın eleştirel hermeneutik süzgecinden geçerek ezber bozan yepyeni birer okumaya dönüşmektedir.

Han, kitabın ilk başlığı olan "İktidarın Mantığı"nda, meseleyi tam da bu felsefi zemin üzerinden, yani Ego ve Alter'in o kaçınılmaz karşılaşmasından başlatır. Ancak buradaki bakış, alışılageldik tahakküm anlatılarını tersyüz edecek cinstendir. Han'a göre iktidar, bir gücün diğerinin tepesine binip onu felç etmesi ya da körü körüne bir itaat devşirmesi değildir. Aksine o, Alter'in Ego'ya içten gelen, neredeyse arzulu bir "evet" deme ihtimalinde saklı olan o akışkan ve süreklilik barındıran fenomendir. Yazar bu hamlesiyle, Weber'in o gri otorite tanımlarını ve Schmitt'in dost-düşman eksenine sıkışmış sert, köşeli iktidar modellerini yetersiz bulur. Han tam da bu noktada iktidarın artık bizi engellediği için değil, tam aksine bizi "özgürce" hareket ettirebildiği ölçüde mutlak bir egemenlik kurmakta olduğunu savunur.

"İktidarın Semantiği" başlığı altında okuru kelimelerin, işaretlerin ve sessizce kabullenilen kodların dünyasına davet eder. Burada net bir teşhis koyar: İktidar her şeyden önce semantik bir kurgudur, yani dille inşa edilen bir olaydır. Han, felsefe tarihinin en tekinsiz ikilisini, Nietzsche'nin o durdurulamaz "güç istenci" ile Foucault'nun zihinleri şekillendiren "söylemsel

iktidar" haritasını bu bölümde ustaca mezceder. Ancak sadece sentez yapmakla kalmaz onları aşarak yeni bir teklife dönüştürür. Modern tahakkümün alametifarikası tam burada gizlidir. Dil artık bizi susturmak için değil, bizi "konuşturmak", kendimizi "ifade etmemizi sağlamak" ve görünüşte tamamen özgür, gerçekte ise tıkır tıkır işleyen bir sistemin uysal birer parçası haline getirmek için o pozitif, manipülatif gücüyle sahnededir.

Han, "İktidarın Metafiziği" adını verdiği üçüncü bölümde, meseleyi tezahürlerinden varlık boyutunda ele alır. Buradaki izleği felsefenin en köklü anlatılarından biri, yani Hegel'in o meşhur efendi-köle diyalektiğidir. Ancak Han bu diyalektiği iktidarın en çıplak ve tekinsiz katmanı olarak öne çıkarır. İktidar, efendinin elindeki kamçı değil, kölenin (Alter) efendiyi (Ego) bir varoluş şartı olarak tanıması ve onun gözünde var olabilmek için boyun eğmeyi bizzat seçmesidir. İşte bu metafizik sıçrama, iktidarı bizi dışarıdan kuşatan nefretlik bir düşman olmaktan çıkarıp, kendi özgürlüğümüzü gönüllü olarak feda ettiğimiz, hatta tuhaf bir hazla arzuladığımız içsel bir sürece dönüştürür. Han'ın modern toplumu ele alış biçimi tam da bu kesişimde gizlidir: Neoliberal düzen, insanı zincire vurarak sömürmemekte; aksine ona "özgürlük vaadi" sunmaktadır. Birey, özgürleştiğini sandıkça daha büyük bir hırsla kendi kendini sömüren, kendi kendinin hem kölesi hem de acımasız efendisi haline gelen trajik bir özneye evrilir.

Dördüncü bölümde Han, yüzünü "İktidarın Politikası"na döner ve siyaset teorisinin o köşeli ismi Carl Schmitt'in egemenlik ve istisna hali tezlerini masaya yatırır. Schmitt'in dünyayı "dost ve düşman" gibi keskin hatlarla bölen o meşhur iktidar okuması, Han'ın gözünde günümüz dünyasını açıklamaktan uzaktır. Çünkü modern iktidar artık öyle savaş meydanlarında, görkemli kürsülerde ya da dramatik kriz anlarında alınan radikal kararlarla işlememektedir.

Kitabın son başlığı olan "İktidarın Etiği" ise, iktidar ile özgürlük arasındaki o ezeli gerilimi ele almaktadır. Yazar, kitabın başından beri sürdürdüğü mantığı tekrar ederek iktidarın doğası gereği her zaman bir boyunduruk ya da kölelik üretmek zorunda olmadığını, aksine gerçek özgürlüğün tam da bu güç ilişkilerinin doğru kurulmasıyla hayat bulabileceğini savunur. Etik bir düzlemde iktidar, Alter'e (ötekine) açılan bir sorumluluk kapısı, onu var etme ve tanıma potansiyelidir. Gelgelelim, neoliberal dünya bu asil potansiyeli de hırpalamaktan geri durmaz. Han, günümüz koşullarında bu etik damarın nasıl kurutulduğunu anlatır.

Byung-Chul Han'ın İktidar Nedir? metni, felsefe külliyatına hiç şüphesiz hafife alınamayacak bir kavramsal tazelik sunmaktadır. Eserin en güçlü tarafı, iktidarı o alışık olduğumuz "durduran yasak koyan ve sindiren" ilkel zemininden söküp alarak inşa eden, biçimlendiren ve teşvik eden o rafine "pozitif" yüzünü deşifre etmesidir. Ego ve Alter arasındaki o varoluşsal gerilimden beslenen bu ontolojik hat, iktidar literatürüne sadece özgün bir soluk getirmekle kalmamakta, Foucault sonrası tıkanan biyo-politik tartışmalara yeni bir soluk getirmektedir.

Madalyonun diğer yüzünü çevirdiğimizde ise, eserin sınırlılıklar ile malul olduğu ileri sürülebilir. Han'a yöneltilebilecek en haklı eleştiri, bu muazzam iktidar analizinin ne yazık ki ampirik örnekler bakımından zengin olmamasıdır. Yazar, neoliberal evreni teşrih masasına yatırırken somut siyasi kırılmalara, kurumsal dönüşümlere ya da gözümüzün önündeki güncel vakalara yeterince temas etmemektedir. Bir diğer dikkat çekici eksiklik ise Han'ın, Schmitt ve Foucault gibi Batı düşüncesinin dev gölgelerine sığınırken, kendi genetik mirası olan Doğu felsefesinin (özellikle Kore ve Çin entelektüel geleneğinin) o zengin havuzunu bu metinde neredeyse tamamen görmezden gelmesidir. Bu durum, yazarın kendi kültürel kökleriyle kurabileceği muhtemel ve çok daha sarsıcı bir sentez fırsatını ıskaladığı hissini doğurmaktadır.

Kaynakça

Byung-Chul Han. *İktidar Nedir?* çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.